ISTORIE - OPERE FUNDAMENTALE

Lucien FEBVRE

Martin Luther, un destin

CORINT

Coperta:
Walter Riess

Redactor:
Mirella Acsente

Tehnoredactare computerizată:
Cristina Bucuroiu

Lucien Febvre
Martin Luther, un destin

ISBN: 973-653-194-5

Format: 16/61x86. Coli tipo: 14,5

Tiparul executat la:
S.C. UNIVERSUL S.A. Bucureşti

ISTORIE — OPERE FUNDAMENTALE

LUCIEN FEBVRE

MARTIN LUTHER, UN DESTIN

Postfaţă de Robert Mandrou

Traducere de Maria Pavel

CORINT
Bucureşti, 2001

LUI JULES BLOCH,
CU SENTIMENTE FRĂŢEŞTI

CUVÂNT ÎNAINTE LA PRIMA EDIŢIE

Un prieten îi spunea într-o zi
că este eliberatorul creştinătăţii.
„Da", îi răspunse, „sunt, am fost.
Dar asemeni unui cal orb
care nu ştie unde este dus de stăpânul său."
MATHESIUS, VII

O biografie a lui Luther? Nu. O judecată asupra lui Luther, nimic mai mult.

Intenţia noastră a fost de a trasa curba unui destin care a fost simplu, dar tragic; de a repera cele câteva puncte cu adevărat importante prin care a trecut; de a arăta cum, sub presiunea căror circumstanţe, elanul său primar a trebuit să fie domolit, iar traseul iniţial, deviat; de a pune în acest mod, vorbind despre un om cu o vitalitate ieşită din comun, problema raporturilor dintre individ şi colectivitate, dintre iniţiativa personală şi necesitatea socială care este, poate, problema capitală a istoriei.

Încercarea de a o realiza într-un număr mic de pagini însemna, din capul locului, acceptarea unor sacrificii enorme. Deci n-ar fi drept să primim prea multe reproşuri pentru acest lucru. Şi ar fi de dorit să nu stârnească mirare faptul că, dând curs obligaţiei de a alege, l-am studiat pe acel Luther împlinit care, din 1517 până în 1525, şi-a jucat pe scena lumii cu atâta forţă rolul de profet inspirat şi l-am sacrificat deliberat pe ipoteticul Luther din anii tinereţii, sau pe cel obosit, vlăguit, dezabuzat, care se stingea încetul cu încetul între anii 1525 şi 1546.

Mai este oare cazul să adăugăm că, scriind această carte, nu am avut decât o singură opţiune prestabilită, şi anume aceea de a înţelege în măsura posibilităţilor şi de a-i face şi pe alţii să înţeleagă? Mai bine să spunem ce satisfacţie deosebită am avea dacă, în această lucrare de popularizare dar şi de reflecţie, exegeţii calificaţi ai gândirii luterane ar recunoaşte cel puţin o preocupare constantă, aceea de a nu sărăci excesiv, prin simplificări prea brutale, bogăţia nuanţată a unei opere care nu a fost melodică nicidecum, ci polifonică, după moda din vremurile acelea.

Sèvres, Le Bannetou, august 1927.

L.F.

CUVÂNT ÎNAINTE LA A DOUA EDIŢIE

S-au scurs şaisprezece ani de când a văzut lumina zilei (1928) această carte în format mic, dar cu subiect mare. S-a epuizat rapid. Am primit rugăminţi, din diverse direcţii, să o reeditez. Am recitit-o deci cu atenţie. Cu ochelari de miop la început — şi sper că am eliminat greşelile tipografice, sau de altă natură, care se strecuraseră în text. Apoi, am citit-o cu ochi limpezi, ca s-o văd în ansamblu, de sus şi de la distanţă. Poate este spre ruşinea mea, dar mărturisesc că n-am găsit nimic de schimbat.

Nişte critici binevoitori — şi, din câte ştiu, această carte n-a avut decât din aceştia — mi-au reproşat cândva că nu mi-am extins studiul dincolo de 1525, că l-am urmărit prea puţin şi prea de departe pe căile vieţii pe acel Luther dintre 1525 şi 1547, în ceea ce eu numeam, şi numesc şi acum, folosind un cuvânt care pare să-i fi tulburat pe unii dintre cititorii mei[1], *Retragerea*. Dacă, pentru a-mi preciza mai bine gândirea, am adăugat, în această ediţie, două cuvinte lângă *Retragere*, dacă acum vorbesc, fără urmă de echivoc, sper, despre o *Retragere în sine* — reproşurile amicale amintite nu m-au făcut să-mi schimb părerea. Am făcut în 1927 ceea ce voiam să fac. Am vorbit, cât am putut eu de bine, despre tânărul Luther, despre forţa sa, despre ardoarea sa, despre tot ce aducea el nou în lume fiind el însuşi. Cu încăpăţânare, el însuşi. Numai şi numai el însuşi. Tot ce aducea era o nouă manieră de a gândi, de a simţi şi de a practica religia creştină. O manieră care, neputând fi înăbuşită în faşă, nici validată ca atare, nici acceptată prin bună înţelegere de mai-marii Bisericii, a devenit, de la sine şi în mod natural, o religie nouă, o

[1] Mă gândesc mai ales la dl. Henri Stohl, luterolog cu o largă şi deosebită capacitate de înţelegere. [Toate notele de subsol aparţin autorului, cu excepţia celor notate cu *, care sunt ale traducătoarei.]

ramură nouă a vechiului creştinism, şi generatoarea, dacă nu a unei noi rase de oameni, cel puţin a unei varietăţi a speciei creştine, varietatea luterană. Avea oare o aparenţă exterioară mai puţin tranşantă, mai puţin abruptă, mai puţin făcută pentru a se răspândi în afara locului de origine decât acea varietate vivace şi prolifică pe care, la o distanţă de treizeci de ani, avea s-o producă picardul Jean Calvin? Desigur. Şi totuşi tenace. Durabilă. Susceptibilă de a se plia la multe evenimente diverse. Capabilă să atragă, până la a altera uneori, după cât se pare, varietatea vecină şi să inspire temeri păzitorilor zeloşi ai purităţii acesteia. În orice caz, de o importanţă istorică considerabilă, prin faptul că ocupă o parte a Germaniei, şi fiindcă spiritul luteran aderă puternic la mentalitatea popoarelor care-l adoptă.

Că ar trebui studiat acel Luther de după 1525, ca şi cel dinainte, nu încape nici o îndoială. Sunt de acord că între cei doi Luther nu există de altfel o adevărată ruptură, ba mai mult, nu există doi Luther, ci numai unul; cel din 1547 este, în credinţa sa, tot cel din 1520. N-am vrut niciodată să afirm contrariul şi nici n-am făcut-o. Am apărat atât de des teza, în ochii multora paradoxală, conform căreia Luther din timpul Războiului ţărănesc, acel Luther care condamnă cu atâta pasiune, vehemenţă şi cruzime revoltele ţărăneşti, este tot cel din 1520, cel care scria marile tratate liberale — m-am străduit destul să stabilesc, împotriva părerilor contrare şi motivate, unitatea profundă şi durabilă a tendinţelor luterane în vâltoarea celor mai deconcertante evenimente —, încât, fără îndoială, este inutil să mă scuz acum pentru o greşeală pe care nu am comis-o nici în fapt, nici în intenţie. *Retragere* nu înseamnă *ruptură*. Fiinţa care, lovindu-şi pretutindeni tentaculele de o lume ostilă, se retrage în cochilia sa pentru a-şi asigura sentimentul de pace interioară şi de libertate binefăcătoare nu este o fiinţă care se dedublează. Când iese din nou la lumină, este aceeaşi, tot aceea care reîncepe tatonarea unei lumi pline de asperităţi; şi invers. Numai că acela care vrea să înţeleagă jocul alternativ de ieşiri şi reveniri, de explorări şi retrageri al lui Luther nu trebuie să-şi plaseze punctul de plecare în 1525 sau în 1530, ci cu mult înainte, şi anume la origine. Acest punct trebuie situat cu precizie în viaţa lui Luther; trebuie să urmăreşti primele semne de încolţire a germenilor „luteranismului" pe care un examen atent îţi permite să-i descoperi înainte ca Luther să fi devenit Luther; să-l vezi pe Luther născându-se, crescând

şi afirmându-se în Luther — şi apoi, după ce afirmarea s-a făcut şi fructele-i au fost culese, să te opreşti; să-l laşi pe om să se lupte cu oamenii, doctrina cu doctrinele, spiritul cu spiritele pe care trebuie să le combată sau să şi le alăture (dar spiritele nu se alătură niciodată, oamenii nu pot fi niciodată câştigaţi, nu înlocuieşti niciodată o doctrină cu alta fără ca, în mod fatal, să laşi un alt spirit să-i invadeze spiritul, un alt om să-i pătrundă umanitatea, alte doctrine să-i muşte din doctrină). Iată ce am vrut să fac. Iată prefaţa necesară, indispensabilă oricărui studiu asupra lui Luther de după 1525. Un astfel de studiu nu este de ajuns; îi trebuie, ca prefaţă, cunoaşterea solidă a lui Luther de dinainte de 1525. Pe acesta nu-l pune în lumină, nu permite ca el să fie explicat şi înţeles retrospectiv. Dimpotrivă, un studiu despre Luther de dinainte de 1525 ne face să ne dăm seama de tot ce înseamnă Luther. De un astfel de studiu noi, francezii, duceam lipsă în 1927, şi tot de el avem nevoie şi în 1944.

Scriu această frază ştiind perfect că, din 1927, s-au petrecut multe evenimente în care Luther a jucat sau doar i s-a atribuit un rol. Să nu exagerăm, e vorba totuşi de un anumit rol. Monedele de argint de 5 mărci cu efigia revoltatului apărute în Germania, după 1933, au avertizat suficient poporul german. Monedelor li se adaugă şi o întreagă literatură asupra căreia noi atrăgeam atenţia publicului francez încă din 1934.

S-ar zice că de atunci s-a născut un nou Luther. Un Luther pe care, după cum s-a spus, noi, francezii, străinii în general, nu l-am putea înţelege. Un Luther care ne-ar obliga să considerăm perimate toate scrierile ce i-au fost consacrate Reformatorului înainte de 1933. Un Luther în care suntem rugaţi să nu vedem nicidecum o personalitate religioasă, ci, în mod esenţial, o personalitate politică al cărei studiu imparţial ar fi de natură să ne transmită „o nouă înţelegere a adevăratei naturi a poporului german". Sunt declaraţii al căror ecou se găseşte în Franţa, după 1934, la un autor al unei biografii a lui Luther care a scris că problemele ridicate de istoria celui ce fusese numit odinioară Reformatorul nu ţineau, „oricât de surprinzătoare ar părea afirmaţia, de elementul religios, ci de domeniul social, politic, ba chiar economic". Şi adăuga, în lucrarea sa, că „doctrina în sine este lucrul cel mai puţin interesant în istoria lui Luther şi a luteranismului", deoarece „ceea ce face din Reformator o figură puternică este omul; doctrina este infantilă".

Ca un copil ce am rămas, nu am în 1944 vreo raţiune în plus faţă de 1927 ca să cred, în ceea ce mă priveşte, că doctrina lui Luther este lipsită de interes, chiar şi atunci când este vorba de înţelegerea justă a psihologiei şi a reacţiilor colective ale unui popor, poporul german, şi ale unei epoci, cea a lui Luther, pe care mulţi alţii au urmat-o. Toate poartă pecetea luteranismului. Să fiu deci iertat că reeditez această carte în forma care i-a adus, printre alte dovezi de consideraţie, şi pe aceea de a figura în lista scurtă a scrierilor reţinute de Scheel, în a doua ediţie a preţioaselor sale *Dokumente zur Luthers Entwicklung.*

Aceeaşi formă, aşa cum am spus, doar cu mici corecturi şi câteva adăugiri. Mi s-a părut, recitindu-mi cartea, că treceam prea repede peste traducerea *Bibliei* făcută de un Luther *otiosus* în lunile de „lâncezeală" de la Wartburg a cărui activitate ne uluieşte şi ne umple de admiraţie prin puterea de lucru şi ardoarea creatoare cu totul ieşite din comun ale Augustinului scos în afara legii. Avem o bună ocazie de a atrage atenţia cititorilor asupra unui stil prodigios, dar studiat doar de autorii de gramatici. Totuşi, mai mult decât altele, acest stil nu reprezintă numai omul, ci şi epoca; epoca tulbure şi prodigioasă a lui Luther, în acelaşi timp apropiată şi îndepărtată de a noastră. Noi însă o credem mereu doar apropiată şi nu înţelegem mai mult decât am făcut-o în cazul Augustinului din Eisleben sau al Franciscanului din Chinon — un alt prodigios creator de stil — că aceşti oameni gândeau, în adevăratul sens al cuvântului, altfel decât noi şi că limba lor ne poate lămuri asupra acestui aspect[1]. Important este să i-o ceri, să ştii să i-o ceri...

Paris, 31 ianuarie 1944.

Cartea aceasta este şi acum destul de cerută pentru ca editorul să o imprime din nou. Succesul său nu este atestat numai de reeditări, ci şi de apariţia la Bruxelles, în 1945, a unei ediţii belgiene, făcută după textul primei ediţii, şi de publicarea la Florenţa, la Editura Barbera, a unei traduceri italiene.

Nu cred că textul meu iniţial are nevoie de retuşări. Îl ofer din nou cititorilor şi criticilor cu toată încrederea.

Paris, 20 ianuarie 1951. L.F.

---

[1] A se vedea cele afirmate de mine în *Le problème de l'incroyance au XVIe siècle. La religion de Rabelais*, Paris, 1943, in-8, *sqq.*, în care am schiţat, sper, o metodă.

PARTEA ÎNTÂI

EFORTUL SOLITAR

CAPITOLUL I

DE LA KÖSTLIN LA DENIFLE

În dimineaţa zilei de 17 iulie 1505, un tânăr laic trecea pragul mănăstirii augustinilor din Erfurt. Avea douăzeci şi doi de ani şi numele lui era Martin Luther. Ignorând obiecţiile unui anturaj care întrevedea pentru el o carieră lucrativă temporară de încununare a unor studii universitare bine începute, venise să-şi caute la mănăstire un refugiu din faţa relelor şi pericolelor vremii. Era un eveniment banal, de care nu păreau interesaţi decât aspirantul la noviciat, rudele şi câţiva prieteni de condiţie modestă, dar el a stat la originea Reformei luterane.

Veşmântul pe care tânărul neliniştit şi frământat voia să-l poarte, veşmântul din lână aspră al călugărilor augustini, avea, fără îndoială, să fie lepădat într-o zi şi schimbat cu roba îmblănită a profesorului. Dar dacă Martin Luther nu ar fi îmbrăcat acest veşmânt dispreţuit de burghezii cu simţ practic, dacă n-ar fi trăit la mănăstire aproape cincisprezece ani, dacă n-ar fi avut o experienţă personală, dureroasă, a vieţii monastice, n-ar fi fost Martin Luther. Un Erasm care n-ar fi intrat, de bunăvoie sau cu forţa, la mănăstirea din Steyn poate fi conceput ca un exerciţiu de imaginaţie.

Notă preliminară. Indicaţiile pe care le-am considerat indispensabile pentru imensa bibliografie luterană fac obiectul unei note speciale la sfârşitul cărţii. Pentru referinţele curente, trebuie reţinut că E. reprezintă ediţia de la Erlangen, iar W. ediţia de la Weimar a *Operelor* lui Luther; *Dok.*, lucrarea lui SCHEEL *Dokumente zur Luthers Entwicklung;* END., ediţia Enders a *Corespondenţei* lui LUTHER. D.-P. înseamnă Denifle tradus de Paquier; STROHL I şi II fac trimitere la *L'Évolution de Luther jusqu'en 1515* şi, respectiv, *L'Épanouissement de Luther de 1515 à 1520* de M.H. STROHL. În sfârşit, *Will* reprezintă *La liberté chrétienne* de R. WILL. Despre aceste lucrări, vezi *Nota bibliografică* de la sfârşitul cărţii.

La fel şi un Calvin dus de ai săi în vreo mănăstire. Oare vreunul dintre aceştia s-ar fi deosebit mult, într-o atare situaţie, de acei Erasm şi Calvin pe care credem că îi cunoaştem? Însă un Luther rămas în lumea laică, un Luther care şi-ar fi urmat studiile profane în universităţi şi ar fi obţinut titlul de jurist ar fi fost orice altceva în afară de acel Luther cunoscut din istorie.

„Călugăria" lui Luther nu este o anecdotă. Faptul că a vrut să fie călugăr şi a făcut-o cu pasiune ani de zile l-a marcat pe omul din el pentru totdeauna; iată ceea ce face posibilă înţelegerea operei. Şi astfel se explică numărul copleşitor de comentarii răuvoitoare şi de ipoteze contradictorii care, în ultimii ani, s-au strâns în jurul acestui fapt divers: intrarea unui student de douăzeci şi doi de ani într-o mănăstire din Germania, în dimineaţa zilei de 17 iulie 1505.

I. ÎNAINTE DE CĂLĂTORIA LA ROMA

Dar această atitudine datează numai din ultimii ani. Căci timp de trei secole, catolicii, protestanţii şi cei neutri, pe scurt toţi istoricii, şi-au concentrat de comun acord atenţia asupra figurii, doctrinei şi operei omului matur care, la 31 octombrie 1517, apărea în plină lumină pe scena lumii, obligându-şi compatrioţii să ia o poziţie categorică, fie pentru, fie împotriva lui.

După cum portretul cel mai cunoscut al lui Luther era odinioară cel al doctorului de cincizeci de ani, pictat sau gravat pe la 1532, tot aşa, prietenii şi adversarii nu erau interesaţi decât de şeful de grupare, de fondatorul Bisericii schismatice, aşezat, pentru a-şi expune dogmele, în amvonul său din Wittenberg. Dar cum s-a format acest şef? Cum s-a constituit doctrina sa? Nimeni n-a fost preocupat cu adevărat să studieze aceste aspecte.

Trebuie să spunem că nu prea existau mijloace pentru a o face. Prins în vâltoarea luptei de zi cu zi, Luther nu lăsase decât o schiţă sumară a istoriei conştiinţei şi a vieţii sale interioare de dinainte de 1519: avem doar o simplă privire în urmă, aruncată pe furiş, peste umăr, şi aceasta tardivă. Acel *Rückblick* al magistrului, datat martie 1545, servea drept

prefață la unul dintre volumele primei ediții a *Operelor*[1]. În 1546, anul morții lui Luther, Melanchthon a adăugat câteva mici detalii[2]. Cei mai exigenți critici se limitau la comentariul acestor texte sumare, îmbogățite cu câteva note ale lui Amsdorf, Cochlaeus sau Mylius. Pentru a le da mai multă viață, se foloseau, fără pic de discreție, de o sursă bogată, dar nesigură: culegerea *Tischreden*, a faimoaselor *Convorbiri la masă*.

Se știe cum, în ciuda protestelor lui Katharina von Bora, menajeră vrednică și preocupată de onorarii[3] — „Domnule Doctor! Nu-i învățați gratis. Au prins deja atâtea lucruri. Mai ales Lauterbach! O grămadă de lucruri, și atât de folositoare!" —, o întreagă trupă de tineri dotați, așezați cu devoțiune la celălalt capăt al mesei prezidate de Magistru la Wittenberg, se grăbea să-i noteze pentru posteritate cuvintele: cuvinte obișnuite la un om cu o imaginație vie și o sensibilitate profundă și care romanța cu plăcere, cu o desăvârșită bună credință, un trecut îndepărtat, privit însă cu ochii prezentului. Revăzute, corectate, modificate de editori plini de pioșenie, dar care nu lucrau pentru istorici, aceste discuții au alcătuit culegerea oficială și de nenumărate ori tipărită sub titlul *Tischreden*. Pe baza acesteia, fără să se ostenească să critice sau să găsească notele originale, de altfel utile și sincere, culese pe viu de ascultători, ei au tot scris și rescris, fără încetare, povestea oficială, pe jumătate legendară și aproape hagiografică, a anilor de tinerețe ai lui Martin Luther. Toți oamenii din generația mea au cunoscut-o. Manualele școlare nu făceau decât să rezume, mai mult sau mai puțin inexact, marile monografii ale lui Köstlin, Kolde sau, în franceză, a lui Félix Kuhn.

Piesa, trebuie să o spunem deschis, era bine compusă și plină de dramatism.

Mai întâi, tabloul dureros al unei copilării fără iubire, fără bucurie și fără frumusețe. Luther se năștea, probabil în 1483, pe 10 noiembrie, în ajunul zilei Sfântului Martin, în orășelul Eisleben din Thuringia. Acolo avea să se întoarcă să moară șaizeci și trei de ani mai târziu. Părinții săi

[1] E., *op. var. arg.*, 1, 15-24; *Dok.*, nr. 8.

[2] Prefața lui MELANCHTHON la *Tomus II omnium operum M. Lutheri*, Wittenberg, 1546, f⁰. Retipărită în *Corpus Reforma., Melanchthonis Opera*, VI, 155-170; *Dok.*, nr. 7.

[3] *Luthers Tischreden in der Mathesischen Sammlung*, p.p. KROKER, Leipzig, 1903, p. 192, nr. 232, 24 august 1540; W., *Tischreden*, IV, 704, nr. 5187.

erau săraci: tatăl era miner, dur cu sine, aspru cu ceilalţi; mama, o menajeră epuizată, aproape distrusă de o muncă prea grea, bună cel mult să umple cu prejudecăţi şi superstiţii înspăimântătoare un creier de copil uşor de impresionat. Aceste fiinţe lipsite de veselie îl creşteau pe micul Martin într-un târguşor, Mansfeld, populat cu mineri şi negustori.

Sub autoritatea unor profesori brutali, copilul învăţa să citească şi să scrie, puţină latină şi rugăciuni. Ţipete acasă şi bătăi la şcoală. Era un regim dur pentru o fiinţă sensibilă şi nervoasă. La paisprezece ani, Martin pleacă în marele oraş Magdeburg să caute la Fraţii de Viaţă Comună şcoli mai savante. Pierdut însă în oraşul acesta necunoscut, obligat să cerşească o bucată de pâine din poartă în poartă, bolnav pe deasupra, nu a rămas acolo decât un an, după care s-a întors pentru puţină vreme în casa părintească, pentru a pleca apoi la Eisenach, unde avea rude. Abandonat de acestea, după noi suferinţe, întâlneşte în sfârşit nişte suflete caritabile, o femeie îndeosebi, Ursula Cotta, care îl înconjoară cu afecţiune şi o delicată tandreţe. Patru ani au trecut, primii ani ceva mai veseli din trista sa tinereţe. În 1501, dând ascultare ordinului tatălui său, Luther pleacă la Erfurt, unde era o universitate înfloritoare.

Acolo, la Facultatea de Arte, a lucrat cu o ardoare febrilă. A luat bacalaureatul în 1501 şi a devenit magistru în 1505. Umbra tinereţii sale posomorâte se proiecta însă asupra unui destin care, pentru moment, rămânea mediocru. Dar câteva boli grave, un accident cumplit, spaima provocată de o ciumă ucigaşă şi, în sfârşit, şocul produs de un trăsnet care era să-l ucidă între Erfurt şi satul Stotternheim s-au abătut asupra lui Luther într-o succesiune rapidă. Această suită de incidente violente, acţionând asupra unui spirit frământat şi asupra unei sensibilităţi foarte accentuate, l-au făcut pe viitorul eretic să încline spre direcţia pe care, în mod firesc, trebuia s-o adopte un om cu temperamentul său. Renunţând la studiile profane, distrugând speranţele de realizare socială ale părinţilor săi, s-a dus să bată la poarta augustinilor din Erfurt.

Primul act se încheia cu acest episod. Al doilea îl purta pe cititor la mănăstire.

Călugăr de elită, Luther se supunea docil rigorilor regulamentului. Şi ce rigori! Douăzeci de texte, eşalonate între 1530 şi 1546, le-au scos la iveală decepţionanta cruzime[1]: „Da, într-adevăr, am fost un călugăr pios.

[1] Bine alese în STROHL, I, 78-79.

Şi am respectat cu atâta stricteţe regulile, încât pot să spun că dacă un călugăr a ajuns vreodată în cer datorită vieţii sale monahale, eu aş fi ajuns cu siguranţă acolo. Numai că jocul ar mai fi durat câtva timp, iar eu aş fi murit de atâta priveghi, de rugăciuni, de lecturi şi de alte munci."[1] Şi în altă parte: „Timp de douăzeci de ani, am fost un călugăr pios. Am ţinut o mesă în fiecare zi. Am fost atât de epuizat de rugăciuni şi posturi încât n-aş mai fi rezistat mult dacă aş mai fi rămas." Şi mai departe: „Dacă mângâierea lui Hristos, prin *Evanghelie*, nu mi-ar fi uşurat viaţa, n-aş fi trăit nici doi ani, într-atât mă simţeam crucificat şi fugeam de furia divină..."

De fapt, pentru ce aceste acte de penitenţă? Pentru a satisface un ideal derizoriu, singurul pe care Biserica i-l propunea lui Luther. Învăţătura pe care o primea tânărul aprig în smerenia sa, care se închisese într-o mănăstire ca să-L întâlnească pe Dumnezeu, un Dumnezeu viu, pe acel Dumnezeu care părea că fuge de o lume mizerabilă, doctrina pe care şi-o însuşea din cărţile doctorilor ce treceau drept magiştri ai vieţii creştine, înseşi cuvintele, sfaturile şi îndemnurile duhovnicilor şi superiorilor săi — totul, până şi operele de artă din capele sau din pridvorul bisericilor, totul îi vorbea tânărului Luther despre un Dumnezeu puternic, necruţător, răzbunător, ţinând riguros socoteala păcatelor fiecăruia pentru a le arunca în faţa îngrozită a mizerabililor hărăziţi să le ispăşească. O doctrină atroce, făcută din disperare şi duritate. Ce hrană nepotrivită pentru un suflet sensibil, pătruns de tandreţe şi iubire! „Nu credeam în Hristos", va scrie Luther în 1537, „dar Îl luam drept judecător sever şi cumplit, aşa cum este pictat deasupra curcubeului."[2] Iar în 1539: „Ce des m-a speriat numele lui Iisus!... Aş fi preferat să-l aud pe cel al diavolului, fiindcă eram convins că va trebui să fac multe fapte bune până ce, datorită lor, Hristos îmi va deveni favorabil şi deci prieten."

Astfel, intrat la mănăstire pentru a-şi găsi pacea şi certitudinea binefăcătoare a izbăvirii, Luther nu a întâlnit decât teroare şi îndoială. În zadar dubla numărul penitenţelor ucigătoare pentru trup, iritante pentru suflet, ca să dezarmeze mânia cumplită a unui Dumnezeu înfuriat. În

[1] Pentru acest text şi pentru următoarele două, cf. E., *Polit. d. Schr.*, XXXI, 273 (1533) şi *Dok.*, nr. 61. E., *Exeget. d. Schr.*, XLIX, 300 (1537) şi *Dok.*, nr. 46. E., *Op. exeg. lat.*,VII, 72 (1540-1542) şi *Dok.*, nr. 18.

[2] Pentru acest text şi pentru următorul, cf. E., *Exeg. d. Schr.*, XLIX, 27 (1537) şi *Dok.*, nr. 45. E., *Exeg. d. Schr.*, XLV, p. 156 (1539) şi *Dok.*, nr. 27.

zadar încerca să forţeze certitudinea eliberatoare prin posturi, priveghi şi frig: *Fasten, Wachen, Frieren*, trinitate sinistră şi refren monoton al tuturor confidenţelor sale. De fiecare dată, după efortul supraomenesc al mortificării, după spasmul anxios al speranţei, urma recăderea, şi mai lamentabilă, în depresie şi disperare. Copilul trist de la Mansfeld, devenit augustinul scrupulos de la Erfurt, se îndoia şi mai mult de posibilitatea izbăvirii sale. Într-o creştinătate surdă la strigătele inimii, într-o creştinătate care-şi dă templele pe mâna unor negustori nepricepuţi, turmele, ciobanilor nepricepuţi, iar discipolii, profesorilor nepricepuţi, nimic în afara lamentaţiilor tovarăşilor săi de mizerie, nimic nu putea fi ecoul suspinelor credinciosului avid de credinţă vie, a cărui foame era înşelată cu iluzii deşarte.

Atunci a apărut un om, un mistic cu sufletul plin de compasiune. Doctorul Staupitz, devenit în 1503 vicar general al augustinilor din toată Germania, s-a aplecat cu multă bunătate asupra conştiinţei suferinde a acestui tânăr călugăr plin de râvnă şi i-a ascultat spovedania. A fost primul care-i ţinea predici despre un Dumnezeu al iubirii, al milei şi iertării. Şi, mai ales, îl îndemna la acţiune pentru a-l smulge angoaselor deşarte. În 1502, la Wittenberg, electorul Frederic cel Înţelept crease o universitate. Staupitz preda acolo. În toamna lui 1508, l-a chemat şi pe Luther, i-a încredinţat un curs despre *Etica* lui Aristotel şi l-a obligat în acelaşi timp să-şi urmeze studiile la Facultatea de Teologie. Rechemat la Erfurt în anul următor, Luther şi-a continuat acolo studiile şi profesoratul; în 1510, devenea bacalaureat în teologie, îl explica pe Pierre Lombard, ţinea predici care aveau succes. Crizele de disperare se răreau. Părea să fie salvat. Dar o nouă lovitură de teatru avea să repună totul în discuţie.

II. DE LA ROMA LA INDULGENŢE

La sfârşitul lui 1510, fratele Martin Luther pleca la Roma cu nişte treburi ale ordinului. O speranţă imensă îi dădea aripi. Se ducea, el, un pelerin pios, către cetatea marilor pelerinaje, la Roma Martirilor, centru viu al creştinătăţii, patrie comună a fidelilor, augustă reşedinţă a vicarului lui Dumnezeu. Ce-a văzut însă? O Romă a familiei Borgia, devenită, cu puţin timp în urmă, Roma papei Iuliu.

Când, profund tulburat, fugind de Babilonul blestemat, de curtezanele sale, de *bravi*, de desfrânaţi, de clerul simoniac, de cardinalii săi fără de credinţă şi moralitate, Luther se întorcea în Germania natală, purta în suflet o ură de neîmpăcat faţă de Marea Desfrânată. Abuzurile, acele abuzuri pe care creştinătatea le înfiera în unanimitate, fuseseră văzute de el pe viu, trăind şi înmulţindu-se cu insolenţă sub frumosul cer al Romei. Le cunoştea sursa şi originea. La mănăstire, între 1505 şi 1510, avusese posibilitatea să măsoare decăderea învăţăturii creştine. Resimţise, până în adâncul sufletului său sensibil, sărăcia secătuitoare a doctrinei faptelor bune. La Roma, în 1510, cumplita mizerie morală a Bisericii îi apăruse în toată goliciunea sa. La modul virtual, Reforma era deja făcută. Mănăstirea şi Roma îl transformaseră pe Luther în luteran încă din 1511...

Şi totuşi, încă nu i se auzea glasul. Ca fiu respectuos al Bisericii, făcea eforturi să ascundă sub o pietate filială o prea puternică ruşine. Îşi reluase în tăcere viaţa de meditaţie, de rugăciune, de învăţătură şi de predică. Staupitz îl susţinea în continuare. Dorind să-i cedeze catedra de la Universitate, îl face egumen al augustinilor din Wittenberg şi îl obligă să-şi ia licenţa în teologie la 4 octombrie 1512. Doctor pe 19, Luther îşi inaugurează cu două cursuri, unul despre *Psalmi* (1513-1515), celălalt despre *Epistola către Romani* (1515-1516), funcţiile profesorale pe care avea să le exercite timp de aproape treizeci de ani.

Puţin câte puţin, înlăturând în sfârşit nişte legături sufocante, începea să-şi făurească o teologie personală. Cum şi care? Odinioară, istoricii nu-şi puneau aceste întrebări. În primele două sute de pagini ale cărţii sale, Kuhn n-a scris un rând măcar despre formarea ideilor religioase ale lui Luther între 1505 şi 1517, iar când izbucneşte Afacerea indulgenţelor, cititorul nu află nimic despre sentimentele, deja foarte bine conturate, ale Reformatorului. Istoricii germani din generaţia lui Kuhn, care au constituit modelele acestuia, se referă doar la textul din 1545 semnalat mai sus. Îmbătrânit, aproape de moarte, Luther îşi prezintă în el curba evoluţiei sale, deformând-o; într-o pagină celebră, pe care nimănui nu-i trecea prin gând să o critice pe vremea aceea, el ne arată neliniştea pe care i-o provocau cuvintele Sfântului Pavel în *Epistola către Romani*: *Justitia Dei revelatur in illo*, Dreptatea lui Dumnezeu este revelată în *Evanghelie*[1].

---

[1] E., *op. var. arg.*, I, 15; *Dok.*, nr. 8, 16-17; STROHL, I, 140.

Dreptatea lui Dumnezeu? Dreptatea unui judecător nemilos, fără îndoială, care nu este sensibil la slăbiciuni şi compromisuri şi care, atunci când oamenii se înfăţişează la judecată, le cântăreşte faptele şi acţiunile cu o imparţialitate înspăimântătoare. Dar acest fel de dreptate nu este oare cruzime? Oare fiinţa umană nu este astfel destinată negreşit morţii şi pedepselor eterne? Omul decăzut s-ar fi putut oare arăta altfel decât rău? Condus doar de forţele sale, acest neputincios nu ar fi putut nicidecum îndeplini acţiuni meritorii! Şi Luther este indignat de un Dumnezeu care, chiar în *Evanghelie*, când anunţă oamenilor Vestea cea Bună, are pretenţia să le ridice în faţă eşafodul neîndurător al dreptăţii şi mâniei Sale. A simţit aşa până în ziua în care, după o iluminare bruscă a spiritului său, călugărul a înţeles că dreptatea despre care vorbea Sfântul Pavel, dreptatea revelată oamenilor de *Evanghelie*, este de fapt „dreptatea din care trăieşte cel drept, cu dar de la Dumnezeu, dacă are credinţă", dreptatea pasivă a teologilor, „cea prin care Dumnezeu, în milostenia Sa, ne iartă datorită credinţei noastre, după cum s-a şi scris: *cel drept va trăi prin Credinţă*".

Şi, fără să se preocupe de aprofundarea acestor formule nu prea clare, fără a se întreba dacă sexagenarul din 1545 reproducea exact demersurile intime ale călugărului din 1515, istoricii au tras aceeaşi concluzie ca şi Reformatorul: „De îndată, am simţit cum renasc. Uşile s-au deschis larg. Intram în Paradis. *Scriptura* îmi revela în întregime o altă faţă." „Descoperirea" doctorului a fost luată drept germenele fecund al unei Biserici noi, salutată ca atare, şi nimic mai mult.

Aşa se face că în 1517, un Luther care-şi reţinea cu mare greutate, ascunzându-le în adâncul inimii, nişte cuvinte tulburătoare, asistă la izbucnirea unui scandal cumplit. Papa încredinţase indulgenţe unui tânăr de douăzeci şi trei de ani, Albrecht de Brandenburg, care, în mai puţin de doi ani, primise succesiv arhiepiscopia de Magdeburg, episcopia de Halberstadt şi arhiepiscopia de Mainz. Indulgenţele erau recomandate şi vândute cu un cinism atât de blasfemator, încât, în faţa acestui trafic odios, în faţa afirmaţiei repetate de mii de ori de către speculanţii în veşmânt bisericesc că banii pot şterge cele mai grele păcate, vocea răzbunătoare a lui Luther face să se audă, în sfârşit, indignarea sa prea mult timp stăpânită.

De la un capăt la celălalt al unei Germanii care era sătulă de abuzuri, scârbită de ruşine, istovită de scandaluri — dar în care afacerea Reuchlin, între altele, deja ridicase spiritele libere împotriva barbariei retrograde şi a obscurantismului intelectual şi moral al scolaştilor —, cuvintele sale fierbinţi răsunau cu mânie şi erau amplificate de un ecou formidabil. Augustinul revoltat ajunsese o forţă doar în câteva zile, în câteva săptămâni. Cu un elan năvalnic, el relua opera întreruptă a marilor concilii reformatoare pentru a o face să triumfe; mai relua şi aspiraţiile acelor intelectuali clarvăzători dar timoraţi, inspiraţi, se pare, până atunci de Erasm, care pretindeau, prin cultul lor binefăcător pentru ştiinţele umaniste, să elibereze elitele de orice barbarie, de orice formă de tutelă a unei scolastici şi teologii degenerate, aspiraţii cărora el voia să le dea concluzia necesară. Alăturându-se lui Ulrich von Hutten, Luther proclama în faţa mulţimilor profund mişcate bucuria formidabilă de a trăi într-un secol în care Renaşterea şi Reforma se întrepătrund. Îşi lansa cântul triumfal, de eliberare, spre toate colţurile unei Europe care părea, la apelul său, să se trezească şi să se ridice din morţi. În zadar încercau papa şi împăratul, care nu erau decât luminile pâlpâinde ale unei lumi în prăbuşire, să-l intimideze pe bietul călugăr răzvrătit împotriva puterii lor multiseculare. La Dieta de la Worms, care a avut loc joi, 18 aprilie 1521, stând în picioare la lumina torţelor, în sala mare plină până la refuz, în faţa unei mulţimi a cărei suflare o simţea drept în faţă, în prezenţa Cezarului german şi a legatului pontifical de la Roma, Luther a proclamat, cu o voce pe care angoasele sale o făceau şi mai patetică, nu numai decăderea unei papalităţi uzurpatoare şi degenerate, ci şi drepturile imprescriptibile ale conştiinţei individuale, ceea ce era mult mai mult şi mult mai bine. „Să retractez ceva nici nu pot, nici nu vreau... căci nu este nici sigur şi nici cinstit să acţionezi împotriva conştiinţei tale." Nemuritoare cuvinte, care s-au răspândit astfel încât să acopere omenirea, şi cu atât mai irezistibile cu cât spiritul îi era cuprins de teamă, iar trupul îi tremura chiar atunci când cuvântul său urca, fără ezitare, spre puterile coalizate ale trecutului medieval. Bietul călugăr îmbrăcat în veşminte modeste, uluit la început de fastul şi pompa unei adunări princiare, devenea, pentru secolele ce aveau să urmeze, vestitorul măreţ al lumii moderne.

Îşi crea, proclamând-o, incomparabila sa demnitate umană.

Această poveste frumoasă, vie şi foarte dramatică, se potrivea de minune cu tot ce se spunea pe atunci despre originile şi cauzele Reformei protestante. Nu se născuse ea oare din abuzurile Bisericii, adesea denunţate în secolul al XV-lea, dar care se agravau pe zi ce trecea? Abuzuri materiale: simonie, trafic de beneficii şi de indulgenţe, clerici cu o viaţă desfrânată, o descompunere rapidă a instituţiei monastice. De asemenea, abuzuri morale: decadenţă şi mizerie a unei teologii care reducea credinţa vie la un sistem de practici fără viaţă. Deodată, edificiul s-a prăbuşit; totul a fost răsturnat, dislocat, tulburat de iniţiativa unui singur om. Au trebuit să treacă douăzeci de ani pentru a lichida urmările unei asemenea revoluţii.

Părintele Henrich Seuse Denifle, subarhivar al Sfântului Scaun, era, în ultimii ani ai secolului al XIX-lea, un erudit cunoscut în mediile savante. De-a lungul unei vieţi relativ scurte (avea să moară în 1905 la 61 de ani), acest tirolez de origine belgiană îşi satisfăcuse pe deplin, în douăzeci de feluri, pofta straşnică de ştiinţă.

Mai întâi, a fost văzut ocupându-se de teologia mistică, pregătind o ediţie critică a operelor lui Henrich Suso, fără a-i neglija pe Tauler sau pe Meister Eckhart. Apoi, s-a interesat de Universităţile medievale; şi se ştie cum, cu ajutorul lui Émile Chatelain, asigurase, între 1889 şi 1897, publicarea unui monument capital al istoriei intelectuale franceze: Catastiful de averi şi venituri al Universităţii din Paris. În sfârşit, extrăgând la Vatican date din registrele cu jalbe, culesese şi publicase o mare cantitate de documente relative la starea jalnică a bisericilor, mănăstirilor şi azilurilor din Franţa în timpul Războiului de 100 de Ani. Lucrări paşnice şi onorabile: Academia de Înscrisuri îi recunoscuse meritele trecând numele lui Denifle pe listele sale. Subarhivarul de la Vatican părea destinat pentru tot restul zilelor sale unei trude inocente de erudiţie medievală.

Or, în 1904, la Mainz, pe cerul senin al studiilor despre luteranism, s-a auzit un tunet, cu o altă rezonanţă decât a celui de pe drumul spre Stotternheim. Semnat de Părintele Denifle, apărea primul volum al unei opere intitulate *Luther şi luteranismul*. Într-o lună, tirajul a fost epuizat[1].

---

[1] Vezi *Nota bibliografică*.

Germania luterană fremăta de mânie şi de îngrijorare mocnită. O parte a Germaniei catolice, consternată în prudenţa sa politică, ridica braţele spre cer într-un gest vag de dezaprobare. Revistele, ziarele, orice foaie din acest ţinut atât de bogat în hârtie tipărită, toate vorbeau numai despre Luther. În adunări, guvernanţii erau interpelaţi asupra unei cărţi groaznice şi de-a dreptul profanatoare.

Spirit religios pasionat şi convins, Părintele Denifle se apucase, în timp ce-şi scria lucrările despre mănăstirile franceze din secolul al XV-lea, să cerceteze cauzele unei decadenţe prea evidente. Prelungindu-şi studiile spre secolele din urmă, se lovise de Reforma luterană. Avea oare să dea înapoi şi, invocându-şi incompetenţa, să se recuze? Să dea înapoi? Nu era un gest familiar lui Denifle. De la Preger la Jund şi M. Fournier, numeroşi erudiţi au putut să măsoare asprimea lipsită de menajamente pe care însuşi combativul dominican o botezase „francheţe tiroliană". Aparenta sa incompetenţă? Ei bine, de la ea i se va trage forţa, o forţă de la început irezistibilă.

Medievist, Părintele Denifle studiase de mult teologiile medievale. Pe cele ale misticilor, din plăcere. La fel şi pe ale celorlalţi — ale marilor doctori din secolele al XII-lea şi al XIII-lea. Or, luterologii oficiali, lipsiţi de o cultură atât de vastă, nu cunoşteau în general ceea ce Denifle cunoştea foarte bine. Este neîndoielnic faptul că ignorarea aproape totală a ideilor şi doctrinelor care i-au servit drept punct de plecare Augustinului din Erfurt şi Wittenberg nu avea cum să dea vigoare interpretării ideilor luterane. Pe de altă parte, om al Bisericii, monah cu o experienţă personală a vieţii şi practicilor monastice, Părintele Denifle avea şi prin aceasta un ascendent asupra profesorilor luterani din Germania, evident chiar de la primele cuvinte. Cei mai avizaţi s-au grăbit să-şi recunoască greşeala. Ceilalţi? O ploaie de lovituri a răsunat voios pe douăzeci de perechi de spinări academice şi profesorale. Chiar şi astăzi, deşi lucrarea a fost temperată de Părintele Weiss, care a terminat-o, sau de Abatele Paquier, care a mai epurat-o când a tradus-o, profesioniştii amatori de „note de subsol" apreciază, ca nişte cunoscători ce sunt, dibăcia unui descoperitor de perle de cea mai bună calitate.

Acestea sunt însă detaliile cele mai neînsemnate ale unei poveşti. De fapt, ce dorea Denifle? Mai întâi, şi acesta era aspectul cel mai vizibil al

demersului său, să schimbe imaginea lui Luther. A lui Luther omul. Să-l dea jos de pe un piedestal ocupat abuziv. Să pună în locul efigiei mincinoase a unui semizeu, sau, mai bine zis, a unui sfânt cu obrajii rumeni, cu părul buclat, cu un aer patern şi limbaj blajin, imaginea modelată după natură a unui om plin de talente, fără îndoială, şi de daruri superioare — n-am negat niciodată, spunea Denifle, că Luther a fost foarte înzestrat[1] —, dar şi de tare grosolane, josnicii şi mediocrităţi. La un savant oarecare, la un jurist sau la un politician ar fi fost scuzabile, dar ne întrebăm dacă la fel stau lucrurile şi cu fondatorul unei religii. Şi Denifle se înverşunează. Beneficiind din plin de o cantitate mare de arme, Denifle a scris despre Luther şi poligamie, despre Luther şi băutură, despre Luther şi scatologie, minciună şi vicii o serie de paragrafe animate de o sfântă şi îmbucurătoare furie. Ticsite, de altfel, cu texte, dar şi cu interpretări abuzive, uneori chiar delirante şi, în acest din urmă caz, atât de exagerate, prezentate cu atâta candoare pe un fond de ură, încât cititorii mai puţin critici erau obligaţi să gândească: „E o neînţelegere la mijloc". Pentru a-i mulţumi pe aceştia şi, dimpotrivă, pentru a-i exaspera pe fiii respectuoşi ai Reformatorului înclinaţi să joace, faţă de un tată nesocotit, rolul discret al fiului lui Noe, mai rămâneau însă zeci şi zeci de documente din cale afară de autentice şi de înşelătoare.

Desigur, este adevărat că ele nu dovedeau întotdeauna mare lucru. La urma urmelor, pentru istoria generală a Reformei germane, nu prea avea importanţă că, de-a lungul vieţii sale, Luther a băut mai puţină bere de Wittenberg şi ceva mai mult vin renan, că a strâns-o sau nu prea tare în braţele sale conjugale pe Katharina, că a adresat papei, prelaţilor şi călugărilor injurii excesiv de obscene. Încurcătura în care se aflau luterologii recunoscuţi când se încăpăţânau să se contrazică asupra citatelor — în loc să ridice bărbăteşte, în faţa imaginilor caricaturale care se înfruntau (Luther cel întru totul roz, *für das Christliche Haus*, şi cel întru totul negru, după moda tiroliană), un Luther cu adevărat uman, cu virtuţi şi slăbiciuni, cu splendori şi josnicii, cu grosolănii ce nu pot fi scuzate şi cu o nobleţe de nepreţuit, un Luther nuanţat, viu, făcut din contraste şi opoziţii —, ei bine, încurcătura aceasta dădea de gândit şi prelungea apăsător o jenă penibilă.

---

[1] D.-P., I, LXX.

Totuşi, veritabila importanţă a lucrării *Luther şi luteranismul* nu trebuie căutată doar aici. În cartea aceasta nu erau numai interpretări abuzive sau citate valabile, şi unele şi altele pretându-se la scandal. Se mai găsea şi altceva: o manieră nouă de a concepe şi de a prezenta geneza ideilor inovatoare ale lui Luther, evoluţia sa religioasă între 1505 şi 1520, perioadă considerată în linii mari.

IV. ARGUMENTAŢIA LUI DENIFLE

E bine de ştiut că, în 1899, Ficker, profesor la Universitatea din Strasbourg, pusese mâna, la Roma, pe un document deosebit de preţios, un fragment din *Palatina* de la Heidelberg, dusă acolo în timpul Războiului de Treizeci de Ani: *Cod. Palat. lat.*, 1826, din Biblioteca Vaticanului. Este vorba de copia lui Aurifaber (Johann Goldschmiedt, ultimul *famulus* al lui Luther, primul care a editat *Tischreden*) a cursului, necunoscut până atunci, pe care Luther l-a ţinut la Wittenberg în 1515 şi 1516, asupra *Epistolei către Romani.* Nu a trecut mult timp şi Ficker a avut o nouă surpriză: a descoperit manuscrisul original al lui Luther, care zăcea liniştit în Biblioteca din Berlin...

Documentul avea, după părerea multora, o mare valoare, deoarece permitea cunoaşterea gândirii lui Luther în detaliu la o dată deosebit de interesantă: în ajunul scandalului Indulgenţelor. Textele datate 1505-1517 cunoscute până atunci erau mediocre: nişte note marginale, seci, la diverse lucrări ale lui Pierre Lombard, ale Sfântului Augustin, ale Sfântului Anselm, ale lui Tauler; *Dictări* asupra *Psaltirii* din 1513-1514, operă a unui novice care îşi caută calea; câteva predici, nişte scrisori, şi cam atât. Cursul din 1515-1516 era deci o operă importantă şi bogată. Interesul textului comentat, acea *Epistolă către Romani* al cărei rol istoric în timpul Reformei este bine cunoscut, se adăuga propriei valori a gloselor lui Luther. Pe scurt, pentru prima oară, cu deplină siguranţă şi pe baza unui text datat cu precizie, avea să fie posibil studiul adevăratei stări a gândirii luterane în ajunul evenimentelor decisive din 1517-1520.

Trăind la Vatican, Denifle a ştiut totul despre descoperirile lui Ficker. Pe de altă parte, lucrase şi el pe *Palatinus* 1826, unde a găsit o mulţime de indicaţii şi de texte noi. Le-a adus cu abilitate în dezbatere. Restituirea

evoluţiei luterane, între 1505 şi 1517, a câştigat, în ciuda multor excese şi violenţe compromiţătoare, un prestigiu şi un interes ieşite din comun.

Denifle stabilea un principiu: „Până în zilele noastre, istoria lui Luther de dinaintea căderii fusese clădită mai ales pe afirmaţiile ulterioare ale sale. Înainte de toate, ar trebui să facem o critică a acestor afirmaţii."[1] Principiu inatacabil şi salutar; ce conţineau însă aceste afirmaţii atât de contestabile? Două lucruri: atacuri la adresa învăţământului asigurat de Biserică, pe când Luther mai făcea încă parte din ea, şi explicaţii asupra motivelor care l-au făcut pe Luther să se desolidarizeze de acest învăţământ. Un proces, dacă vreţi, şi o pledoarie.

Un proces? Dar ce spunea Luther despre instruirea ce i se făcuse, pe când era călugăr la mănăstire, nu era decât o urzeală de erori, de invenţii şi de calomnii. Nu, acest tablou derizoriu pictat de un Luther foarte atent la efectele pe care avea să le producă, preocupat de a crea cel mai sumbru contrast pentru învăţătura sa strălucită, nu era deloc exact. Şi, reluând una câte una alegaţiile autorului ereziei, Denifle le discuta, le înfrunta direct, le distrugea.

Biblia era necunoscută în mănăstiri, aşa se spune în faimoasele afirmaţii culese de Lauterbach[2], al căror *incipit* candid — „22 Feb., *dicebat de insigni et horrenda caecitate papistarum*" — arăta că, la 22 februarie, Doctorul vorbea despre „remarcabila, oribila orbire a papiştilor...". Într-adevăr, remarcabilă şi oribilă: acei papişti nu ignorau numai *Biblia*; *erat omnibus incognita*. La cei douăzeci de ani ai săi, Luther nu văzuse niciodată o *Biblie*. Descoperind una, din întâmplare, într-o bibiotecă, începu să o citească, să o recitească de atâtea ori şi cu atâta pasiune, încât Doctorul Staupitz a fost cuprins de admiraţie... Oare aşa o fi? Denifle ne aminteşte că prima carte primită din mâinile stareţului de către novicele Luther în momentul intrării la augustinii din Erfurt a fost chiar o *Biblie*, o *Biblie* groasă legată în piele roşie. Luther ne-o spune şi el foarte limpede: „*Ubi monachi mihi dederunt biblia, rubeo corio tecta.*"[3] Deci papiştii aceia ştiau cel puţin că *Biblia* exista, nu-i aşa?

---

[1] D.-P., I, LXVII.

[2] SEIDEMANN, *A. Lauterbachs Tagebuch*, 1872, 36; *Tischreden*, III, 598, nr. 3767; *Dok.*, nr. 41.

[3] N. ERICEUS, *Sylvula Sententiarum*, 1566, p. 174; *Dok.*, nr. 76.

Dumnezeul iritat, Dumnezeul răzbunării şi al mâniei, „Dumnezeul de pe curcubeu” al pictorilor şi al sculptorilor înfăţişând *Judecata de Apoi*? Contabilul incoruptibil, fluturând decontul tuturor abaterilor? Prostii. De douăzeci de ori pe zi, fratele Martin, spunându-şi rugăciunile, citindu-şi breviarul, îl invoca pe Dumnezeul clemenţei, al milei şi al iertării propovăduit în general de Biserică: *Deus qui, sperantibus in te, misereri potius eligis quam irasci*[1].

Cât despre mortificări, posturi, opere de penitenţă atât de dure încât Luther, practicându-le conform regulilor, fusese pe punctul de a-şi ruina sănătatea şi-şi pierduse oricum sufletul, pentru că Biserica promitea iertarea celor care le îndeplineau, făcând astfel o cumplită înşelătorie, putem spune că şi acestea sunt reproşuri absurde. Dacă pe la 1510 stareţii din mănăstiri îi constrângeau pe călugări la excesele de penitenţă care l-au indignat pe Luther, ar fi cazul să încetăm să-i acuzăm de delăsare, de dezordine şi de senzualitate nestăpânită pe aceşti oameni. Regulamentul? Cel al augustinilor îndeosebi? Nu avea nimic excesiv. Era de altfel susceptibil de îmbunătăţiri favorabile călugărilor mai slabi sau de la care se cerea un serios efort intelectual. Scopul mortificărilor? Ce afirmă doctrina bisericească despre ele? Luther o spune şi o repetă: „Ne erau prezentate ca trebuind, prin exces, să ne aducă iertarea...” Neruşinată minciună! Dacă ar fi crezut aşa ceva, Luther n-ar fi fost decât „un simplu imbecil”. Dar nu a crezut niciodată acest lucru. În primele sale scrieri, a propovăduit de nenumărate ori doctrina cea bună, autentică, unica doctrină a Bisericii asupra operelor de penitenţă: practicate cu discreţie, ele nu sunt decât un mijloc de a potoli trupul, de a mortifica dorinţele păcătoase, de a-l scăpa pe bătrânul Adam de ceea ce îl provoacă[2]... Declaraţiile lui Luther fac din el un calomniator. Ce să mai spunem despre cei care-l linguşeau? Despre acea turmă credulă care, fără să le critice, ia de bune toate vorbele magistrului? Să se termine cu aceste procedee: „Se începe prin a denatura doctrina catolică şi apoi se trece la atac împotriva ei.” Odată lansat în discuţia acestor teme familiare, Denifle devenea inepuizabil. Înşirând textele, nimicindu-şi adversarii, scotea la iveală uimitoare confuzii, cel puţin la luterologi, pe care aceştia au trebuit totuşi să le recunoască.

---

[1] D.-P., II, p. 327-363.

[2] D.-P., II, p. 284-292.

Acestea fiind spuse despre proces, urmează pledoaria: povestirea deformată, fabricată mult mai târziu, a unei conversaţii pline de pretexte specioase. Şi în această privinţă critica lui Denifle era aspră.

Ne amintim — l-am analizat deja — faimosul pasaj al autobiografiei din 1545. Pur şi simplu un roman, declara Denifle. Ah! Oare toţi Doctorii Bisericii de dinainte de Luther înţeleseseră prin *justitia*, în faimosul text al *Epistolei către Romani* (**1**, 18), *justitia puniens*, mânia lui Dumnezeu pedepsindu-i pe păcătoşi? Ei bine, el, Denifle, trecuse în revistă comentariile, tipărite sau manuscrise, făcute de şaizeci de autori de primă mărime ai Bisericii Latine, eşalonaţi din secolul al IV-lea până în secolul al XVI-lea. Nici unul nu a înţeles prin Justiţia lui Dumnezeu justiţia care pedepseşte; toţi, dar absolut toţi, o înţeleseseră ca justiţia care ne dezvinovăţeşte, graţia care ne îndreaptă şi care e gratuită, o îndreptare reală şi veritabilă datorită Credinţei. Or, printre aceşti şaizeci de autori se aflau câţiva pe care, fără putinţă de tăgadă, Luther îi cunoscuse şi le respecta ideile: Sfântul Augustin, Sfântul Bernard, Nicolas din Lyra sau Lefèvre d'Étaples. Ba mai mult, oricât de mult ne-am întoarce în timp în gândirea sa, atunci când vorbeşte de justiţia divină (de exemplu în glosele asupra *Sentinţelor* lui Pierre Lombard), Luther nu vede niciodată în ea justiţia care pedepseşte, ci graţia îndurătoare a lui Dumnezeu[1].

Şi atunci, de ce au apărut aceste minciuni sub pana lui Luther, în ajunul morţii sale? Pentru că Reformatorul nu voia să mărturisească adevărul. Pentru că voia să ascundă evoluţia reală a gândirii sale...

În Luther trăiau doi oameni: un orgolios şi un senzual. Dispreţuind toate doctrinele sfinte, orgoliosul nutrise iluzia necugetată că va reuşi să se mântuiască singur. Şi alţii, înaintea lui, avuseseră aceeaşi iluzie: alţi creştini şi alţi călugări, creştini proşti şi călugări proşti care ignorau însuşi spiritul religiei lor... Luther o ştia; la 8 aprilie 1516, el îi denunţa, într-o scrisoare către un confrate[2], pe aroganţii mândri că se arată în faţa lui Dumnezeu împodobiţi cu meritul de a fi înfăptuit acte de penitenţă. Dar dacă eforturile şi penitenţele ar trebui să ne ducă spre pacea şi liniştea conştiinţei, ne întrebăm totuşi de ce a murit Hristos. De fapt, orgoliosul din Luther s-a lovit de celălalt Luther, de cel senzual, de un biet om cu voinţă nesigură, slab în faţa instinctelor şi lipsit de o adevărată delicateţe.

[1] D.-P., II, p. 366.

[2] END., I, nr. 11, p. 29.

De un om care alimenta o concupiscenţă tot mai despotică, ce îl ducea la disperare...

Concupiscenţă, o noţiune cunoscută bine de teologi. Ei afirmă că în fiecare dintre noi dăinuie, ca urmă a păcatului originar, nu numai instinctul de lăcomie trupească şi spirituală care, în sens restrâns, poate fi numit concupiscenţă, ci şi un foc de nestins, *fomes peccati*, pe care-l alimentează dragostea excesivă de sine, pe de o parte, şi de sine în raport cu bunurile perisabile, pe de altă parte. A lupta împotriva păcatului înseamnă, mai precis, să faci eforturi să-ţi înfrânezi concupiscenţa, să o supui spiritului, el însuşi supus lui Dumnezeu, într-un cuvânt să împiedici ca pornirile rele, când ajung să domine, să dea naştere păcatului... Or, Luther s-a înşelat în privinţa concupiscenţei[1]. Mai întâi a crezut că, prin practicarea virtuţilor, va reuşi să o înăbuşe. Fireşte, a eşuat. Departe de a se diminua, concupiscenţa sa, luând proporţii în continuare, a devenit atât de irezistibilă, încât, încetând să mai lupte, el a cedat cu totul în faţa ei. Este invincibilă, a declarat el atunci. Este însuşi păcatul — păcatul originar, păcatul care dăinuie în noi orice am face. Şi, cum are un rol în toate actele noastre, chiar şi în cele bune, toate operele noastre de binefacere sunt deja pângărite. În toate, în străfundul tuturor, există un păcat, mai bine zis păcatul. Astfel, omul nu poate dobândi vreun merit, nici să îndeplinească Legea. *Evanghelia* nu este Legea, ea este doar promisiunea iertării păcatelor. Nu există în ea decât o poruncă, una singură, dar care spune totul: să accepţi cuvântul lui Dumnezeu şi să crezi în el.

Ce rază de lumină! Iată adevăratul punct de plecare al lui Luther. Toate lucrurile spuse de el, unele chiar contradictorii, despre Dreptatea lui Dumnezeu, pasivă sau activă, nu sunt decât nişte biete artificii imaginate pentru a masca realitatea, pentru a-l scuti pe părintele Reformei de ruşinea de a mărturisi adevărata sursă a apostaziei sale: starea tristă a unui suflet atât de atras de rău, într-o asemenea măsură căzut pradă concupiscenţei, încât, recunoscându-se învins, îşi aruncă armele şi-şi ridică propria mizerie la rangul de lege comună.

---

[1] D.-P., II, p. 381; 391-407.

Astfel îşi prezenta Denifle argumentele, cu o convingere, o cunoaştere şi o brutalitate deopotrivă de impresionante. Şi ne vom întreba: „La ce bun să reproducem argumentaţia aceasta? Cartea aprigului dominican nu mai există. Cine s-ar mai apuca astăzi să caute în ea ceea ce trebuie să crezi despre Martin Luther? Nimeni, nici măcar adversarii catolici ai Reformatorului, mai ales de când un iezuit savant şi prudent, Părintele Hermann Grisar, a lichidat cu dibăcie demersul de distrugere, oarecum compromiţătoare, a fostului subarhivar al Vaticanului, în trei volume enorme publicate între 1911 şi 1912."

Este adevărat. Cartea lui Denifle a fost topită, diluată şi într-un fel transformată cu rapiditate în vreo sută de cărţi şi memorii redactate într-un spirit diferit, unde se regăsesc reluate, discutate, cercetate, unul câte unul sau împreună, toate faptele, toate argumentele pe care el le aducea în marea dezbatere luterană... Este un motiv în plus pentru a reaminti, printr-o analiză rapidă, care era sistemul impresionant şi specios pe care *Luther und Luthertum* îl propunea într-o frumoasă dimineaţă luterologilor scoşi cu brutalitate din vechile lor obiceiuri. Şi apoi — mai e cazul s-o spunem? — o carte ca aceasta ar fi într-adevăr dăunătoare, dacă, punând la dispoziţia celorlalţi o imagine a lui Luther care să corespundă gustului personal al autorului, nu ar da cititorilor senzaţia vie, chiar violentă uneori, că multe alte imagini, şi foarte diferite, au pretins să-i surprindă înfăţişarea, să traseze un portret fidel şi sintetic al Reformatorului, fără ca, în această privinţă, cuvântul „certitudine" să mai poată fi pronunţat şi de alţii în afară de proşti.

CAPITOLUL II

REVIZUIRI: ÎNAINTE DE REVELAŢIE

Violent atacaţi de Denifle, învinuiţi personal în cartea sa, ironizaţi şi criticaţi pentru ideile şi atitudinile lor, exegeţii, deţinători ai tuturor prerogativelor, au început prin a tuna şi a fulgera. Apoi, cu o ardoare demnă de toată lauda, s-au reapucat de treabă.

Pământul era presărat cu dărâmături. O construcţie pe care o găseau odioasă, dar care li se impunea prin îndrăzneală şi logică, se ridica pe ruinele frumosului edificiu pe care îl desăvârşiseră cu atâta dragoste şi efort. Din toate părţile sufla un vânt de înnoire. Emoţia provocată de apariţia lucrării *Luther und Luthertum* încă nu se potolise când un om de mare talent, un teolog reformat, Ernest Troeltsch, începea să exprime, într-o serie de lucrări, idei care se întâlneau cu ideile lui Denifle şi uneori coroborau într-un mod destul de curios anumite teze ale acestuia[1].

Putem spune oare că, în secolul al XVI-lea, venirea Timpurilor Moderne a fost marcată de Reformă? Oare mentorul eroic şi genial al lumii noastre moderne se numea Luther, cel care avea să dea naştere, încetul cu încetul şi în mod solidar, acelei mase de idei noi pe care prea uşor am prins obiceiul să le punem pe seama vechiului protestantism? Oare prin acest protestantism, cel al lui Luther şi Calvin, se manifestă un spirit sectar foarte fecund, şi nu prin acea serie de mişcări religioase şi intelectuale precum umanismul, anabaptismul, arminianismul, socinianismul? Şi în definitiv, despărţirea a două lumi, cea medievală şi cea modernă, nu a fost oare făcută în mod decisiv la jumătatea secolului al XVIII-lea?

---

[1] Vezi *Nota bibliografică*.

Astfel au apărut, din toate părţile, probleme noi, ilustrând o mare diversitate de concepţii. O enormă operă de revizuire, ba chiar de reconstrucţie, părea necesară, începând cu întrebările asupra valorii materialelor folosite de Denifle, dar şi a celor pe care le-a dat deoparte. Nu se aflau printre ultimele unele care ar mai putea fi de folos? Trierea a început. O întreagă Germanie febrilă şi riguroasă s-a pus pe treabă cu o frenezie abia stăpânită. Desigur, au fost şi excese de conştiinciozitate care provocau râsul, ca în cazul celui care a venit să demonstreze, în mod irezistibil, că, în ciuda gurilor rele, Martin era fecior când s-a însurat cu Katharina. Un altul, cu o răbdare de neclintit, adunând cifre pe texte, s-a apucat să calculeze, cu o aproximaţie de câteva pahare, cât vin sau bere a băut Reformatorul, acuzat de lipsă de cumpătare, de-a lungul întregii sale vieţi... Nu putem decât să zâmbim. Efortul depus a fost, totuşi, admirabil. Când s-a încheiat, când, în 1917, în ciuda războiului, Germania luterană a sărbătorit patru sute de ani de la evenimentele din 1517, primele două volume din *Martin Luther* (*Vom Katholizismus zur Reformation*) scrise de Otto Scheel erau o mărturie elocventă a frumoasei şi măreţei opere de revizuire care continua şi mai continuă încă după 1904. Să încercăm să-i punctăm principalele cuceriri.

I. MONAHIA LUI LUTHER

Despre biografia propriu-zisă a lui Luther, de la naştere până ce s-a călugărit, s-a scris, după cum vă închipuiţi, enorm. O tendinţă era clară. Se urmărea revizuirea relatărilor prea lacrimogene din vechile biografii. Nu, părinţii lui Luther nu erau atât de săraci cum s-a spus; tatăl său a sfârşit în pielea foarte îndestulată a unui antreprenor înstărit. Nu, copilul nu a fost atât de prost tratat cum se pretinde şi n-are nici un rost să ne înduioşăm excesiv asupra sorţii micului Martin care cerşea o bucată de pâine cântând cântece religioase. Toate astea sunt, de fapt, comentarii lipsite de interes. Probabilităţi, impresii personale, adesea păreri preconcepute... Cât despre intrarea la mănăstire, s-au purtat de asemenea discuţii care nu au dus la nici o concluzie, au avut loc nesfârşite dizertaţii a căror abundenţă ţine de domeniul miraculosului. La drept vorbind, ce sentimente a încercat Luther în ziua când trăsnetul a căzut pe drumul către Stotternheim şi când de altfel nu l-a ucis pe un Alexis surghiunit în lumea

himerelor? Dacă licenţiatul în arte al Universităţii din Erfurt s-a dus la mânăstire, nu a făcut-o oare din cauza unui legământ? Şi dacă l-a făcut — dar oare l-a făcut? — şi putând să se dezlege de el — dar putea oare cu adevărat? —, a preferat să-l îndeplinească, atunci care a fost raţiunea, motivele ascunse pentru care a făcut această alegere extremă?

Să ştii să nu ştii e o mare virtute. Să încercăm să o practicăm chiar acum. Şi, lăsând deoparte atâtea presupuneri care nu sunt altceva decât presupuneri, atâtea opţiuni şi alegeri care nu sunt decât opţiuni şi alegeri preferenţiale, să ne concentrăm eforturile asupra esenţialului. Fără să ne mai îngrijim de reconstituirea mediilor pe care Luther se poate să le fi traversat, dar a căror influenţă asupra ideilor şi sentimentelor sale este imposibil de cântărit, să ne întrebăm pur şi simplu dacă putem furniza astăzi o versiune plauzibilă asupra istoriei morale şi spirituale a lui Luther la mânăstire. Plauzibilă — nu trebuie să mai spun că nu ar fi cinstit să folosim un alt cuvânt.

În 1518, într-un pasaj din *Resolutiones* destinat să explice papei, şi mai ales publicului larg, adevăratul sens şi răsunetul tezelor asupra indulgenţelor[1], evocând mărturia lui Tauler asupra torturilor morale pe care sunt în stare să le îndure creştinii cei mai fervenţi, Luther adaugă, după o evidentă întoarcere spre sine: „Şi eu am cunoscut îndeaproape un om care afirma adesea că a îndurat asemenea suplicii. Nu îndelungate, desigur! Dar chinurile erau atât de mari, atât de infernale, încât nici o limbă, nici o pană nu le-ar putea descrie. Cine n-a trecut prin aşa ceva nu şi le poate imagina. De-ai fi obligat să le suporţi până la capăt, de s-ar prelungi numai o jumătate de oră, mai bine spus, a zecea parte dintr-o oră, ai pieri de tot, până şi din oase ţi s-ar alege cenuşa." Apoi, căutând să fie mai precis, spune: „În acele momente, Dumnezeu ne apare teribil de mânios şi întreaga creaţie capătă acelaşi aspect ostil. Nu e posibilă fuga, nici consolarea. În sine, în afară de sine, nu există decât ură şi acuzaţie. Şi cel supus supliciului spune printre suspine versetul: *Prospectus sum a facie oculorum tuorum!* Dar nici nu îndrăzneşte să murmure măcar: *Domine, ne in furore tuo arguas me*!"

Omul care se exprima astfel în 1518, omul pe care Melanchthon, evocând o amintire personală, ni-l arată obligat, în cursul unei dispute, să

[1] W., I, 557; *Dok.*, nr. 94.

meargă să se arunce pe patul din camera alăturată repetând întruna, printre invocații pasionate, *Conclusit omnes sub peccatum, ut omnium misereatur*[1], acest om care, de sute de ori, nu a încetat să spună şi să scrie cum, tânăr fiind, trecuse prin temerile cele mai necruțătoare şi epuizante, acest om, desigur, nu era credincios pe jumătate, iar credința nu i se limita, foarte rezonabil, doar la un colțişor din creier sau din inimă. Care erau însă cauzele unor asemenea accese? Să dăm deoparte, dacă vreți, explicațiile de ordin fiziologic. Nu este încă momentul. Fără îndoială, într-o zi... Deocamdată să-i admirăm, fără să le facem concurență, pe acei psihiatri improvizați care, cu o siguranță nemaipomenită, pun diagnostice contradictorii bolnavului Luther. Să rezistăm influenței prestigiului acestor psihanalişti, care nu sunt dezarmați de nici o soluție facilă şi aduc, în mare grabă, sprijinul mult aşteptat al teoriilor lui Freud asupra libidoului şi refulării, pentru a susține rechizitoriile lui Denifle asupra desfrâului secret al lui Martin Luther. Un Luther freudian: ghicim atât de uşor acest aspect încât nu suntem deloc curioşi atunci când un cercetător cutează să ne aşeze imaginea sa în fața ochilor. De altfel, n-am putea oare să propunem, cu aceeaşi uşurință, un Freud luteran, adică să arătăm că celebrul părinte al psihanalizei este expresia unuia dintre aspectele permanente ale spiritului german care se încarnează cu atâta forță în Luther? Să lăsăm asta. Şi fiindcă, de la început, Luther a împletit relatările crizelor avute cu acelea despre gândirea sa, să încercăm să înțelegem ce reprezenta pentru el un asemenea amalgam.

Denifle, după cum se ştie[2], nu ezită deloc asupra acestui punct delicat. Remuşcări, gânduri rele, dorințe clandestine: asta-i toată povestea. În străfundurile sale, Luther trăia o permanentă revoltă a trupului asupra spiritului. Să înțelegeți, fără urmă de echivoc, că este vorba de tendința spre desfrâu, de *concupiscentia carnis*, de obsesia sexuală.

Să ne exprimăm încă o dată toată admirația. Aceşti oameni, Denifle şi susținătorii săi, ştiau din sursă sigură cu câtă violență dorințele impure au tulburat în permanență o ființă care n-a spus nimic despre acest lucru

---

[1] *Corpus Reformatorum (Melanchthonis Op.)*, vol. VI, col. 158; *Dok.*, nr. 7, p. 8.

[2] „Denifle este un eminent erudit, dar interpretările sale rămân adesea materiale" (J. MARITAIN, *Notes sur Luther*, p. 386).

nimănui. Să fie oare vorba aici de o deosebită putere de pătrundere? Cât despre campionii patentaţi ai inocenţei lui Luther, şi aceştia merită să fie admiraţi: nu proclamă ei, cu o nemaipomenită siguranţă, că nu poate fi albă ca un crin candoarea gândurilor unei fiinţe care, ca majoritatea muritorilor, rămâne în bună parte ascunsă? Pe ceilalţi, cei care se confesează, trebuie oare să-i credem orbeşte? În orice caz, nu trebuie să cădem în ridicol sărind în ajutorul uneia sau alteia dintre cele două partide. Pur şi simplu nu ştim. Nu avem nici o posibilitate de a pătrunde, retrospectiv, în ascunzişurile intime ale sufletului lui Luther. Hotărâţi să rămânem în domeniul faptelor şi textelor, să ne limităm deci pur şi simplu să constatăm două lucruri.

Unul recunoscut: nimeni nu l-a acuzat vreodată pe Luther că şi-a făcut de cap în anii petrecuţi la mănăstire, altfel spus, că şi-a încălcat legământul de castitate. Altul, la fel de evident pentru oricine examinează textele fără idei preconcepute: Denifle restrânge în mod abuziv înţelesul noţiunii *concupiscentia carnis* pe care Luther o foloseşte atât de des. Un text bine cunoscut este suficient pentru a o dovedi[1]. În *Comentariu asupra Epistolei către Galateni*, publicată în 1535 (Luther avea 52 de ani) se poate citi: „Eu, când eram călugăr, credeam că s-a terminat cu mântuirea mea de îndată ce mi se întâmpla să simt poftele trupeşti, adică un impuls necurat, o dorinţă (*libido*), o pornire de mânie, de ură sau de invidie împotriva unuia dintre fraţi." Definiţie largă, după cum vedeţi, şi, dacă *libido* deschide uşa desfrâului, ceilalţi termeni, atât de precişi, arată că formula luterană vizează cu totul altceva decât luxura. Urmarea o confirmă: „Concupiscenţa revenea în permanenţă. Nu-mi mai puteam găsi liniştea. Eram în mod continuu crucificat de gânduri ca, de pildă: Iată că iar ai comis cutare sau cutare păcat. Iată că te frământă invidia, nerăbdarea etc. Ah, dacă aş fi înţeles atunci sensul cuvintelor lui Pavel: *Caro concupiscit adversus Spiritum* şi *Haec sibi invicem adversantur!*"

Acest text nu trebuie forţat nici într-un sens, nici în celălalt. Am avut grijă să amintim data la care a fost scris şi că emană de la un Luther ajuns la cincizeci de ani. Se poate deci spune: „Aranjament tardiv. Se poate ca Luther să fie de bună credinţă şi să nu-şi mai amintească de tentaţiile trupeşti care jucau un rol primordial în geneza crizelor sale sau, poate, amintindu-şi-le, să arunce un văl pios asupra acestui aspect al vieţii sale

[1] E., *Comment. in Gal.*, III, 20; *Dok.*, nr. 52.

secrete din convenienţă sau respect pentru semeni..." Chiar dacă dezbaterea s-ar prelungi timp de secole, n-am înainta câtuşi de puţin. Însă în ceea ce priveşte sensul exact al cuvintelor *concupiscentia carnis*, teologii luterani au întru totul dreptate. Denifle le dă un sens mult prea aparte. Bazându-se pe ele, compune un roman pre-freudian pe care-l găseşte seducător; vom aştepta mult şi bine probele decisive. Spunem aceasta, încă o dată, fără nici cea mai mică dorinţă de a rupe una sau mai multe spade în onoarea virginităţii secrete a lui Martin Luther...

Găsim remuşcări la originea crizelor sale de disperare? Nu. Nu în sensul exact al cuvântului. Vă spun încă o dată că, la mănăstire, Luther n-a comis nici o acţiune condamnabilă care să-l prezinte drept călugăr lipsit de calităţi. Pentru cine l-a citit pe Denifle, i-a urmărit îndeaproape argumentaţia, a examinat scrupulos textele pe care le prezintă, nu există într-adevăr vreun motiv pentru a nega tradiţia în privinţa acestui aspect. Luther n-a fost nicidecum un călugăr incorect. Dimpotrivă, a fost un călugăr prea bun. Sau cel puţin unul care nu păcătuia decât prin exces de zel, unul care, exagerând gravitatea celor mai mici păcate, aplecat fără încetare asupra propriei conştiinţe, preocupat să-i iscodească mişcările secrete, obsedat de gândul judecăţii ce avea să vină, trăia un sentiment al propriei josnicii care devenea cu atât mai violent şi de temut, cu cât nici unul dintre remediile care i se ofereau nu putea, nu avea cum să-i uşureze suferinţele.

II. DE LA GABRIEL LA STAUPITZ

Asta e. Un om trăieşte în lume. Poartă o greutate prea mare. Are sufletul neliniştit, conştiinţa neîmpăcată. Nu că ar fi scelerat, pervers sau rău. Simte însă cum colcăie şi se târâie în adâncurile sufletului atâtea pofte suspecte, atâtea tentaţii penibile, atâtea vicii în germene şi atâtea concesii vinovate, încât este disperat pentru el, pentru mântuirea lui; puritatea absolută, cea pe care ar trebui s-o ai pentru a îndrăzni numai să te prezinţi în faţa lui Dumnezeu, este foarte îndepărtată, inaccesibilă...

Să guşti liniştea de la mănăstire; să duci într-o chilie o existenţă de rugăciune şi meditaţie, orânduită de clopote, comandată în detaliu de stareţi prudenţi şi de structuri venerabile: într-un mediu atât de pur, de sfânt, de luminos, nu s-ar putea oare răspândi miasmele păcatului? Într-un

elan subit, Luther trecuse pragul mănăstirii din Erfurt. Se scurseseră mai multe luni. Unde era acel sentiment de regenerare, de purificare descris de atâţia oameni ai Bisericii, în atâtea texte celebre, şi care îi făcea să compare intrarea într-un ordin religios cu un al doilea botez? Pentru Luther, proba a fost mai mult decât edificatoare: viaţă monahală nu era de ajuns pentru ca el să-şi găsească liniştea. Practicile, posturile, psalmodierile la capelă, rugăciunile prescrise şi meditaţiile erau remedii bune pentru alţii, pentru cei ce nu aveau o asemenea sete de absolut. Un suflet tumultuos, neliniştit în faţa constrângerilor, avid de dragoste divină şi de certitudini de nezdruncinat refuza un atare mecanism al pietăţii...

Dar învăţăturile care i se ofereau? Autorii pe care era pus să-i citească? Ce influenţă puteau ei să exercite asupra lui? Să lăsăm deoparte, în această privinţă, tot ce este erudiţie şi conjectură. Cărţile pe care Luther a putut sau a trebuit să le citească la Erfurt sau la Wittenberg au fost parcurse cu multă curiozitate. Au fost căutate, cu un zel şi o ingeniozitate meritorii, influenţele pe care le-a suportat, rând pe rând, sau pe care ar fi putut să le suporte. Acţiune legitimă, utilă, interesantă[1]. Cu condiţia să ne înţelegem asupra a ceea ce este esenţial. Un om cu temperamentul lui Luther, dacă deschide o carte, nu citeşte în ea decât propria gândire. Nu află nimic din ceea ce nu poartă în el. Un cuvânt, o frază, un raţionament îl frapează. Pune stăpânire pe ele. Le lasă să coboare în el adânc, tot mai adânc, până ce, dincolo de ce este la suprafaţă, ajung să atingă vreun punct secret, ignorat până atunci de cititor, şi de unde, brusc, ţâşneşte un izvor viu — un izvor care dormea, aşteptând chemarea şi lovitura căutătorului de izvoare: dar apele erau acolo, însă forţa le era zăgăzuită. Să nu ne facem deci scrupule pentru că neglijăm acum o mulţime de cercetări meticuloase şi meritorii. Să nu reţinem decât un fapt, dintre multe altele. Se pare[2] că, la Erfurt, Luther a studiat prea puţin marile sisteme scolastice ale secolului al XIII-lea. Mai ales tomismul i-a rămas străin. Nu e de mirare, căci, dacă l-ar fi cunoscut, profitul pe care l-ar fi avut ar fi fost categoric negativ. În afara câtorva mistici, mai ales a lui Tauler (pe care se spune, de altfel, că l-a înţeles prost, denaturându-i fără

[1] P. VIGNAUX (*Luther commentateur des Sentences*) a dat un exemplu bun de ce se poate scoate din asemenea studii pentru înţelegerea istorică a unei gândiri şi a unei evoluţii religioase.

[2] D.-P., III, p. 79 *sqq.*, la care, de altfel, reacţionează Scheel.

scrupule gândirea, adică s-a folosit nestingherit de ea, fără să-i pese dacă interpretările sale erau sau nu în acord cu doctrina discipolului lui Eckhart, mulţumindu-se să le facă să intre în cadrul speculaţiei sale), Luther citea mai ales *Comentariul asupra Sentinţelor* scris de nominalistul Gabriel Biel († 1495), cel care a introdus occamismul în Germania, „regele teologilor"... din Tübingen cel puţin, prieten cu Johannes Tritheim şi cu Geiler von Kaysersberg. La bătrâneţe, Luther se va lăuda că mai ştia încă pe de rost pagini întregi din ce-a scris celebrul doctor.

Or, ce găsea Luther la Biel când îl recitea cu preocuparea febrilă de a descoperi o soluţie la dificultăţile din care nu ştia cum să iasă? Două teorii, dintre mai multe, care atunci când sunt enunţate una după alta par contradictorii: nu este locul şi nici momentul să expunem cum, pentru cineva care cunoaşte fie şi sumar gândirea lui Occam, această contradicţie dispare. Mai întâi, Biel pretindea că urmările păcatului originar sunt simţite cu precădere în regiunile de jos, asupra puterilor inferioare ale sufletului uman, în timp ce raţiunea şi voinţa rămân, dimpotrivă, aproape la fel ca înainte de a greşi. Omul poate, doar prin forţa naturii sale, să se supună legii şi să îndeplinească operele prescrise, dacă nu „după intenţia legislatorului", cel puţin urmărind „substanţa faptului". Şi mai spune că, numai prin această forţă, dat fiind că voinţa umană este capabilă să urmeze poruncile raţiunii, omul poate să-L iubească pe Dumnezeu mai mult decât orice pe lume. Acest act de iubire supremă şi totală creează în el o dispoziţie suficientă pentru a primi graţia sanctificantă şi iertarea păcatelor, oricât de multe ar fi ele.

Numai că, în acelaşi timp şi din cauză că gândirea sa decurge din cea a lui Occam, Biel considera că toate drepturile sunt rezervate Atotputerniciei divine. Drepturi absolute, fără frontiere sau restricţii, împinse până la arbitrar. După învăţătura teologului din Tübingen, legile morale capătă înţeles şi valoare numai şi numai de la voinţa divină. Păcatele rămân păcate, şi nu fapte bune, pentru că aşa vrea Dumnezeu. Dacă Dumnezeu ar dori contrariul, totul s-ar inversa: hoţia, adulterul, chiar şi ura faţă de Dumnezeu ar deveni acţiuni meritorii. Dumnezeu nu pedepseşte şi nici nu răsplăteşte greşelile sau meritele personale ale omului. Pentru ca faptele bune să fie răsplătite, trebuie ca Dumnezeu să

le accepte ca atare. Şi o face când vrea, cum vrea şi dacă vrea, din motive care scapă raţiunii umane. Concluzia: predestinarea necondiţionată şi imprevizibilă...

Iată ce profesase şi continua să profeseze şi după moarte, prin cărţile şi discipolii săi, veneratul Gabriel Biel. Să ni-l imaginăm acum pe acel Luther pasionat, iubitor de absolut, neliniştit şi frământat de gânduri, care încerca peste tot să-şi potolească năvalnica sete de pietate, dar să se elibereze în acelaşi timp de scrupule şi angoase, în faţa acestor lucrări, supus acestor doctrine. I se spunea, prin Biel: Străduieşte-te. Eşti în stare. Pe plan uman, omul poate să împlinească legea folosindu-se de forţele sale naturale, de jocul voinţei şi raţiunii; poate să ajungă, în cele din urmă, să-L iubească pe Dumnezeu mai presus de orice. Şi Luther se străduia. Făcea tot posibilul, după firea sa, ba şi imposibilul, ca să se nască în el acea *dispositio ultimata et sufficiens de congruo ad gratiae infusionem* de care vorbeşte Biel. În zadar. Când, după atâtea eforturi, sufletul său în căutare de certitudini nu găsea nici o alinare, când pacea implorată, eliberatoare, nu cobora în el, ne este uşor să ne imaginăm sentimentul de amară neputinţă şi de reală disperare pe care îl simţea în faţa unui Dumnezeu mut — ca un prizonier în faţa unui zid fără sfârşit...

Puţin câte puţin, alte gânduri apăreau în mintea sa rătăcitoare. Ca să fie meritorii, după învăţătura lui Biel, faptele bune trebuie, în mod simplu şi suficient, să fie acceptate de Dumnezeu. Oare pe ale sale, Dumnezeu nu voia să le accepte? Îl arunca deci în rândul celor condamnaţi printr-un decret irevocabil şi de neînţeles al voinţei Sale? Ah! Cum s-o ştie? Şi ce angoasă cumplită se naşte dintr-o asemenea îndoială!

Astfel, doctrina cu care era hrănit, doctrina gabrieliştilor ieşită din occamism, a cărei influenţă tenace şi persistentă asupra lui Luther[1] a fost evidenţiată cu forţă şi vigoare pentru prima dată de Denifle, această doctrină care începea prin a exalta puterea voinţei umane ca s-o umilească apoi, ricanând în faţa insondabilei Atotputernicii a lui Dumnezeu, nu-i întreţinea puterea de a spera decât pentru a o frânge şi a-l lăsa aproape fără suflare, în neputinţa tragică a slăbiciunii sale.

---

[1] D.-P., III, cap. IV, § IV, pp. 191-232. Cf. STROHL, I, 89-102, care trimite la lucrări recente.

Era din vina lui, obiectează Denifle. Dacă învăţăturile acestea îi făceau rău, de ce nu căuta altele, nişte doctrine mai potrivite pentru a-şi dobândi seninătatea? Dacă s-ar fi cufundat în volumele lor, ar fi văzut, de pildă, că Sfinţii Toma şi Bonaventura sau chiar Gilles din Roma, doctorul titular al augustinilor, aveau interpretări diferite de cele ale lui Biel, mai ales în ceea ce priveşte colaborarea dintre graţia divină şi voinţa umană în opera de mântuire.

Aşa este, dar oare constatarea aceasta l-ar fi influenţat în vreun fel? Învăţăturile Sfântului Toma sau ale Sfântului Bonaventura ar fi avut priză la acel Luther pe care îl cunoaştem şi pe care însuşi Denifle credea că îl cunoaşte? Câtă naivitate şi în această privinţă! Din cufărul inepuizabil al ştiinţei sale scolastice, Denifle nu încetează să scoată la iveală comori de înţelepciune şi de conciliere. Le etalează în faţa lui Martin Luther cu un zel postum: „Ah, dacă Augustinul le-ar fi cunoscut! Ar fi putut să le cunoască. E o crimă că nu s-a informat asupra lor!" Dacă Augustinul le-ar fi cunoscut, citit şi răscitit, nu s-ar fi schimbat cu siguranţă nimic.

Un singur lucru conta pentru el: experienţa sa intimă şi personală. Nu de doctrină, ci de viaţă spirituală, de pace interioară, de certitudine eliberatoare, de tihnă de la Dumnezeu era el avid, dorindu-şi-le cu pasiune. Învăţătura care i se transmitea era primită de el ca atare. Asimila din ea tot ce convenea temperamentului său. Restul era respins cu violenţă. Binefacerile sau pericolele acesteia nu erau percepute de raţiune, ci de inimă, de instinct. La alte influenţe, reacţiile lui ar fi luat altă formă. Dar fondul? Ar fi combătut; ar fi căutat; ar fi suferit la fel până ce ar fi găsit — ce? Pacea sa sufletească[1].

În căutarea sa înverşunată şi dureroasă, a fost el sprijinit? A găsit mâini întinse, frăţeşti, care să-l ajute să iasă din prăpastie? S-a spus că da. Luther însuşi a spus-o, care să se dezică după aceea ca şi în alte dăţi. Cei care, în Franţa, s-au iniţiat în studiul luteranismului acum treizeci de ani folosind cartea lui Kuhn, nu au uitat paginile emoţionante despre legătura dintre Luther şi Staupitz. Mai recent, Jundt îi atribuia lui Staupitz iniţiativa unei schimbări „radicale" în ideile lui Luther. De altfel, nu-l numeşte el pe Staupitz, într-o scrisoare din 1545, spre sfârşitul vieţii, părintele său? Îi era, după cum o declară, dator pentru noua sa naştere

[1] Căci „el căuta mai degrabă să-şi ştie propria sfinţenie şi să se simtă fără păcat decât să se apropie de Dumnezeu prin iubire" (MARITAIN, *Notes sur Luther*, 387).

întru Hristos. Astfel se explică tradiția în care Staupitz este Sfântul Ioan Botezătorul, înaintemergătorul lui Martin Luther[1].

Dar cum este înțeles acest lucru? Este vorba de doctrină, de doctrina pe care avea să o predice precursorul, semănând deja întru totul cu cea a Magistrului pe care îl anunță? Oare Staupitz i-a revelat lui Luther o doctrină care o conținea deja, în germene, pe aceea a Reformatorului? Desigur că nu. În timpul, în cele din urmă destul de scurt, pe care vizitatorul augustinilor, personaj destul de ocupat și mereu pe drumuri, peste munți și peste văi, i l-a consacrat lui Luther, nu i-a adus tânărului călugăr, care i-a plăcut prin pietatea sa pasionată și calitățile spiritului, decât încurajare spirituală și morală. L-a consolat. L-a învățat să nu se lase cuprins și torturat de obsesia păcatului, de teama permanentă (care putea să devină cu ușurință maladivă) de a îndepărta de sine grația divină în momentul când avea să o primească, sau de a o pierde imediat după ce a primit-o. Probabil că nu înțelegea prea bine ce erau „tentațiile" a căror oroare îi era atât de des descrisă de Luther. Nu era vorba de lăcomie materială; Luther o spune și o repetă clar: „nu era vorba despre femei", după cum specifică el însuși într-o povestire ciudată, ci de „adevărate dificultăți", de acele tentații întru totul spirituale pe care, după spusele lui Luther, numai Gerson le cunoscuse, le descrisese și-și propusese să le respingă[2]. Cel puțin Staupitz îi vorbea tânărului confrate folosind limbajul pietății umane și fraterne. Și acesta pleca de la el calm, destins, alinat pentru un timp.

Așa se explică acțiunea binefăcătoare pe care o exercita. Nu poate fi deloc vorba de revelație doctrinală. Și dacă, în frumoasa epistolă dedicată lui Staupitz, compusă în 1518, în ziua de Sfânta Treime, și tipărită la începutul textului *Resolutiones de Indulgentiis*[3], înaintea scrisorii adresate papei Leon, dacă în această pagină, dictată de dubla preocupare de a-și convinge publicul asupra ortodoxiei personale și de a angaja cât mai mult în conflict un teolog cunoscut și venerat, Luther îi face

[1] Asupra relațiilor dintre Luther și Staupitz, cf. excelentul capitol din STROHL, I, p. III *sqq*. A se compara cu indicațiile foarte dense date de SCHEEL, *Luther*, II, p. 193 *sqq*.

[2] N. ERICEUS, *Sylvula Sententiarum*, 1566, p. 174; *Dok.*, nr. 76: *non de mulieribus, sed von den rechten Knotten*. Discuție în SCHEEL, *Luther*, II, pp. 130-135.

[3] Se vorbește adesea de el ca fiind o simplă scrisoare – poate pentru că figurează în END., I, p. 195. Cf. *Dok.*, nr. 93.

protectorului său onoarea unei revelaţii cu adevărat fundamentală; dacă, mulţumindu-i că i-a spus într-o zi că „adevărata căinţă începe cu iubirea de dreptate şi de Dumnezeu", descrie iluminarea produsă de această formulă în spiritul său şi toată munca de cristalizare realizată în jurul acesteia: „din toate părţile", spune el foarte frumos, „cuvintele biblice au venit să vă confirme declaraţia; au venit să-i zâmbească şi să danseze o horă în jurul ei"; dacă, în fine, preocupat să scoată clar în evidenţă importanţa acestui moment din gândirea sa, Luther explică faptul că a văzut în formula lui Staupitz contrariul afirmaţiei „gabrieliştilor" conform căreia căinţa sfârşea, după o lungă serie de eforturi progresive, prin iubirea de dreptate şi de Dumnezeu ca încoronare anevoioasă a unei opere chinuitoare, nu trebuie totuşi să avem naivitatea de a lua *ad litteram*, ca Seeberg, declaraţia lui Luther şi să afirmăm că, într-adevăr, acesta a fost în realitate germenele adevărat al întregii sale opere doctrinale. Formula este cu atât mai greu de acceptat cu cât ar trebui să recurgem din nou la ea dacă ne-am propune să evidenţiem în meditaţiile lui Luther despre justiţia activă şi cea pasivă adevăratul punct de plecare al speculaţiilor sale...

În realitate, cuvintele lui Staupitz după care „căinţa începe cu iubirea de dreptate şi de Dumnezeu" au fost foarte probabil pronunţate fără nici o intenţie teoretică sau sistematică. Sensul şi valoarea doctrinală pe care Luther le-o dă se explică prin faptul că au trezit în el o mulţime de gânduri de multă vreme familiare, pe care Staupitz nici nu şi le putea imagina. Cu ajutorul bogăţiei sale interioare, Luther a făcut dintr-o formulă neînsemnată pentru ceilalţi un tezaur de eficacitate şi de virtute. Chestiune secundară, se va spune. În fapt, da; din punct de vedere psihologic, nu. Să-i atribui lui Luther colaboratori în îndelungata, anevoioasa şi foarte personala sa operă de „eliberare" este o eroare, o eroare gravă şi grosolană.

Ah, dacă era vorba să construiască un sistem, să compună o carte specială... Atunci intrau în discuţie aceste banalităţi! Luther ar fi coborât în sine, unde ar fi găsit un sentiment intens produs de forţa, virulenţa şi măreţia tragică a păcatului. Nu era o noţiune învăţată. Era o experienţă trăită în fiecare clipă. Cât despre păcatul care-i apăsa conştiinţa, nimic nu l-ar fi putut împiedica să existe, să domine, să-i supună cu o insolenţă magnifică pe toţi oamenii, chiar şi pe cei mai înverşunaţi în a-i rezista, în

a-l alunga departe de ei. În acelaşi timp, Luther descoperea în el un sentiment la fel de puternic, la fel de personal, legat de inaccesibila, incomensurabila sfinţenie a unui Dumnezeu care dispune în mod suveran de soarta creaturilor destinate de El vieţii sau morţii eterne, din raţiuni pe care omul nu le poate concepe. Luther voia să fie salvat. O dorea cât putea el de tare, cu toată fiinţa lui. Însă el mai ştia şi că degeaba se va strădui cu o ardoare din ce în ce mai mare, pentru a-şi merita mântuirea; nu va reuşi niciodată, nici el, nici nimeni altcineva de pe pământ — niciodată...

Un sistem de concepte teologice, ordonate mai mult sau mai puţin logic, îi va aduce oare liniştea? Nu, ci o certitudine profundă care se va ancora, va prinde rădăcini din ce în ce mai puternice în inima sa. Nu exista decât un om care să-i ofere cu adevărat această certitudine, Luther însuşi.

CAPITOLUL III

REVIZUIRI: REVELAŢIA

Nu, Augustinului din Erfurt şi Wittenberg nu i-a arătat nimeni drumul pe care îl avea de urmat. Luther a fost artizanul, solitar şi ascuns, nu al doctrinei, ci al liniştii sale interioare. Şi, după mărturisirile sale, a întrevăzut mai întâi, apoi a văzut clar mijlocul prin care avea să scape de spaimele, de chinurile şi de crizele de anxietate care-l măcinau, concentrându-se în meditaţiile sale asupra unei probleme care nu se adresa raţiunii, ci păcii sale interioare: Judecata lui Dumnezeu.

Să marchezi progresele făcute de la un text la altul, de la *Comentariu asupra Psaltirii*, unde îşi fac deja loc câteva dintre principalele teme luterane, până la *Comentariu asupra Epistolei către Romani*, text cu mult mai amplu, în care ideile lui Luther se sprijină pe gândirea dominatoare a apostolului, este aproape imposibil de realizat într-o carte ca aceasta. Nu se poate să urmăreşti în câteva linii, în câteva pagini cel mult, cu ajutorul unor texte a căror istorie nu este întotdeauna bine elucidată, evoluţia unei gândiri încă nesigure şi a unor sentimente care, prea des, împrumută pentru a se exprima formule învăţate şi uneori echivoce. Să încercăm să surprindem ceea ce este esenţial în gândirea sa; mai mult, să traducem acest sentiment cu toată forţa şi impetuozitatea spontan manifestate, fără să ne încurcăm prea mult cu precizări textuale care, aici, n-ar fi decât nişte false precizări.

I. CE ESTE REVELAŢIA

La mănăstire, Luther încercase cu febrilitate să-şi asigure mântuirea prin înfăptuirea de acţiuni meritorii. Care a fost preţul eforturilor sale? O

descurajare imensă; înfiorătoare crize de disperare; apoi, încetul cu încetul, convingerea care s-a născut şi apoi s-a înrădăcinat că orice luptă este zadarnică, deoarece poftele se dovedesc invincibile, iar păcatul este permanent. Păcatul: nu o simplă slăbiciune pe care omul o îndreaptă prin mijloace exterioare, ci forţa blestemată, infinită, care-l separă pentru totdeauna pe om de creatorul său.

Cum să scapi de îndoială, de disperare, de spaimă? Într-o străfulgerare subită, care a iluminat o mulţime de gânduri şi de meditaţii anterioare, Luther a întrevăzut soluţia şi nu a uitat-o. În ce moment al vieţii sale se plasează exact această revelaţie? La sfârşitul lui 1512? Poate în 1513? Înainte de jumătatea lui 1514 în orice caz, la mănăstirea din Wittenberg, în turn[1]. Era vorba de o descoperire doctrinală, de o asamblare de concepte inedite? Este ridicol că unii par să-şi fi pus această întrebare. Ce argumentaţie ar fi calmat o angoasă ca aceea pe care o trăia Luther? Călugărului îi trebuia un remediu. A găsit un remediu sau, mai exact, o terapeutică.

Până atunci, adunându-şi forţele într-un efort nestăpânit, încercase de sute şi mii de ori să iasă la liman cu mijloace proprii. Să-şi purifice sufletul; să zdrobească în el forţele răului; să se transforme din păcătos în om drept: fraze uşor de spus, sfaturi mai greu de urmat. Experienţa, o experienţă dobândită în mod cumplit, îi dovedea lui Luther că, pentru el, toate încercările de a „merita" mântuirea se terminau cu eşecuri sângeroase...

A descoperit însă, dintr-o dată, un drum cu totul diferit: cel al creştinului care, în loc să-şi forţeze în zadar şi să-şi epuizeze voinţa slabă, ar accepta pur şi simplu, cu un nespus amestec de teamă şi bucurie, să suporte acţiunea unei voinţe supranaturale, singura cu adevărat puternică,

[1] Problema turnului! Minunat exemplu de *Lutrin* [poem de Boileau] perpetuu pe care îl scriu, în strofe alternative, catolicii şi protestanţii în conflict. Într-o relatare consemnată în culegerea Cordatus (iunie-iulie 1352), Luther îşi povesteşte revelaţia: „De îndată ce mă găseam în turn (în care era locul secret al călugărilor, *secretus locus monachorum*), meditam;" etc. (*Tischreden*, W., III, 228, nr. 3232 *a*). Locul secret al călugărilor! Ce noroc! Revelaţia lui Luther a avut loc deci „în latrină", după cum scrie în mod triumfal Abatele Paquier! (D.-P., II, 316, nr. 2). O altă versiune (*Tischreden*, W., III, nr. 323 *c*) înlocuieşte, ce-i drept, *locus secretus* cu *hypocaustum*: „*Cum semel in hac turri et hypocausto specularer.*" Luteranismul este salvat. Însă o a treia versiune vorbeşte de *Cloaca*... Este mult mai pasionant decât pata de cerneală de la Wartburg!

infinit de sfântă şi regeneratoare; al păcătosului care, pierzând orice speranţă din cauza sa şi a faptelor sale, nu s-ar mai osteni să încerce să fugă de Infern, ci ar ajunge să-l accepte pentru că îl merită cu vârf şi îndesat şi, în loc să sară la bătaie ca să fie în cele din urmă bătut, s-ar refugia „sub aripile cloştii", cerând desăvârşirii divine să-i dăruie ceea ce îi lipseşte. Nu ar cunoaşte oare, în sfârşit, tihna şi împăcarea? O revoluţie totală, de o îndrăzneală deosebită. Adineaori, activitatea furioasă şi zadarnică a gladiatorului care-şi arată muşchii ca să fie mai uşor doborât. Acum, pasivitatea totală şi binecuvântată a resemnatului care, recunoscându-se învins înainte de luptă, îşi pune nădejdea doar în excesul înfrângerii sale.

E de la sine înţeles că Luther, şi după el toţi comentatorii săi, au tradus sau, mai exact, au transpus în limbaj teologic această realitate într-o ordine diferită. În acest caz, punctul de plecare este ideea brusc percepută că, pentru a rezolva această problemă dominantă — problema justiţiei divine —, este nevoie ca termenii să-i fie inversaţi. Pentru a fi agreat de Dumnezeu, omul trebuie să ajungă printre cei drepţi, lucru susţinut de Biserica Catolică şi în care Luther credea. Dar imposibilitatea consta tocmai în a face ca omul să devină drept. Prăpastia dintre sfinţenia lui Dumnezeu şi abjecţia fiinţei umane este atât de largă, încât, agitând cu braţele-i ridicol de scurte scările derizorii ale faptelor bune, omul pare de-a dreptul grotesc, până la a face să-i fie uitate greşeala şi blasfemia. Numai Dumnezeu este în stare să suprime prăpastia apropiindu-Se de om, învăluindu-l cu o dragoste eficace, cu o dragoste care, pătrunzându-l, îl regenerează, îl ridică până la Creator.

Să suprime prăpastia, dar nu păcatul. Denifle ne spune că Luther nu este decât un ignorant, un neînfricat descoperitor de lucruri noi, dar vechi. Iată-l acum atacând Biserica pentru nişte erori pe care nu le-a propovăduit niciodată. Ca teolog novice ar fi trebuit să ştie că Biserica profesează, în termeni proprii, că prin îndreptare Dumnezeu îl face pe om drept. Aceasta este formula lui Luther. Deci ce a inventat el?

Denifle se înşeală şi trage concluzii pripite. Pentru Biserică, îndreptarea este, fără îndoială, opera lui Dumnezeu. Dar, prin aceasta, Dumnezeu nu face altceva decât să încoroneze merite dobândite printr-un efort moral, „sub impulsul şi cu ajutorul continuu al graţiei divine"[1]. Nu

[1] STROHL, I, 153.

există opoziție între dreptatea proprie sau personală, virtutea naturală dobândită și dreptatea lui Hristos: nici cea pe care El o are în Sine, nici cea supranaturală pe care ne-o comunică atunci când o asimilăm prin cooperare. Îndreptarea face să dispară păcatul, dar ea lasă moralității naturale rolul, locul și virtutea sa.

Dimpotrivă, Luther consideră că îndreptarea permite dăinuirea păcatului și nu lasă loc moralității naturale. Justiția proprie omului este radical incompatibilă cu cea supranaturală a lui Dumnezeu. Teologia tradițională face o distincție inutilă între păcatul actual și păcatul originar. Păcatul este unic: cel originar. El nu înseamnă numai privare de lumină, ci, cum de altfel Luther a spus-o în *Comentariu asupra Epistolei către Romani* (Ficker, II, 143-144), privare de orice rectitudine și eficacitate atât în exercițiul facultăților trupești, cât și în al celor sufletești, atât ale omului interior, cât și ale omului exterior. În fond este vorba de o revoltă pozitivă împotriva lui Dumnezeu. Nimic nu face să dispară un asemenea păcat — nici penitența, nici blasfemia. El viciază totul în noi, începând cu faptele noastre bune, dictate de orgoliu sau de interes.

Mai mult decât atât, cum ar putea fi constrâns Dumnezeu, care este stăpân și suveran pe hotărârile Sale, să țină seama, atunci când Se pronunță asupra sorții oamenilor, de elementul obiectiv reprezentat de respectarea sau nerespectarea prescripțiilor legale? În raporturile între om și Dumnezeu nimic nu are caracter juridic. Totul este doar dragoste, o dragoste care acționează și regenerează, o dovadă adusă ființei umane decăzute de către Maiestatea redutabilă. O dragoste care nu o face să-i ierte păcatele, ci să nu i le impute. Orice păcătos care se recunoaște ca atare și acceptă mărturisirea unei conștiințe lipsite de complezență a mizeriei morale și a dezonoarei sale simte și atestă că Dumnezeu, singurul care este drept, poate în mod cu totul justificat să-l respingă. În limbaj luteran, orice om care primește darul de a crede (prin aceasta Luther nu înțelege doar a avea credință, ci a recunoaște dreptatea lui Dumnezeu[1]), orice păcătos care, refugiindu-se astfel în sânul milei divine, își simte nimicnicia, o detestă, dar își proclamă încrederea în Dumnezeu, este considerat drept de către acesta. Deși nu este drept. Mai exact, deși este

[1] În ciuda unor texte din epocă ce par niște reminiscențe — și fără a ține cont de modificările pe care Luther le va face asupra acestui aspect, în concepția sa inițială. E ceva adevărat în cuvintele lui Denifle: „la Luther și la Melanchthon noțiunea de credință cunoaște un permanent flux și reflux" (D.-P., III, 307).

în acelaşi timp drept şi nedrept: *Revera peccatores, sed reputatione miserentis Dei justi; ignoranter justi et scienter injusti; peccatores in re, justi autem in spe*[1]... Drepţi în speranţă? Mai exact, prin anticipare. Aici, pe pământ, Dumnezeu doar începe opera de regenerare, de recuperare, de sanctificare, care ne face drepţi, adică perfecţi, când va fi dusă până la capăt. Nu suntem încă îndreptaţi, ci doar cei care trebuie să fie îndreptaţi: *non justificati, sed justificandi.*

Deci acţiunile dispar. Toate. *Arbitramur justificari hominem per fidem, sine operibus legis*: Luther a găsit faimoasa formulă în *Epistola către Romani* (**3**, 28). Din 1516, respinge energic interpretarea tradiţională: *opera legis*, practicile exterioare. Eroare, exclama el într-o scrisoare către Spalatin din 19 octombrie 1516, anunţând deja viitoare înfruntări: „Asupra acestui punct, mă despart radical de Erasm, fără nici o ezitare."[2] *Opera legis*, toate acţiunile umane, oricare ar fi ele, toate merită dezaprobarea apostolului. Mântuirea? Tocmai am simţit în noi răul care lucrează la imperfecţiunea noastră şi recunoaştem mereu această stare. Dar, în acelaşi timp, dacă avem credinţă, Îl purtăm pe Dumnezeu în noi. Simpla Sa prezenţă face să apară speranţa că vom fi îndreptaţi, că vom lua loc printre aleşii pe care, dintotdeauna, El i-a predestinat mântuirii pentru că sunt destul de iubiţi de El pentru a-i chema la viaţa veşnică. Astfel, nepătrunsul mister al predestinării — deşi crud, după vorbele acelor oameni cu puţină credinţă care vorbesc despre proiectele divinităţii ca un cizmar despre pielea pe care-o foloseşte — este plin de promisiuni şi de iubire pentru sufletele religioase: cele care se împlinesc în desfătarea secretă a unei dependenţe absolute de Dumnezeu.

E o concepţie cu accent foarte personal. Se vede imediat prin ce şi cum putea să-i ofere lui Luther seninătatea pe care doctrina tradiţională a Bisericii i-o refuza. Nemulţumirea de sine care nu-l părăsea niciodată, sentimentul acut al tenacităţii, al virulenţei permanente a păcatului care persista în el chiar şi acum, când ar fi trebuit să se simtă eliberat şi purificat, conştiinţa de a nu realiza niciodată, nici cu un preţ foarte mare, nici cu eforturi din cele mai sfinte, altceva decât opere întinate de păcat, de egoism şi de lăcomie; în sfârşit, tot ceea ce înainte îi cauza disperare,

1 *Comment. in Romanos*, f. 142 (Ficker, II, 104-106).

2 END., I, nr. 25, p. 63.

nelinişte, îndoială cumplită era conceput acum de Luther, cu o forţă şi o claritate greu de cuprins în cuvinte, drept condiţii voite de Dumnezeu, condiţii normale şi necesare pentru mântuire. Ce uşurare şi ce trezire!

Înţelegem de ce Luther şi-a prezentat mereu „descoperirea" din turn ca pe o revelaţie. Omul care dintr-o dată, după atâtea căutări, găseşte remediul suveran al tuturor relelor care-l macină; omul care concepe, cu o forţă irezistibilă, un adevăr care, fiind valoros pentru el, i se pare pasibil de uzaj şi aplicaţii comune, cum ar putea oare să se creadă creatorul fericirii care îl cuprinde? Aici intervine revelaţia. E necesară cu atât mai mult cu cât numai cu acest preţ remediul va fi infailibil, iar adevărul perceput ca universal, deoarece originea lor va fi sfântă. Şi ce mândrie imensă pentru vestitor! Nu este vorba despre secretul unui om, secret care urmează să fie răspândit în lume. Rostind cuvântul care vine de la Dumnezeu, secretul eliberator care i-a fost încredinţat, el va gusta orgoliul supraomenesc de a participa la manifestarea Maiestăţii divine, la omniscienţă, la infailibilitatea Tatălui Comun. Descoperirea din turn, un fruct al lui Martin Luther? Nu. Un dar de la Dumnezeu, pe care-l va flutura foarte sus şi pe care toţi oamenii vor trebui să-l venereze.

II. CONSECINŢELE SALE

Doctrină de pace, în noutatea sa proaspătă. Dar şi doctrină de forţă, de energie. Trebuie să insistăm asupra acestui aspect, cu atât mai mult cu cât el este negat cu multă violenţă.

E uluitor cât de direct putem cunoaşte sufletul neliniştit, chinuit dar şi violent, sufletul excesiv al lui Luther, prin formulele sale din 1516 şi 1517! Merge sau mai degrabă sare de la un contrast la altul, saltă cu uşurinţă, vivacitate şi înspăimântătoare îndrăzneală de la pesimismul cel mai disperat la optimismul cel mai încrezător, de la acceptarea exaltată a infernului la dulcele abandon în braţele divinităţii, de la teroare la iubire, de la moarte la viaţă. Nimic mai patetic, mai personal şi mai puţin livresc... Această mişcare prodigioasă, aceste asalturi şi transportări bruşte de pe culmile cele mai înalte spre ce poate fi mai jos dau „sistemului" lui Luther din anii săi de energie deplină, tinerească (în 1516 Luther are treizeci şi trei de ani) o tonicitate, o robusteţe, o sănătate pe

care nu le va păstra întotdeauna, dar ignorându-le, nu am şti de unde ţâşneşte energia virilă şi îndrăzneala luptătorului din 1517.

S-a tot spus, de patru secole, că Luther n-a pus mare preţ pe viaţa morală; se scoate în evidenţă, pentru a o stigmatiza sau a o deplânge, ostilitatea sa faţă de orice efort omenesc, fie pentru a face bine, fie pentru a rezista răului; se stabileşte cu uşurinţă faptul că în ochii săi acţiunile cele rele şi cele bune sunt totuna, pentru că şi unele şi altele sunt întinate de păcat. Este purul adevăr. Luther este acela care a scris de mii de ori sau a pronunţat formule asemenea celei auzite din gura sa, în toamna lui 1533, de Veit Dietrich (*Tischreden*, W., I, nr. 654): „Creştinul este pasiv în faţa lui Dumnezeu, pasiv şi în faţa oamenilor. Pe de o parte, el primeşte pasiv; pe de alta, suferă pasiv. De la Dumnezeu primeşte binefacerile; de la oameni, faptele lor rele..." Care este însă gândirea Augustinului despre acest aspect în 1516, la momentul *Comentariului asupra Epistolei către Romani*?

El se referă la concepţia sa asupra Credinţei. Acest dar al lui Dumnezeu, spune el, stabileşte între om şi Divinitate un contact direct. El exaltă atât de tare omul, încât îl transportă în afara lui, în Dumnezeu. Sufletul omului nu se mai distinge de Dumnezeul de care-l leagă Credinţa. În El, cu El, ca El, acesta urăşte răul. Cu El şi ca El, iubeşte binele. Şi acest bine pe care-l iubeşte, îl înfăptuieşte. „A nu face bine", se spune în *Comentariu asupra Epistolei către Romani*, „înseamnă a nu-L iubi pe Dumnezeu."[1] Îndreptându-l pe păcătosul care se ştie păcătos şi detestă acest lucru, Dumnezeu ucide acel egoism subtil şi amăgitor, acea concupiscenţă care viciază aşa-zisele acţiuni bune ale oamenilor. Şi cum El înseamnă iubire, umple inima credinciosului cu iubire, o iubire debordantă care se revarsă asupra celui slab, a nenorocitului, a aproapelui în mizerie. Ca dar măreţ şi revigorant al lui Dumnezeu, credinţa creează, cu alte cuvinte, dorinţa constantă a omului de a nu fi nedemn de noua sa stare; îl modelează activ; nu îl transformă dintr-o dată, cu o baghetă magică; îl împinge, îl impulsionează să se îndrepte progresiv şi încrezător spre un ideal care va fi atins în viaţa cealaltă, când credinţa (care şi ea progresează şi ajunge la perfecţiune când murim) îl va fi alungat din noi, îl va fi expulzat total pe bătrânul Adam cel păcătos[2]. Da, creştinul se

[1] *Comment. in Romanos*, ed. Ficker, II, 78.

[2] STROHL, II, 86.

bucură de Dumnezeu. I se deschide cu totul. Se lasă pătruns de El cu pasivitate, *passive, sicut mulier ad conceptum*. Nu încearcă să o ia înainte prin îndeplinirea sterilă şi dăunătoare de opere firave. Dar această bucurie îl incită curând la acţiune. După ce s-a bucurat de Dumnezeu, se serveşte de El: *uti*, după *frui*... Viaţa sa este un progres fără întrerupere, *de bono in melius*; este o bătălie, mai spune Luther, sau o penitenţă; o lucrare grea, lucrarea unui om care nu crede niciodată că are dreptul să se oprească sub pretextul că scopul a fost atins, ci tinde până la ultima suflare spre un ideal care se va realiza doar dincolo de moarte...

În aceeaşi perioadă, Luther face să depindă certitudinea mai mult sau mai puţin valabilă a mântuirii sale de activitatea variabilă a credinţei, de cât de strâns sau de slab este contactul său cu Dumnezeu.

Mai târziu, în 1518, în timpul polemicii cu Cajetan (W., II, 13) şi în cursul din 1517-1518 asupra *Epistolei către Evrei*, Luther va proclama necesitatea certitudinii mântuirii: *Christianum oportet semper securum esse*. Va considera eronată poziţia scolastică „ce neagă posibilitatea acestei certitudini". Cel care se îndoieşte de propria mântuire nu este iertat, va explica el, ci „vomită graţia divină". Certitudinea creştinului nu va găsi oare o garanţie obiectivă, independentă de condiţiile subiective, în sacrificiul lui Hristos pentru oameni? Dar în 1516, Luther are altă preocupare.

Desigur, el o afirmă şi o repetă cu energie: credinciosul care simte că Dumnezeu Şi-a început lucrarea în el posedă deja germenele speranţei. Dumnezeu nu-Şi decepţionează creaturile şi, dacă a început o lucrare, o desăvârşeşte. Întrebarea este dacă ştiinţa intimă a creştinului, experienţa personală, cea care îi aduce linişte şi încredere, îi aduce şi o certitudine reală, din care să se poată naşte o siguranţă de nezdruncinat.

Siguranţa este în această perioadă duşmanul principal al lui Luther. Dacă, în aparenţă se înţelege, ar spune contrariul celor afirmate în 1518, şi o face de altfel în *Comentariu asupra Epistolei către Romani*: „*Christianum oportet nunquam securum esse*", declaraţia nu ne-ar surprinde. Să fii sigur, întreţinut într-o stare de falsă securitate de credinţa în efectele eliberatoare ale botezului şi penitenţei sau de sentimentul de a fi îndeplinit fapte meritorii, nu înseamnă de fapt să accepţi să-ţi încrucişezi braţele cu seninătate, fără să te gândeşti să combaţi şi să ştergi

greşelile prin gemete, regrete şi eforturi? De fapt, pentru Luther cel din 1516, cum e credinţa aşa e şi încrederea omului în mântuirea sa. Credinţa creşte? Şi încrederea creşte. Când credinţa scade, contactul cu Dumnezeu slăbeşte: încrederea dispare pentru a renaşte de îndată ce contactul va fi reluat... Îndreptare prin credinţă: se vede bine câtă energie şi cât dinamism conţine această formulă aparent inertă. Găseşti aici, în germene, bucuria încrederii, elanul, siguranţa de neînvins; se vede ce exprima ea, în ajunul evenimentelor din 1517, pentru Martin Luther: convingerea de a-L avea pe Dumnezeu pentru el, cu el, în el, pe un Dumnezeu care nu era totuna cu Justiţia imanentă a teologilor, ci o voinţă activă care radiază, o bunătate suverană care acţionează din dragoste şi i se dăruie omului pentru ca, la rândul său, acesta să I se dăruie lui Dumnezeu.

E o schiţă mult prea schematică. Suntem conştienţi de ceea ce lăsăm deoparte din gândirea atât de bogată, de stufoasă a debutului lui Luther. Ştim şi faptul că, pentru a trasa o linie cât de cât clară, a trebuit în fiecare clipă să facem abstracţie de o mulţime de trăsături încâlcite care tulburau şi înceţoşau imaginea principală. Să reconstitui ceea ce se numeşte doctrina sau sistemul lui Luther într-o anumită perioadă a vieţii lui înseamnă să desprinzi dintr-o mulţime de eboşe sau schiţe parţiale o singură traducere, cea mai expresivă, a lumii infinite de imagini şi reprezentări pe care o purta în el, dar nu prea reuşea să-i disciplineze abundenţa nestăvilită, sau, mai degrabă (pentru că geniul lui Luther nu este plastic), să desprinzi o linie melodică netă, continuă, cam firavă, dintr-o mulţime de cânturi izbucnite dintr-un suflet care vibrează mai presus decât toate, cu o neobosită, inepuizabilă fecunditate. Uneori ele se acordă, se intensifică şi se înflăcărează, alteori se opun în disonanţe aspre sau se frâng. Contradicţii: sunt patru secole de când acest cuvânt a fost pronunţat, patru secole de când cititorii cei mai superficiali, cei mai neînsemnaţi teologi, ba chiar, ceea ce este mai grav, oameni docţi şi limitaţi triumfă fără urmă de discreţie asupra miilor de învinuiri pe care Luther, prin formule răsunătoare, şi le-a făcut de la o pagină la alta, de la un an la altul, fără să le mai numere. E un joc uşor. Ar fi mai bine să înţelegem că Augustinul din Erfurt sau din Wittenberg nu are nimic dintr-un asamblor priceput de concepte bine şlefuite.

El nu e nicidecum un teolog, un creştin avid de Hristos, un om însetat de Dumnezeu în al cărui suflet tumultuos fierb şi freamătă dorinţe, elanuri, bucurii supraomeneşti şi tristeţi nelimitate, o întreagă lume de gânduri şi sentimente care, sub şocul împrejurărilor, se revarsă şi se întind în valuri puternice, grăbite, irezistibile. Fiecare îşi urmează drumul, după ritmul său, fără să-i pese de cele precedente sau de cele care urmează. Fiecare duce cu sine o parte la fel de bogată, de legitimă, din inima şi creierul de unde provine. Fiecare reflectă unul dintre aspectele lui Luther. Aşa se face că adesea, concentrându-se cu toată puterea viziunii sale asupra religiei ca atare, în graba sa febrilă de a-L poseda pe Dumnezeu, Luther trece peste lege pentru a merge direct la *Evanghelie.* Adesea, dimpotrivă, preocupat de sentimentul că o falsă certitudine duce la cele mai grave abateri morale, el îi reproşează cu vehemenţă Bisericii că lasă să se insinueze în acţiunile proclamate drept meritorii gândul egoist şi calculul interesat; şi atunci, ca şi cum numai morala l-ar preocupa, Luther lasă deoparte pe moment acea pasionată dominantă religioasă care, până nu demult, îl antrena, îl stăpânea, îl poseda exclusiv... Este o trăsătură fundamentală a naturii Reformatorului care îi explică opera şi care este prezentă încă de la început, de la cursul asupra *Epistolei către Romani,* în care, pentru prima dată, putem sesiza un Martin Luther deja înrolat şi gata de luptă, ţinându-şi credinţa sub control.

III. LUTHER ÎN 1516

Să ne oprim puţin asupra datei de 1516. Ce este atunci Luther? Unul dintre creştinii pioşi, atât de numeroşi pe vremea aceea, pe care îi obsedează ideea unei decăderi profunde a Bisericii? Ei cer cu energie o reformă completă a papalităţii romane, a episcopatului, a clerului atât regulat cât şi secular. Vocea lui Luther se auzea alături de a acestora? Aşa se spunea odinioară. Ura faţă de abuzuri, dorinţa unei epurări, a unei redresări a vechiului edificiu coşcovit: iată mobilul care i se atribuia lui Luther. Iată ceea ce, pentru noi, nu mai există.

Reformă? Luther aduce într-adevăr una sau mai multe schimbări ordinii religioase din timpul său. Cât despre faimoasa călătorie la Roma pe care toţi istoricii, dându-i crezare lui Luther, au pus-o multă vreme la

originea activității sale reformatoare, nu i-am făcut nici un loc când am schițat, pe scurt, întreaga evoluție spirituală a lui Luther, din 1505 până în 1515. Nici măcar nu ne-am dat osteneala de a reproduce concluziile lucrărilor mai recente care au definit foarte exact importanța acestui episod minor. La ce bun? Faptul că, în cele patru săptămâni pe care le-a petrecut în Cetatea Eternă, de la sfârșitul lui decembrie 1510 până la sfârșitul lui ianuarie 1511, unele dintre prejudecățile sale au fost mai mult sau mai puțin tulburate, că anumite sentimente i-au fost șocate de obiceiuri, moduri de a vorbi și de a se purta care-i erau cu totul străine — Wittenberg-ul e departe de Vatican — are prea puțină importanță pentru noi și mai puțină chiar pentru istoria Reformei.

Să lăsăm deci deoparte o dată pentru totdeauna Roma familiei Borgia și istorioarele, de altfel dintre cele mai banale, pe care le-au colecționat reporterii benevoli ai relatărilor acestui mare om. Scheel a spus-o foarte bine: „La Roma, Augustinul nu a văzut și nu auzit nimic extraordinar, *auch in Rom sah und hörte er nichts ungewöhnliches.*"[1] Și-a făcut conștiincios datoria de pelerin, și încă de pelerin fără spirit critic, calitate ce nu-i era caracteristică lui Luther. Din contactele cu birourile Sfântului Scaun, cu cardinalii, am putea spune că și-a format o impresie foarte favorabilă pe care a exprimat-o în mai multe rânduri. La urma urmelor, a văzut el oare mulți romani? Un călugăr german, care venea la Roma cu treburi ale ordinului său, își făcea probabil demersurile în compania nemților și flamanzilor de care orașul era plin. Iată, între paranteze, un aspect care diminuează importanța contactelor cu un anumit doctor sau o anumită doctrină pe care curiozitatea[2] înfierbântată a cercetătorilor influenți le imaginează cu plăcere, în ultima vreme, ca fiind posibile în cursul acestei obositoare călătorii de o lună, pe care nu se resemnează să o vadă ca pe un simplu fapt divers. *Mirabilia Urbis Romae.* Încă o dată, despre aceasta este vorba!

---

1 SCHEEL, *Luther*, II, p. 295. Pentru mai multe amănunte, BŒHMER, *Luthers Romfahrt*, Leipzig, 1914.

2 Fost dominican trecut la protestantism, A.V. MÜLLER se străduie să arate în doctrina lui Luther formulele tradiționale ale unei foste școli augustiniene. Cf. *Luthers theologische Quellen*, Giessen, 1912; *Luthers Werdegang bis zum Turmerlebnis*, Gotha, 1920 etc. Despre augustinissim la Conciliul din Trento, v. mai departe, partea a II-a, cap. III.

Ceea ce e cu adevărat important pentru el între 1505 şi 1515 nu este Reforma Bisericii, ci însuşi Luther. Sufletul lui Luther, mântuirea lui Luther. Numai atât. De altfel, nu în aceasta constă adevărata sa originalitate? Să substitui unei religii care-l instala pe credincios, temeinic înconjurat şi încadrat, într-o amplă şi măreaţă construcţie în care se reuniseră materialele Iudeii şi ale Eladei: la parter, masa solidă a aristotelismului; la primul etaj, bine aşezată pe stâlpii robuşti ai Liceului*, o *Evanghelie* transformată în teologie — o altă religie, foarte personală, care să pună fiinţa umană, direct şi fără intermediari, singură în faţa lui Dumnezeu, fără cortegiul de merite sau de opere, fără interpunerea parazită a preoţilor, a sfinţilor mediatori, a indulgenţelor achiziţionate pe lumea aceasta şi valabile în cealaltă sau a absolvirii de păcate care te eliberează de însuşi Dumnezeu. Nu în acest sens trebuia să se dirijeze mai întâi efortul Reformatorului?

De altfel, Luther nu se cufunda ca un egoist în meditaţiile sale... Angoasele care-l lăsau doborât şi distrus şi a căror grozăvie o simţise pe deplin fuseseră trăite şi de alţi oameni, iar Luther o ştia prea bine. De aceea nu voia să păstreze remediul doar pentru sine. Secretul pe care Dumnezeu i-a permis să şi-l însuşească va fi predat, propovăduit tuturor cu o bucurie evanghelică în scrisori, în cursuri, în predicile duminicale. Şi cum în 1515 şi în 1516 circumstanţele exterioare ale vieţii sale îl scot puţin câte puţin din anonimat; cum numirea sa, în aprilie 1515, ca vicar districtual pentru mănăstirile din Meissen şi Thuringia, care-l face asociatul lui Staupitz, antrenează o lărgire a câmpului viziunii sale şi a cercului de relaţii — putem urmări, în predicile pe care le avem de la el, de la cele mai vechi datate din 1515 până la faimoasele predici asupra *Decalogului* ţinute din iunie 1516 până în februarie 1517 în parohia din Wittenberg, progresele făcute de gândirea sa şi întărirea autorităţii sale.

Sunt texte foarte interesante pentru noi. Impregnate de teologia personală a lui Luther, ele proclamă cu tărie că omul nu poate să împlinească binele. Augustinul declară război lui Aristotel, care vorbeşte despre o voinţă liberă, despre o virtute a puterii omului. În spatele lui Aristotel, îi simţim pe umanişti, pe Erasm cu liberul său arbitru, cu moralismul, cu creştinismul — oh! blasfemie! — care este în acelaşi timp

*Şcoala şi filosofia lui Aristotel.

filosofie şi prietenie. Aceste texte ne arată, mai ales, sensul precis pe care, la acea dată decisivă, Luther îl dădea noţiunii de reformă.

Într-o predică destul de ciudată din 1512, una dintre cele mai vechi scrieri rămase de la el, se exprima deja cu o claritate desăvârşită[1] asupra acestui punct important. Da, o reformă este necesară, scria el, dar una care să înceapă prin a reda preoţilor cunoaşterea şi respectul adevărului lui Dumnezeu: „Mi se va spune: ce crime, ce scandaluri sunt toate viciile clerului, depravarea, beţiile, pasiunea nestăvilită pentru jocuri!... Mari scandaluri, v-o mărturisesc; trebuie să le denunţăm, să le remediem. Dar viciile de care îmi vorbiţi sunt vizibile pentru toţi, sunt grosolan de materiale, ajung la simţurile fiecăruia dintre noi, tulbură deci spiritul... Dar vai, răul celălalt, un fel de ciumă incomparabil mai dăunătoare şi mai crudă: tăcerea organizată asupra Cuvântului Adevărului sau deformarea acestuia — un rău care nu este grosolan de material; ei bine, acest rău nici nu este observat, nu tulbură pe nimeni, nu inspiră teamă..." Iată-l deja, la o dată încă timpurie, traducând sentimente pe care mai târziu avea să le exprime adesea cu tărie: „Câţi preoţi veţi găsi astăzi care să considere că este mai mic păcatul când greşeşti prin abatere de la castitate, prin uitarea unei oraţiuni sau o eroare în recitarea unui canon, decât cel comis prin neglijenţă în predicarea şi interpretarea corectă a Cuvântului Adevărului?... Şi totuşi, singurul păcat posibil al unui preot cu calitate de preot este cel comis împotriva Cuvântului Adevărului..."

Sunt cam lungi citatele acestea, dar cum să nu transcrii încă o frază cu un accent, cu un caracter atât de categoric luteran deja, prin violenţa stăpânită şi excesul care frapează imaginaţia: „Făceţi-l cast, făceţi-l bun, făceţi-l doct; să sporească veniturile parohiei sale, să ridice case de credinţă, să înzecească bogăţia Bisericii. Dacă doriţi neapărat, poate să facă şi miracole, să învie morţii, să alunge demonii. Ce importanţă are? Singurul preot adevărat, singurul pastor adevărat va fi cel care, predicând poporului Cuvântul Adevărului, va deveni îngerul care-L anunţă pe Dumnezeul armatelor şi crainicul Divinităţii!" Să rezumăm deci: reformă ecleziastică? Doar dacă acest lucru este dorit. Reforma religioasă este singura care contează...

---

[1] W., I, p. 8 *sqq*; cf. E., *Op. var. arg.*, I, 29-41. Este vorba de o predică scrisă de Luther pentru Abatele Dascov, stareţul mănăstirii din Leitzkau a ordinului călugărilor premonstranţi. Textul a fost publicat abia în 1708. Data 1512 nu este sigură.

Să ne referim acum la *Predicile asupra Decalogului.* Nu încape îndoială că au fost găsite în ele multe critici ale moravurilor clerului care par prea îndrăznețe cititorilor moderni. Aceştia nu ştiu mai nimic despre „predicatorii liberi" de altădată, despre îndrăzneala lor verbală, despre violența lor truculentă. Şi aici Luther pune accentul pe învățământul atât de neglijat, pe serviciul Cuvântului, atât de delăsat; pe lenea şi neglijența pastorilor care dorm fără să se îngrijească de turma lor. Ca şi în epocile anterioare, nici acum Luther nu este mişcat sau pasionat de altceva decât de oroarea de abuzuri, de dorința ambițioasă de a restaura Biserica. Un reformator? Da. Al vieții interioare. Şi încă unul care proclamă deja principiul foarte important pe care-l va lansa, la Worms, pe scena lumii: Fiecare să se mențină ferm în propria sa conştiință; *unus quisque robustus sit in conscientia sua*[1].

În *Aurora* lui Nietzsche citim o pagină ciudată[2], intitulată: primul creştin. Nietzsche schițează povestea unui suflet „ambițios şi inoportun", a unui spirit „plin în acelaşi timp de superstiție şi pasiune": povestea Apostolului Pavel.

Pavel este înfățişat ca un bolnav stăpânit de o idee fixă, mereu prezentă în mintea sa, mereu dureroasă pentru conştiința sa. Cum să împlinească Legea? Înainte de toate, încearcă să-i satisfacă exigențele. O apără cu furie de adversari sau de cei indiferenți. Se supune dispozițiilor sale cu un zel fanatic. Şi, după foarte multe experiențe, trage concluzia că un om ca el, „violent, senzual, melancolic, care rafinează ura, nu poate îndeplini o asemenea lege". Se înverşunează totuşi. Luptă pas cu pas. Îşi dă toată silința pentru a-şi satisface nevoia aprigă de a stăpâni, de a domina lucrurile. Şi după toate eforturile făcute, trage în cele din urmă această concluzie disperată: „Este imposibil să învingi amărăciunea pe care ți-o dă neîmplinirea legii...".

Urmează un nou supliciu, o nouă căutare disperată, cu aceeaşi angoasă şi cu aceleaşi eforturi. „Legea devine crucea pe care se simte răstignit. Cât de mult o urăşte! Cât de pornit e împotriva ei! Cum caută, în toate părțile, un mijloc de a o distruge!..." Brusc, are o viziune, o lumină, o idee eliberatoare: pe un drum pustiu apare Hristos, cu o strălucire divină pe

---

[1] *Comment. in Romanos*, ed. Ficker, I, 122.

[2] NIETZSCHE, *Aurore*, trad. ALBERT, *Mercure de France*, 1919, nr. 68, p. 74.

chip, şi Pavel aude cuvintele: „De ce mă persecuţi?" Dintr-o dată, bolnavul cu orgoliul neostoit simte că-şi recapătă sănătatea; disperarea morală îşi ia zborul, căci şi morala însăşi a dispărut, distrusă, împlinită acolo sus, pe cruce. Şi Pavel devine cel mai fericit dintre oameni. „Destinul evreilor — nu, destinul întregii omeniri i se pare legat de această a doua iluminare bruscă; deţine ideea ideilor, cheia cheilor, lumina luminilor; de acum, istoria gravitează în jurul său." Şi campionul Legii devine apostolul, propagandistul propriei înfrângeri. „Sunt în afara Legii, spune el; dacă aş vrea acum să recunosc din nou Legea şi să mă supun ei, L-aş face pe Hristos complice la păcat." Căci Legea nu face decât să nască păcatul, în permanenţă, „aşa cum un sânge stricat face să apară boala".

Din acest moment, nu numai păcatele ne sunt iertate, ci păcatul însuşi este abolit; Legea a murit şi mort este spiritul întrupat în care se instalase — mort, sau pe cale de a muri, de a intra în putrefacţie. Încă vreo câteva zile de trăit în mijlocul putreziciunii! Aceasta este soarta creştinului înainte ca, unindu-se cu Hristos, să reînvie o dată cu El, să fie părtaş la graţia divină, să fie şi el fiu al lui Dumnezeu... Nietzsche conchide: „Aici exaltarea Sfântului Pavel şi, alături de ea, inoportunitatea sufletului său ajung la punctul maxim; ideea unirii cu Hristos l-a făcut să-şi piardă orice urmă de pudoare, de măsură, de supunere — iar dorinţa sa implacabilă de a domina se trădează în beţia sa, anticiparea gloriei divine... Aşa a fost primul creştin, inventatorul creştinismului!"

Sper că ne va fi iertată transcrierea acestui lung pasaj. Mai este nevoie să o spunem? Citindu-l, nu o dată, ci mereu eşti uimit că trebuie să pronunţi numele lui Pavel atunci când îţi vine să spui „Luther". De altfel, are prea puţină importanţă ce spune expertul despre exactitatea transcrierii de către Nietzsche a ideilor Sfântului Pavel. Nu-i cerem filosofului un studiu asupra paulinismului lui Luther pe care alţi teologi docţi ni l-au oferit. Dar Nietzsche a trasat cu o mână sigură schema unei evoluţii — curba, fermă şi suplă, care traduce mişcarea gândirii şi conştiinţei a doi oameni: apostolul şi ereticul, legaţi printr-o solidaritate vizibilă, care nu este numai de ordin doctrinal, ci şi moral şi psihologic. Prin aceasta, pagina discutată nu ne furnizează doar un rezumat clar şi substanţial al paginilor precedente. Ea marchează limpede articulaţiile esenţiale ale dublei suite de stări sufleteşti paralele: ale Apostolului Pavel

prin prisma luterană; ale lui Luther, mai mult sau mai puţin calchiate pe cele ale unui Sfânt Pavel în mod rezonabil ipotetic... În momentul în care, în faţa individului, a credinciosului izolat, preocupat doar de sine, de mântuirea şi pacea sa interioară, va trebui să punem masa fremătândă a oamenilor, a germanilor din vremea aceea, care, însuşindu-şi gândirea, cuvintele lui Luther, deformându-le în funcţie de dorinţele şi tendinţele proprii, le vor conferi valoare socială şi demnitate colectivă, nu va fi inutil ca Nietzsche să ne amintească faptul că istoria creştinismului este făcută din reveniri. Mai târziu, când, dispunând de un alfabet propriu, psihologia îi va putea descifra pe oameni fără ezitare, în individul al cărui efort personal deschide o revoluţie vom putea sesiza alesul, tipul robust şi franc dintr-un grup, dintr-o familie de spirite identice şi în acelaşi timp diferite, identificabile de-a lungul secolelor.

PARTEA A DOUA

ÎMPLINIREA

CAPITOLUL I

AFACEREA INDULGENŢELOR

Astfel, acel Luther indignat de şederea sa la Roma, refulându-şi repulsiile, dar dezvoltând în sine o pasiune vehementă pentru o reformă a abuzurilor ecleziastice, ei bine, acel Luther este astăzi mort de-a binelea pentru noi. Este înlocuit de un creştin solitar, care a suferit şi a meditat mult înainte de a-şi făuri un adevăr. Cum se face că acest om, care se îngrijea mai ales de viaţa interioară şi de religiozitatea sa profundă, a fost smuls brutal din gândurile şi din pioasele sale preocupări? Cum se explică, în acord cu ceea ce credem astăzi că ştim despre prima parte a evoluţiei sale, transformarea bruscă a unui creştin care se prăbuşeşte la picioarele Dumnezeului său în tribun care ridică şi conduce mulţimile? Dacă este adevărat că Afacerea indulgenţelor constituie preludiul, uvertura dramei Reformei, dacă este adevărat că ea formează primul inel al lanţului care leagă Wittenberg-ul de Worms — să fim lăsaţi să rezervăm studiului a ceea ce constituie mai mult decât un simplu episod un loc justificat prin însăşi importanţa sa, importanţa hotărâtoare a evenimentelor din 1517.

I. ALBERT, FUGGER, TETZEL

Aceste evenimente începem acum să le cunoaştem bine. Mai bine ca acum douăzeci de ani. Mai bine, evident, decât le-a cunoscut vreodată Luther.

Mai întâi, şi mai ales după 1904, după descoperirile lui Schulte[1], reconstruim cu precizie istoria a ceea ce putem numi, cu o oarecare doză

[1] A. SCHULTE, *Die Fugger in Rom*, vol. I, Leipzig, 1904, cap. IV, p. 93 *sqq*.

de prost gust, „candidatura Hohenzollernilor” la jilţul arhiepiscopal din Mainz, care constituie preludiul necesar al Afacerii propriu-zise a indulgenţelor. Ştim cum, la 30 august 1513, Albrecht, fratele mai mic al electorului de Brandenburg, Joachim, a fost ales arhiepiscop de Magdeburg de către consiliul de canonici şi, câteva zile mai târziu, la 9 septembrie, a fost numit şi administrator al diocezei de către Capitulul din Halberstadt. Curtea de la Roma nu prea avea de ce să se scandalizeze. Cumulul? Dacă în mâinile lui Albrecht de Brandenburg erau reunite acum două dioceze, predecesorul său, Ernst de Saxonia, care deţinuse simultan diocezele de Magdeburg şi Halberstadt[1], îi servise de exemplu. Cât despre vârstă, cu siguranţă, noul ales era foarte tânăr. De-abia intrase în al douăzeci şi patrulea an al vieţii. Şi ce-i cu asta? Leon al X-lea, care domnea atunci, primise tonsura la şapte ani, la opt arhiepiscopia de Aix şi bogata abaţie de la Passignano, la treisprezece fusese făcut cardinal... În realitate, delegaţii care, după dubla postulare a capitulelor, au fost trimişi la Roma de către Joachim şi Albrecht au aranjat repede lucrurile. La 9 ianuarie 1514, episcopii de Lübeck şi de Brandenburg aveau sarcina de a-i înmâna lui Albrecht *pallium*-ul. Între timp, la 9 februarie 1514, moare Uriel von Gemmingen, arhiepiscopul de Mainz. Or, nenorocirea era că, în câţiva ani numai, trei prelaţi, decedaţi respectiv în 1504, 1508 şi 1514, se succedaseră în fruntea arhidiocezei renane. Ce de bani trebuiau plătiţi la Roma pentru fiecare titular! Sume imense ieşeau din pungile celor din Mainz, bine garnisite dar şi mai bine golite. E uşor de ghicit supărarea produsă de moartea lui Uriel şi iritarea credincioşilor la gândul preţiosului aur renan care avea să se ducă dincolo de munţi, într-o Italie pe care o detestau cu cordialitate.

La 7 martie 1514, Albrecht de Brandenburg îşi prezenta candidatura pentru arhiepiscopia de Mainz în faţa canonicilor. Hohenzollernii îşi încercau norocul. Să nu uităm că arhiepiscopul de Mainz era elector, cancelar al Imperiului, preşedinte al Colegiului electoral şi primat al Germaniei. Fără să fi avut, aşa cum cere o tradiţie încă valabilă, un angajament solemn şi înregistrat în toată regula din partea lui Albrecht, delegaţii lui Joachim au dat de înţeles Capitulului din Mainz că, dacă Hohenzollern ar fi cel desemnat, cheltuielile de dispensă, de confirmare şi de *pallium* nu ar cădea în sarcina credincioşilor din dioceză. La 9 martie 1514, Albrecht era ales.

[1] Unirea a dăinuit şi după moartea lui Albrecht.

Mai rămânea ca alegerea să fie confirmată de Roma. Două arhiepiscopii plus o episcopie pentru un singur om, un tânăr încă departe de a avea treizeci de ani; două arhiepiscopii, şi ce arhiepiscopii! Era cam mult... Nu existau precedente. La Roma, cineva avea, desigur, să observe acest lucru: cardinalul Lang, care ar fi vrut să obţină Magdeburg-ul şi Halberstadt-ul, lăsându-i lui Albrecht numai Mainz-ul... Chestiunea era, în parte, politică. Autorizând cumulul, în ajunul unor alegeri imperiale apropiate, curia putea lua în calcul dobândirea simultană a sprijinului îndatorat a doi electori, Albrecht şi Joachim, în Colegiul celor Şapte. Chestiunea era şi financiară. Hohenzollernii şi-au dat seama de acest lucru şi s-au adresat familiei Fugger.

Jakob Fugger cel Bogat, geniu financiar, îşi fondase prosperitatea fără precedent a casei sale pe baza unor imense întreprinderi de natură foarte variată: textile, miniere, bancare. Afacerile cu Roma îi reveneau în mod special lui. În 1904, Schulte arătase cum, înlocuindu-i pe bancherii italieni, Fugger monopolizase încetul cu încetul toate operaţiunile fiscale ale curiei cu diocezele germane. Era deci normal ca, în 1514, el să se ocupe de interesele considerabile ale celor doi Hohenzollerni. De fapt, afacerea nu a trenat prea mult. La 18 august 1514, Albrecht era declarat în consistoriu, de către papă, arhiepiscop de Mainz. Avea de plătit, în afară de cei 14.000 de ducaţi daţi de obicei pentru confirmare, o „contribuţie voluntară” de 10.000 de ducaţi, în schimbul cărora va păstra Magdeburg-ul şi Halberstadt-ul, alături de Mainz. Jakob Fugger a avansat fondurile. Şi abia după aceea a intervenit, pentru prima oară, chestiunea indulgenţelor...

Să ne oprim o clipă. Iată că în august 1514 s-a consumat şi s-a cunoscut în Germania, în mod incontestabil, evident, un „abuz” nemaivăzut până atunci. Degeaba se spune că era un lucru normal pe atunci să cumulezi beneficii şi că vârsta de douăzeci şi patru de ani nu era pentru un prelat extrema tinereţe; niciodată până atunci nu fuseseră reunite două arhiepiscopii, atât de considerabile în toate privinţele, ca Mainz-ul şi Magdeburg-ul, cu o episcopie şi, pe deasupra, în mâinile unuia şi aceluiaşi titular. Ca dovadă stă faptul că lui Joachim şi Albrecht le-a fost foarte greu să invoce vreun precedent în sprijinul exorbitantei lor pretenţii...

Luther ştia acest lucru. N-ar fi avut cum să nu-l ştie. Poate nu cunoştea evenimentele în detaliu, negocierile, toate modalităţile; dar rezultatul era destul de vizibil. Era o bună ocazie pentru un călugăr obsedat de starea mizerabilă a Bisericii şi pasionat de desfiinţarea abuzurilor să-şi exprime indignarea. Luther însă nu spune nimic. Absolut nimic. Nici în 1514, nici în anii următori, nici în 1517, în momentul Afacerii indulgenţelor. Merită, fără îndoială, să consemnăm această tăcere.

Odinioară, se spunea şi se credea că Albrecht, dorind să-i plătească pe Fuggeri cu banii altora, ceruse să i se acorde o indulgenţă de predicat, în favoarea Sfântului Petru, în teritoriile sale arhiepiscopale şi episcopale, precum şi în domeniile lui Joachim. Lumea se înşela. Indulgenţa le-a fost propusă Hohenzollernilor de către curie, iar aceştia nu au fost prea entuziasmaţi. Au trebuit totuşi să accepte. O bulă, expediată la 31 martie 1515[1], stabileşte că jumătate din sumele adunate va merge în casa de bani pontificală şi cealaltă în cea a lui Albrecht, care, profitând de această mană cerească, îşi va plăti creditorii, pe Fuggeri. Împăratul cel „fără nici un ban", Maximilian, a aflat despre acest lucru. A intervenit: împărţeală la trei! Dar din produsul indulgenţei predicată pe parcursul a trei şi nu a opt ani, partea lui va fi de 1.000 de florini; după aceea, restul să se împartă în două: jumătate papei, jumătate lui Albrecht. Să spunem imediat că indulgenţa nu a putut fi predicată decât doi ani. S-au scos puţini bani. După ce a achitat cheltuielile, lui Albrecht nu i-au rămas decât banii pentru o jumătate din contribuţia de 10.000 de ducaţi. Predicile nu au început decât în primele luni ale anului 1517. Abia atunci, dominicanul Johann Tetzel, subcomisar general al arhiepiscopiei de Mainz, s-a apucat să promită credincioşilor, cu o voce tunătoare, o întreagă serie graduală de favoruri nemaipomenite.

Să ne mai oprim un moment. Luther n-a ştiut nimic despre negocierile care, la Roma, precedaseră acordarea definitivă a bulei indulgenţelor. Undeva, chiar spune că la început nici nu a ştiut că în spatele lui Tetzel se afla Albrecht de Brandenburg; se poate crede că era o ignorare diplomatică. Dar a putut el oare să fie surprins de noutatea nemaiauzită a evenimentului atunci când Tetzel, punându-se în mişcare, a parcurs zi

1 O găsim, împreună cu celelalte documente despre care am vorbit în expunerea noastră, în mica şi reuşita culegere a lui KŒHLER, *Dokumente zum Ablasstreit von 1517*, Tübingen, 1902.

după zi, cu tot calabalâcul lui de şarlatan vânzător de leacuri, dioceza de Magdeburg şi domeniile lui Joachim? Va trebui să răspundem nu, cu mai multă forţă ca de obicei...

Mai întâi, şi contrar celor afirmate odinioară[1], Tetzel nu a venit la Wittenberg ca să provoace direct indignarea lui Luther. Wittenberg-ul se afla pe teritoriul electorului de Saxonia, Frederic cel Înţelept; or, acest principe nu permitea să fie predicate pe domeniile sale indulgenţa Sfântului Petru de la Roma. Din luteranism anticipat? Nu, ci ca urmare a aplicării unui principiu cunoscut: mi-e milă de tine, dar de mine mi se rupe inima. Pioşenia lui Frederic era bine cunoscută. În anii care au precedat Reforma, el era foarte preocupat, înainte de toate, să adune la Wittenberg o colecţie de relicve preţioase care să atragă în oraşul său o mulţime de pelerini[2]. Le cere de pretutindeni; cumpără şi face schimb cu bucăţi din scutecele lui Iisus, fire de paie din iesle, fire de păr din capul Fecioarei, picături din laptele său, bucăţi de cuie sau nuiele de la Patimi.... De aceste însemnate comori se lega un număr din ce în ce mai mare de indulgenţe. Obţineai un beneficiu doar vizitând în lunea de după duminica Mizericordiei relicvele păstrate în Schlosskirche. Mai puteai obţine, cu ajutorul unei ofrande oferite de Sărbătoarea Tuturor Sfinţilor, după confesiune, indulgenţa plenară de la Portioncule: *indulgentia ab omni culpa et poena*.

Deci, la Wittenberg, Luther nu avea nevoie de „scandalul lui Tetzel" pentru a-i vedea la treabă pe predicatorii de indulgenţe... şi pe beneficiarii lor. Dar Tetzel era oare mai cinic? Mulţimea amuzată de gură-cască îl auzea declarând cu îndrăzneală că, de îndată ce banii cădeau în cutia sa, sufletul care urma să fie eliberat părăsea Purgatoriul şi o lua direct spre Paradis:

Sobald das Geld im Kasten klingt
Die Seele aus dem Fegfeuer springt!

De fapt, se poate să nu vrei să devii un denigrator înverşunat al lui Tetzel, acest sforar celebru, şi totuşi să-i refuzi paternitatea acestor versuleţe. Să deschidem primul dintre volumele in-folio în care

---

[1] Pe baza unei relatări a lui J. Oldecorp.

[2] Asupra acestui aspect al lui Frederic, cf. SCHEEL, *M. Luther*, II, cap. II, p. 169 *sqq.* (mai ales după KALKOFF, *Ablass und Reliquienverehrung an der Schlosskirche zu Wittenberg*, Gotha, 1907).

Du Plessis d'Argentré a păstrat impozanta colecţie a judecăţilor Facultăţii de Teologie din Paris: fără a căuta prea departe, vom vedea că în 1482 Sorbona judeca şi condamna o frază care-i fusese atribuită şi pe care o traduc din latină: „Oricare suflet din Purgatoriu se ridică imediat la Cer, adică este scăpat de orice pedeapsă, de îndată ce credinciosul pune o monedă de şase bani, drept ofrandă sau pomană, în cutia milei pentru reparaţiile bisericii Sfântul Petru."[1] Iată ce predica un ecleziast anonim cu mult înainte de 1517 şi ce a fost cenzurat. Însă cenzura nu previne recidivele; la 6 mai 1518, Sorbona relua problema şi califica de falsă şi scandaloasă aceeaşi frază. Se vede bine că Tetzel nu era deloc un inventator.

Cât despre ceea ce predica... Iertarea totală a păcatelor celor care, pocăindu-se şi spovedindu-se, vizitând şapte biserici venerate şi recitând în fiecare cinci *Pater* şi cinci *Ave*, vor lăsa o ofrandă la cutia indulgenţelor tarifată după rangul social şi după avere, variind de la 25 de florini de aur pentru principi, la o jumătate de florin sau chiar la nimic pentru simplii credincioşi. Dreptul de a alege un confesor şi de a obţine de la el, o dată în cursul vieţii şi, în ceasul morţii, de fiecare dată când va fi nevoie, indulgenţa plenară şi absolvirea de păcate, nu numai de cele obişnuite ci şi de cele deosebite, plătind un sfert de florin, preţ minim. În fine, concesionarea iertării totale a păcatelor pentru sufletele din Purgatoriu în schimbul achitării unor ofrande tarifate. Iată cele trei favoruri principale pe care Tetzel le vindea celor care subscriau benevol. Până aici, nimic inedit, doar lucruri normale şi conforme uzajului şi ideilor timpului... Şi atunci, de ce a izbucnit scandalul? O fi fost explozia irezistibilă provocată, într-un fel, de un spectacol nemaiîntâlnit, fără ceva analog sau vreun precedent?

II. REACŢIA LUI LUTHER

În realitate, trebuie, cu mai multă hotărâre ca de obicei — vechile moduri de a judeca se impun cu o tenacitate remarcabilă atât spiritelor eliberate, cât şi celor avertizate —, trebuie deci să reconstituim, în acord cu ceea ce credem că ştim despre evoluţia interioară a lui Luther în anii

[1] DU PLESSIS D'ARGENTRÉ, *Collectio Judiciorum de Novis Erroribus*, I, p. 306 *sqq*.

decisivi 1515, 1516 şi 1517, istoria unei crize interioare de fapt, care a fost foarte puţin implicată în toată povestea aceasta.

Aşa cum ne-o dovedesc notele de la cursul despre *Epistola către Romani*, în 1515 şi 1516, Luther a pus cu adevărat stăpânire pe propriile sale idei. Pentru binefacerea pe care i-o oferă, el este atât de recunoscător, le atribuie atâta eficacitate, încât se apucă să transmită şi altora preţioasa comoară pe care tocmai a descoperit-o. Altora? Mai întâi studenţilor săi. Oamenilor simpli, în predicile de duminică. Teologilor, oamenilor învăţaţi, foştilor săi profesori, emulilor... Şi iată-l pe Luther devenind încetul cu încetul şef de şcoală. Iată-l, în septembrie 1516, cum redactează şi pune pe un candidat, Bernhard von Feldkirchen, să discute, sub preşedinţia sa, tezele *de viribus et voluntate hominis sine gratia*, al căror titlu este suficient pentru a evidenţia eliberarea sa de gabrielism şi aristotelism[1]. Iată-l exact după un an, în septembrie 1517, cum prezidează din nou o dispută, de astă dată *Contra Scolasticam theologiam*, şi redactează cu această ocazie pentru un alt candidat, Fr. Gunther, 97 de teze, care constituie o expunere a direcţiilor principale ale doctrinei sale[2].

Transformat într-un pom putred, *arbor mala factus*, omul nu poate să vrea şi să facă decât răul. Voinţa nu-i este liberă; este sclavă. Să spui că el poate, prin mijloace proprii, să ajungă la acea culme care este iubirea de Dumnezeu este o minciună şi o himeră (*terminus fictus, sicut Chimera*). Prin natura sa, omul nu-L poate iubi pe Dumnezeu decât cu egoism. Toate acestea înseamnă o repudiere foarte clară a doctrinelor scotiste şi gabrieliste. Şi pentru ca toată lumea să o ştie, Luther face o menţiune la sfârşitul fiecăreia dintre tezele sale: *Contra Scotum, contra Gabrielem, contra dictum commune*.... Apoi, veneau pe rând tezele filosofice. Cu aceeaşi vigoare lipsită de menajamente, Luther îşi proclama ura faţă de Aristotel, de metafizica, de logica, de etica sa: „Execrabila etică aristotelică este în întregime duşmanul de moarte al graţiei divine (contra scolasticilor!). Este fals că teoria despre fericire a lui Aristotel nu este opusă radical doctrinei creştine (contra moraliştilor, *contra morales*!). Un teolog care nu este logician e un monstru de erezie: iată o afirmaţie prin ea însăşi monstruoasă şi eretică!" După care conchidea, dezvoltându-şi tema favorită, şi anume opoziţia fundamentală între Lege şi graţia divină:

---

[1] W., I, p. 142; E., *op. var. arg.*, I, 235 *sqq.* (1865).

[2] W., I, p. 221; cf. STROHL, II, 169 *sqq.*

„Orice operă a Legii căreia îi lipsește grația divină este în aparență o acțiune bună; văzută de aproape, nu-i decât un păcat. Blestemați fie cei care împlinesc operele dictate de Lege; binecuvântați fie cei care împlinesc operele dictate de grație. Legea bună, care-l ajută pe creștin să trăiască, nu este legea moartă a *Leviticului*; nu este *Decalogul*; este dragostea de Dumnezeu, sădită în inimile noastre de Spiritul Sfânt."

Astfel argumenta Luther în 1516 și în 1517. Cu o desăvârșită și profundă sinceritate. Poate și cu un grăunte de particularism universitar care se strecura, fără ca el să-și dea seama, în preocupările sale. Școala de la Wittenberg, cu doctrina sa, trebuia pusă în fața școlilor rivale de la Erfurt, de la Leipzig, de la Frankfurt pe Oder și din alte părți... Luther comunică tezele lui Gunther din 1517, trimite copii prietenilor săi, le prezintă celor din Erfurt. Venise momentul ca ideile sale să înfrunte critica magiștrilor. Cei care nu vor fi convinși de la început vor aduce argumente. Luther știe că îi va convinge. Dumnezeu este alături de el, în inima sa plină de credință, în conștiința sa acum liniștită și sigură pe sine.

Tezele lui Gunther: septembrie 1517. Tezele asupra indulgențelor: octombrie 1517. Pe 31 octombrie 1517, pe poarta laterală a capelei castelului din Wittenberg, Martin Luther pune o pancartă în latină: „Din dragoste de adevăr, din dorința de a-l face să triumfe, tezele de mai jos vor fi discutate la Wittenberg, sub președinția Reverendului Preot Martin Luther, licențiat în arte, doctor în Sfânta Teologie și lector ordinar al Universității. Cei care nu vor putea fi prezenți la dezbaterea orală sunt rugați să intervină în scris. În numele Domnului Nostru Iisus Hristos, *Amen*." Subiectul? *Pro declaratione virtutis indulgentiarum*[1]. Deci, Tetzel? Tetzel, fără îndoială. Mai întâi să notăm data. 31 octombrie 1517, în ajunul Sărbătorii Tuturor Sfinților, zi în care, în fiecare an, pelerinii veneau în număr mare la Wittenberg pentru a obține iertarea, vizitând relicvele atât de dragi inimii — și pungii — lui Frederic. Indulgența predicată de Tetzel: fie. Însă indulgența obținută la Wittenberg era la fel de importantă...

Dar ce conținea pancarta afișată de Luther? Atacuri brutale împotriva șarlatanului traficant de lucruri sfinte? Denunțarea violentă a scandalului indulgenței *sale*, cea pentru Sfântul Petru de la Roma și pentru profiturile modeste ale lui Albrecht de Brandenburg? Pancarta conținea o acuzație

[1] W., I, p. 229; cf. STROHL, II, 223 *sqq*.

esenţială, o acuzaţie de fond: cea de a oferi păcătoşilor o falsă securitate. Această acuzaţie nu este formulată doar o singură dată, într-un singur articol, ci revine continuu, la fiecare nouă cotitură a gândirii lui Luther. „Când a spus: pocăiţi-vă, Domnul Nostru Iisus Hristos a vrut ca viaţa credincioşilor să fie doar pocăinţă." Aceasta este prima teză. „Credincioşii trebuie îndemnaţi să-L urmeze pe Hristos, conducătorul lor, trecând prin chinuri, moarte şi infern, şi să intre în cer după multe necazuri (*Faptele*, **14**, 22) şi nu să se amăgească cu siguranţa unei păci false." Acestea sunt ultimele două teze, numerotate cu 94 şi, respectiv, 95... Iată ce încadrează seria completă a afirmaţiilor lui Luther. Iată cum se realizează o legătură cât se poate de strânsă între doctrina sa asupra indulgenţelor şi concepţia de ansamblu asupra vieţii creştine. Cele 95 de teze din 31 octombrie constituie deci o aplicaţie deosebită, un corolar precis al celor 97 de teze din 4 septembrie... În toată această geneză, acesta este elementul care relevă importanţa exactă a pretextului reprezentat de Tetzel.

Există, în cele 95 de teze, articolul 39 din care putem desprinde uşor o mărturisire, o confidenţă personală a lui Luther. „Este un lucru extraordinar de dificil", spune el, „chiar pentru teologii cei mai abili, să ridici în slăvi în acelaşi timp, în faţa oamenilor, graţia divină obţinută prin indulgenţe şi necesitatea căinţei." Iar articolul 40, care urmează, adaugă: „Adevărata căinţă caută şi agreează pedepsele; indulgenţele dimpotrivă, le amână şi ne inspiră aversiune faţă de ele." Cât de clare sunt textele acestea şi ce elocvent vorbesc! Iată deci demersurile intime ale lui Luther, reflecţiile sale asupra chestiunii puse brutal spiritului său şi, mai mult, conştiinţei sale de predicator de conflictul violent al unor teze incompatibile. Iată cum dezbaterea asupra indulgenţei se îmbină cu concepţia sa despre adevărata religie... În acest caz, cât este de probabil că acest om, gata să meargă până la capătul convingerilor sale, l-a aşteptat pe Tetzel şi predicile acestuia ca să devină conştient de o asemenea antinomie?

Ştiu că a spus-o. A spus-o spre amurgul vieţii sale, în 1541, într-un pasaj din scrierea împotriva lui Heinrich von Brunschwig, *Wider Hans Worst*. Textul este foarte cunoscut[1]. „Văzând că o mulţime de oameni din Wittenberg alergau după indulgenţe la Jutterbock, la Zerbst şi în alte părţi şi adevărat fiind că Hristos m-a izbăvit, neştiind atunci mai bine decât alţii

[1] Cf. de exemplu *Extraits de Luther*, de GOGUEL, Paris, 1925, pp. 42-43.

în ce consta indulgența, am început să predic cum că avem ceva mai bun de făcut şi mai sigur decât să cumpărăm iertarea păcatelor..." Prescurtare prea rapidă şi inexactă. Bătrânul Luther putea prea bine să rezume astfel nişte amintiri îndepărtate. Dar noi nu ne putem permite să luăm acest rezumat în sens literal... Luther se înşeală. Pentru că ştia deja sau cel puţin credea că ştie „mai bine ca alţii" în ce constau indulgenţele, a luat cuvântul în ciuda prudenţei pe care i-o dicta respectul pentru principele Frederic, care ţinea la ele şi se încăpăţâna să le colecţioneze... Dovada? Pentru a găsi una hotărâtoare, nu avem decât să deschidem primul volum din ediţia critică de la Weimar.

1516. Extras din predica ţinută în a zecea duminică după Sfânta Treime[1]. Subiectul: Indulgenţele. Tema: „Comisarii şi subcomisarii însărcinaţi cu predica indulgenţelor nu fac altceva decât să le laude binefacerile în faţa poporului şi să-l îndemne să le cumpere. Nu-i veţi auzi niciodată explicând auditoriului ce este în realitate o indulgenţă, la ce se aplică ea şi care-i sunt efectele. Puţin le pasă de credincioşii păcăliţi care-şi imaginează că sunt salvaţi de îndată ce şi-au cumpărat bucata de pergament..."

Ceea ce urmează este deosebit de interesant. Conflictul denunţat de teza 39 din cele 95, în octombrie 1517, şi anume antagonismul dintre graţia divină oferită de indulgenţe şi necesitatea căinţei este întocmai expus de Luther în termeni foarte personali; el face distincţia între *infusio*, care este *intrinseca*, şi *remissio*, care este *extrinseca*, nefiind decât amânarea pedepsei pământeşti, a celei canonice, la care preotul l-a condamnat pe păcătos... Pedeapsa trebuie împlinită pe pământ; cine moare înainte de a o face se va achita de această obligaţie în Purgatoriu; şi dacă papa poate să o amâne, aceasta nu se întâmplă datorită puterii cheilor, ci prin mijlocirea întregii Biserici. Mai rămâne o îndoială: Dumnezeu acceptă o asemenea amânare pentru o parte numai a pedepsei sau pentru întregul ei? La care Luther afirmă: „Să predici că asemenea indulgenţe pot răscumpăra sufletele din Purgatoriu înseamnă să fii prea temerar." De la acea dată, din 1516, el adaugă afirmaţia considerată de obicei marea îndrăzneală a documentului din 1517 şi care este reluată textual în teza 82 de la Wittenberg: „Papa este prea crud dacă, având

[1] W., I, pp. 65-66.

într-adevăr puterea de a elibera toate sufletele din Purgatoriu, nu acordă gratis sufletelor în suferinţă ceea ce dă pe bani sufletelor privilegiate..."[1]

Nimic mai interesant ca acest scurt document din 1516. Parcă surprinzi cum lucrează gândirea lui Luther în acei ani de frământări profunde şi de geneză. Mai mult decât o predică sau o disertaţie, e o suită de întrebări pe care Augustinul şi le pune. Şi uneori mărturiseşte: „Nu ştiu!" Să-l ascultăm: „Îmi veţi spune: căinţa deplină anulează orice pedeapsă; atunci, la ce servesc indulgenţele? Sufletul care s-a căit întru totul se ridică de îndată la cer, *statim evolat*... Vă răspund: «Vă mărturisesc ignoranţa mea... Da, sufletul care s-a căit întru totul este salvat fără indulgenţe, iar toate indulgenţele din lume nu salvează un suflet insuficient pocăit. La ce servesc atunci indulgenţele? ...»" Concluzia ne este deja la îndemână: „Luaţi seama! Indulgenţele nu trebuie să facă să apară în noi o falsă securitate, o inerţie vinovată, ruina graţiei interioare!" Tetzel nu intrase încă în scenă atunci când Luther scria aceste rânduri sau când formula întrebarea, cu bătaie şi mai lungă: „Dar cine ne garantează că Dumnezeu acceptă ce-I cere papa?... *Quis certus est, quod ita Deus acceptat sicut petitur*?"

1516. În a doua jumătate a anului. La 31 octombrie, exact după un an, înaintea afişării celor 95 de teze, în ajunul marii zile a Iertării de la Wittenberg, Martin Luther ţinea o predică despre indulgenţe[2]. Aceeaşi argumentaţie, de altfel familiară lui Luther, căci o spune încă de la început: „*Dixi de iis, alias, plura.*" *Alias*? Fără îndoială, este vorba de capela augustinilor. În rest, inspiraţia din cele 95 de teze.

III. CELE 95 DE TEZE

Cele 95 de teze: nici pamflet, nici chemare la luptă, nici reacţie subită a unui om sub ochii căruia se iscă un scandal neprevăzut şi prea bătător la ochi. O manifestare, după multe altele, a unui plan întocmit de Luther înainte ca Tetzel să-şi facă apariţia sau ca Albrecht de Brandenburg să fie

---

[1] *Alioquin, Papa est crudelis si hoc miseris animabus non concedit gratis, quod potest, pro pecunia necessaria ad Ecclesiam, concedere.*

[2] W., I, p. 94. Anul predicii de la 31 octombrie nu este precizat. S-a spus 1517; editorii de la Weimar spun 1516.

implicat. O aplicare la un caz particular (care nici nu putea să nu se impună spiritului şi conştiinţei lui Luther) a principiilor elaborate de el, a noţiunilor conturate... Ţin să adaug: reeditarea, cu mai multă vâlvă, cu o mai mare amploare, cu mai multă siguranţă, a unor teze care, de doi ani cel puţin, erau obsedante pentru spiritul mereu activ, „neobosit şi strident" al lui Martin Luther. Albrecht de Brandenburg, Tetzel, predicile duminicale, răsunătoare şi nelegiuite, ale lui Zerbst, Juterbock şi ale altora: simple pretexte. Sau, dacă vreţi, ocazii. Nu de la o bulă care concesiona, ca alte zeci de bule de acelaşi fel, vânzarea de indulgenţe a pornit, gata de atac, protestul din 31 octombrie, ci din lucrarea interioară a lui Martin Luther asupra lui Martin Luther...

Fără îndoială, gestul Augustinului, în miezul acelei zile de toamnă, a avut consecinţe mari. Un gest revoluţionar? Aşa se spune în mod obişnuit. Şi aceasta fiindcă i se cunoaşte istoria. Şi, la urma urmelor, nici nu este fals. Luther nu-şi tipărise predicile din 1516 şi din 1517 despre indulgenţe. Cele 95 de teze — care vor fi repede tipărite — încă din 31 octombrie 1517, vor fi expediate în copie arhiepiscopului de Mainz, Albrecht de Brandenburg, însoţite de o scrisoare categorică[1]. Nu era totuşi o declaraţie de război, ci un avertisment. O chemare severă la ordine în numele lui Dumnezeu. Aplicarea uneia dintre acele idei pe care, după cum am constatat, le formula în 1512, în predica pregătită pentru şeful ordinului din Leitzkau. Nici în teze, nici în scrisoarea către Albrecht, Luther nu trece la injurii sau la strigăte de furie. Dimpotrivă, îi tratează pe şarlatanii care-i înşală pe credincioşi cu oarecare menajamente dispreţuitoare: „Scopul meu nu este de a le incrimina strigătele (căci nu le-am auzit), ci de a distruge închipuirile eronate pe care ele le produc în spiritul celor ce le ascultă."[2] Această seninătate era mărturia unei forţe deosebite, iar dacă Albrecht de Brandenburg s-ar fi priceput la oameni, ar fi ezitat, fără îndoială, să-l denunţe pe călugăr, să declanşeze procedura juridică împotriva lui...

Revoluţionar, documentul din 31 octombrie? Şi da, şi nu. Prin formă, conţinut, brutalitate? Nu cred. Trebuie să mai facem încă o comparaţie.

---

1 END., I, nr. 48, p. 113 *sqq.*

2 *Non adeo accuso praedicatorum exclamationes, quas non audivi; sed doleo falsissimas intelligentias populi ex illis conceptas* (END., I, 115).

Rèvoluţionar a fost Jean Laillier, preot, profesor de arte, licenţiat în teologie, care, într-o sorbonică din 1484, proclama că „papa nu avea puterea să ierte pelerinilor, prin indulgenţe, totalitatea pedepsei meritate pentru păcatele lor, chiar dacă aceste indulgenţe erau distribuite în mod just şi sănătos"[1]. Mai adăuga că decretele şi decretalele papilor nu erau decât capcane şi înşelătorii, *non sunt nisi truphae*, astfel anunţând deja doctrinele lui Luther asupra Sacerdoţiului universal; mai declara că Biserica de la Roma nu este conducătoarea celorlalte Biserici, că însurătoarea preoţilor era legală, şi că „nu eşti obligat să crezi legendele despre Sfinţi mai mult decât Cronicile Franţei". Această ultimă afirmaţie dovedeşte un spirit critic pe care un istoric trebuie neapărat să-l menţioneze. Laillier a scăpat abjurându-şi greşelile. (Şi încă cum! A pretins cu răceală că nu ştia că Wycliffe era eretic!) Episcopul Parisului l-a absolvit, trimiţându-l înapoi la scandalul de la Sorbona.

Paisprezece ani mai târziu, în 1498, un om mult mai cunoscut şi a cărui influenţă asupra lui Erasm este bine ştiută, franciscanul Jean Vitrier, era deferit Sorbonei pentru că afirmase, între alte lucruri reputate ca scandaloase, că „nu trebuie să dai bani pentru iertarea păcatelor" şi că „iertarea vine din infern"[2]. În cele mai licenţioase zile ale sale, lui Panurge nu i-ar fi ieşit aşa ceva din gură. La 31 octombrie 1517, Martin Luther nu putea să folosească un asemenea vocabular. Cenzurat, Vitrier şi-a sfârşit liniştit zilele în mănăstirea sa de la Saint-Omer...

Iată două exemple, dintre multe altele, care ne ajută să evaluăm exact îndrăzneala „formală" a unui gest ieşit din comun, dar moderat în curajul său. Numai că forţa lui Luther vine din faptul că nu se limita la un strigăt violent, la pronunţarea subită a unui protest brutal, dar fără urmări. Luther aducea nouăzeci şi cinci de teze. În spatele acestora erau zece ani de viaţă, zece ani de eforturi eroice pentru a-şi regăsi pacea sufletească. Şi nici măcar nu susţinea o „doctrină". Limba noastră, prea săracă, ne obligă să folosim cuvinte prost adaptate. În spatele protestelor şi afirmaţiilor din 1517, Luther se regăsea întreg, cu trup şi suflet. Era acolo un om pe care nimic nu l-ar fi făcut să dea înapoi, căci în sufletul acestui om sălăşluia un Dumnezeu, Dumnezeul său, sensibil şi tangibil în fiecare clipă: un

---

1 D'ARGENTRÉ, *Collectio Judiciorum*, I, 308; RENAUDET, *Préréforme et humanisme*, 1916, p. 108.

2 D'ARGENTRÉ, *ibid.*, I, 340; RENAUDET, *ibid.*, 297.

Dumnezeu de la care își lua energia mărturisindu-I, încredințându-I slăbiciunea și mizeria sa...

Odinioară, la afișarea tezelor, mișcare de revoltă împotriva unui abuz categoric, se căuta, ca și acum, un antecedent de aceeași natură. El putea fi găsit cu ușurință în sentimentele de revoltă care i se atribuiau tânărului Luther la Roma. Dar astăzi? Ni se pare normal să-l vedem pe Augustin, cufundat până atunci în meditații solitare, cum se ridică în picioare și strigă. Ce? Revolta sa împotriva abuzurilor? Mai degrabă, credința sa profundă, indestructibilă, iluminată într-o doctrină datorată unor eforturi, salutară între toate și pacificatoare, unică și de care niște nepricepuți, niște criminali, se străduiesc să îndepărteze spiritul creștinilor. O catastrofă, Afacerea indulgențelor? Deloc. O afirmare. Urmarea logică, concluzia necesară a întregului efort de gândire al călugărului, de la intrarea sa la mănăstirea din Erfurt.

Numai că, scoțând un strigăt, nu știi niciodată ce ecouri va stârni. La 1 noiembrie 1517, nimeni nu s-a prezentat să se pronunțe împotriva lui. În câteva zile, cele nouăzeci și cinci de teze, reimprimate, traduse în germană, colportate în toate mediile, îi aduceau călugărului, spre marea sa surpriză, ecoul unei voci ale cărei putere și accent l-au tulburat profund. Vocea unei Germanii neliniștite, agitată în surdină de pasiuni abia stăpânite, și care nu aștepta decât un semnal, un om, pentru a-și revela public dorințele secrete.

Un minut decisiv, în care, în partea din față a scenei, înaintea lui Martin Luther, înaintează, colaborator anonim dar a cărui participare va crește fără încetare, „omul german" din 1517, plin de energii contradictorii. El va fi acela care, brusc, va face să se nască și în același timp să eșueze opera originală, opera ieșită dintr-o dată, pe care un călugăr o purta în el și a cărei doar schiță contrafăcută a semnat-o pentru Istorie.

CAPITOLUL II

GERMANIA DIN 1517 ŞI LUTHER

Nu se obişnuieşte în mod curent să se vorbească despre următorul aspect, pe care totuşi trebuie să-l semnalăm. Dacă exista în Europa de la sfârşitul primului sfert al secolului al XVI-lea vreo ţară care să nu ofere Reformei, în sensul curent al cuvântului, şi unui reformator decât un teren dificil şi un sol ingrat, ei bine, ţara aceea era Germania.

Germania din 1517: pământuri înţelenite, resurse materiale serioase, cetăţi mândre şi splendide; muncă peste tot, iniţiativă, bogăţii; dar nici un fel de unitate, nici morală, nici politică. Anarhie. Mii de dorinţe confuze, adesea contradictorii; regrete cumplite pentru o situaţie tulbure şi întrucâtva umilitoare; o neputinţă totală de a remedia răul. Să nu mai repetăm, în mod inutil şi fără a-şi avea aici locul, ceea ce spun atâtea cărţi verificate. Să nu ezităm nici să amintim tot ce poate să ne ajute să înţelegem mai bine istoria pe care o studiem aici. Într-un colţ al acestei Germanii trăia, în 1517, un om obscur, necunoscut, un călugăr despre care nu s-ar fi putut spune dacă, într-o bibliografie generală a augustinilor, ar fi meritat o menţiune de cinci rânduri. În câteva luni, acest om avea să devină un erou naţional. Merită deci să ne întrebăm ce anume din studiul atent al hărţii politice şi morale a Germaniei din vremea aceea ar fi putut să ne ajute să prevestim o asemenea aventură, şansele ei de succes şi durată.

I. MIZERII POLITICE

Germania nu era un stat unitar: iată esenţialul. Existau germani numeroşi, puternici, activi, vorbind dialecte apropiate, având în mare

parte moravuri, uzaje, moduri de a fi şi de a gândi comune. Aceşti germani formau o „naţiune" în sensul medieval al cuvântului. Nu erau adunaţi cu toţii într-un stat unificat şi centralizat, un corp armonios cu mişcări comandate de un creier unic.

Într-o Europă care, pretutindeni, se organiza în jurul unor regi, Germania rămânea fără suveran naţional. Nu exista un rege al Germaniei asemenea celor pe care îi aveau de multă vreme Franţa şi Anglia, regi bogaţi, bine slujiţi, prestigioşi, ştiind, în momentele de criză, să adune în jurul persoanei şi dinastiei lor toate energiile ţării. Existau un împărat care nu era decât cu numele şi un Imperiu care nu era decât un cadru. În acest cadru nemăsurat, numele, un nume foarte mare, strivea sub greutatea sa un om slab, un om sărac — un biet om — pe care un vot, negociat ca la târg, îl ridica în cele din urmă la demnitatea supremă, dar neputincioasă.

Într-un timp în care se descoperea valoarea banului, în timpul descris în cartea clasică a lui Ehrenberg[1], împăratul era, în sine, un om lipsit de mijloace. Nu mai scotea nimic substanţial din Imperiul său. Cât o ceapă degerată, spunea Granvelle — mai puţin decât obţineau unii episcopi germani din episcopiile lor. Imensele domenii imperiale în care stătuse forţa saxonilor şi franconienilor se topiseră. Tot ce ar fi putut alimenta un buget regulat, prerogativele regale, drepturile de colaţiune, erau cedate, alienate, uzurpate. Şi totuşi, mai mult decât oricare suveran din vremea sa, principele cu titlu răsunător, dar căruia Dietele făceau tot posibilul să-i refuze orice subvenţie, ar fi avut nevoie să fie bogat pentru a acţiona. Căci, titular al unei demnităţi eminente şi care nu se transmitea, ca un regat, prin moştenire, desemnat printr-un vot în favoarea unui principe creştin care nu era obligatoriu german, după cum nici papa nu trebuia să fie italian[2], împăratul, încovoiat sub povara unei coroane grele din cauza unui trecut prea încărcat, trebuia să alerge peste tot şi să vegheze şi asupra lumii, nu numai asupra Germaniei. Dacă în ţara sa autoritatea îi era din ce în ce mai periclitată, faptul se explică prin însăşi grandoarea acestui suveran dintr-o altă epocă, grandoare care îl împiedica să acţioneze. Îl

[1] *Das Zeitalter der Fugger*, ed. 3, Jena, 1922, 2 vol. Traducere franceză prescurtată, Paris (Centre de Recherches Historiques), 1955, 434 p.

[2] Papa i-o amintea cu plăcere împăratului.

ţinea legat în lanţuri în faţa adevăraţilor stăpâni ai ţinuturilor germane: principii, oraşele.

Principii aveau o mare superioritate faţă de împărat. Erau oameni cu o singură destinaţie. Cu un singur domeniu. Nu aveau de urmărit politica mondială şi nici de condus politica „creştină". Italia nu-i solicita. Sigur, nu se dădeau în lături de la a face, din când în când, câte o călătorie fructuoasă acolo, dar nu se duceau ca împăraţii, după himere învechite şi miraje iluzorii. În timp ce cezarii fabricaţi la Frankfurt, prin grija neobosită a unora dintre ei, se ruinau în aventuri nebuneşti şi sterile, principele nu avea decât o grijă: soarta propriei case, măreţia şi bogăţia dinastiei sale. La sfârşitul secolului al XV-lea şi la începutul secolului al XVI-lea pot fi văzuţi cam peste tot, în Germania, făcând un viguros efort de concentrare politică şi teritorială. Profitând de circumstanţe favorabile, de întâmplări fericite, mulţi dintre ei urmăreau să-şi constituie state solide, mai puţin fărâmiţate ca înainte. În Palatinat, la Würtemberg, în Bavaria, în Hessen, în Brandenburg, Mecklenburg şi alte părţi, majoritatea caselor care aveau să joace, în epoca modernă, un rol de prim plan în istoria germană îşi afirmă de la începutul secolului al XVI-lea o vigoare nouă şi-şi unesc forţele pentru viitoare cuceriri.

Se merge deci spre o Germanie princiară. Se merge doar. Neavând în frunte un suveran demn într-adevăr de acest nume, Germania tinde să se organizeze sub opt sau zece şefi regionali, în tot atâtea state solide, bine administrate, supuse unei voinţe unice. Însă această organizare nu există încă. Deasupra principilor se află tot împăratul. Ei sunt suverani doar sub suveranitatea sa. Şi sub ei, sau mai degrabă alături de ei (fără a mai pomeni de nobilii indisciplinaţi şi puşi pe jafuri), se află oraşele[1].

Oraşele germane în pragul secolului al XVI-lea erau splendide. De aşa natură, încât străinii veniţi să viziteze Germania nici nu mai văd altceva, ca şi cum strălucirea lor i-ar orbi. Douăzeci de capitale, având fiecare instituţii, industrie, artă, costume, spirit propriu. Cele din sud: Augsburg-ul Fuggerilor, poarta de intrare şi de ieşire a comerţului italo-german, prefaţă pitorească, prin casele pictate cu fresce, a lumii ultramontane. Mai mult, Nürnberg-ul, patria lui Dürer, a lui Fischer, a lui Hans Sachs şi a lui Martin Behaim, aşezată la picioarele Burgului său, la jumătate de drum între Main şi Dunăre. Dar şi cele din nord: iscusitul şi realistul Hamburg,

[1] Nu dăm referinţe. Ar trebui să cităm o întreagă bibliotecă.

fără prea multe scrupule şi începându-şi deja grandioasa ascensiune; Lübeck, regele în declin al Hansei; Stettin (Szczecin), oraşul grâului, şi, în depărtare, Danzig (Gdańsk), cu edificii impunătoare, cu biserici mari din cărămidă, semne ale unei proprietăţi stabile. Pe frontul oriental, Frankfurt pe Oder, antrepozitul traficului polonez; Breslau (Wrocław), poarta naturală a Sileziei. Spre vest, pe marele fluviu impetuos, strălucitoarea pleiadă a oraşelor renane, de la Köln la Basel; în spate, enorma piaţă a Frankfurtului; şi mai în spate Leipzig, o răspântie în inima acestei Germanii multiple.

În aceste aşezări populate, zgomotoase, vestite, existau o prosperitate nemaipomenită, care se alimenta de la toate izvoarele, şi o burghezie cu o activitate şi o robusteţe incomparabile. Instalându-se în Egipt în 1517, turcii dăduseră o lovitură decisivă comerţului Veneţiei cu Extremul Orient, deci şi traficului oraşelor din sudul Germaniei. Oraşele şi burghezia îşi schimbaseră deja frontul. Încă din 1503, familia Welser din Augsburg deschisese la Lisabona o puternică agenţie comercială. Din 1505, trei vase germane dintr-o flotă portugheză se îndreaptă spre Indii. Familia Ehinger din Konstanz visează să ajungă, alături de Welseri, în Venezuela, iar Fuggerii în Chile. Oraşul Antwerpen, metropola noii Europe comerciale, e plin de germani. Pe deasupra, oraşul care furnizează navigatorilor cele mai bune busole şi hărţi, unde Regiomontanus, aşteptându-l pe discipolul său Behaim, perfecţionează astrolabul, leagă astronomia germană de navigaţia hispano-portugheză şi publică în 1475 efemeridele pe care Columb le va lua în călătoria sa, ei bine, oraşul acesta este vestitul Nürnberg, oraş german şi continental.

În ţara Fuggerilor, a „Fucrilor", în acelaşi timp admiraţi, invidiaţi şi detestaţi, se clădesc averi colosale. Cu sutele, care mai de care, marii negustori solizi, plini de îndrăzneală şi de încredere în ei înşişi, muncind din greu, bucurându-se din plin, gustă plăcerile vieţii. Ale lor sunt marile orfevrării, semne tangibile şi vizibile ale bogăţiei; ale lor sunt mesele mari şi grele, mobilierul masiv din lemn sculptat, tapiseriile de Flandra, pielea aurie din Italia, vaza de Murano de pe colţul mesei şi, uneori, alături de un glob, cele câteva cărţi de pe etajeră... Oamenii aceştia sunt regii unei lumi noi care a răsturnat scara vechilor valori. Oraşele din care ies sunt mândria Germaniei, dar şi slăbiciunea ei.

Implantate în mijlocul domeniilor princiare, ele le găuresc, le rup în bucăţi, le limitează expansiunea, le împiedică să se constituie într-un tot viguros. Dar pot oraşele să se extindă? Nu. Să formeze o federaţie? Nici atât. În jurul zidurilor lor e numai şes întins: sate supuse unui drept negat de cel al oraşelor. Stăpâniţi de oameni lacomi, ţăranii inculţi şi grosolani, adesea mizerabili, gata să se revolte şi bombănind sub jug, cu totul străini de cultura oraşelor, sunt atât de deosebiţi încât pictorii şi gravorii nu se mai satură să le descrie sălbăticia, moravurile primitive. Vor oraşele să se înţeleagă, să colaboreze? Nu se poate decât pe deasupra unor vaste întinderi, teritorii eterogene care contrastează puternic cu ele. Prestigioasa civilizaţie a oraşelor este o civilizaţie de oază. Oraşele sunt prizoniere, condamnate la izolare, pândite de principi şi pândindu-se unele pe altele. Unde se duc resursele, bogăţiile lor? În arsenalele de care sunt foarte mândre, dar care le ruinează. La fabricanţii de tunuri, tehnicieni care trebuie plătiţi foarte scump. La metereze, la bastioanele care se cer mereu reparate, adesea modificate în întregime... Şi mai merg la ambasade, la misiunile diplomatice îndepărtate, la curierii care sunt mereu pe drumuri, în goana calului. Oraşe libere, ele îşi plătesc prea scump libertatea. Căci, în ciuda tuturor sacrificiilor, sunt slabe, la dispoziţia principelui care se instalează pe fluviu, în amonte sau în aval, şi blochează traficul; la dispoziţia nobililor care le jefuiesc şi le sfidează din înaltul cuiburilor lor de şoimi inexpugnabile pentru miliţiile burgheze; la dispoziţia oraşului rival care, rupând toate acordurile, se întoarce împotriva vecinului invidiat.

Slăbiciune, sub aparenţa de prosperitate; slăbiciune politică surprinzătoare, contrastând cu deosebita putere economică. Oraşele acestea atât de strălucitoare, care pun în umbră oraşele franceze ale timpului, aparţin unor burghezi lipsiţi de sentimentul naţional, de simţul politic care, în epocile de criză, adună în jurul regelui toate oraşele prospere ale Franţei, gata să-l susţină pe Ludovic al XI-lea împotriva gardienilor avutului obştesc sau pe Carol al VIII-lea împotriva prinţilor. Oraşul francez este o parte dintr-un întreg ordonat cu pricepere, de unde cultura se propagă asupra satelor, pe care le „urbanizează" după chipul şi înfăţişarea sa. Oraşul german este o formă de egoism nestăvilit, luptându-se permanent cu un alt egoism, la fel de nestăvilit.

Mândri de averile lor, de simţul afacerilor, de frumoasele lor realizări, germanii sufereau totuşi din cauza acestei situaţii. Sufereau că ţara le era

divizată, făcută din bucăţi, fără şef, fără cap: un amalgam confuz de oraşe autonome şi de dinastii mai mult sau mai puţin puternice.

Remediile? Nu le voia nimeni. Să se mărească puterea împăratului, în nici un caz. Oraşele spuneau „nu". Ce s-ar mai alege atunci de libertăţile lor? Şi apoi, ar avea plăţi de făcut. Principii spuneau „nu". Ar fi acceptat cel mult un fel de preşedinte onorific, a cărui supremaţie să le dea certitudinea că nici unul dintre ei nu va ajunge să se ridice deasupra celorlalţi şi să-i domine. Instituţia nu era rea. La nevoie, ar fi putut să fie inventată, cu condiţia ca acest preşedinte de faţadă să nu se transforme niciodată într-un şef adevărat.

Nu unul, ci zeci de proiecte de reformă politică apar în Imperiu la sfârşitul secolului al XV-lea. Zeci de elucubraţii mai mult sau mai puţin serioase, propuneri mai mult sau mai puţin gândite, adevărate proiecte de constituţie emanând de la jurisconsulţi, de la teologi, de la principi sau de la împărat. Nu s-a ajuns la nici un rezultat. Cu cât se vorbeşte mai mult de mărirea puterii împăratului, de înfiinţarea unei armate imperiale, a unei justiţii imperiale, a unor finanţe imperiale solide şi eficace, cu atât mai mult se reduce puterea împăratului, care suportă tot felul de jigniri. Maximilian invocă în zadar onoarea Sfântului Imperiu, necesitatea de a-i respinge pe turci şi de a-i pune pe francezi la respect. Dietelor nu le pasă de Sfântul Imperiu şi nu vor să se neliniştească din cauza turcilor. Cât despre francezi, ei nu duc lipsă de prieteni, interesaţi sau nu. Adversarul de care se tem toţi este... împăratul.

Este evident că, într-o asemenea ţară, a face să triumfe Reforma, a o duce la capăt, cel puţin pe cale politică sau, altfel spus, prin cucerirea Puterilor publice, constituie o acţiune aleatorie şi deja condamnată la eşec. Să-l câştige pe împărat? Dar cum s-ar putea ajunge la aşa ceva? Oare acest rival şi, în acelaşi timp, susţinător al papei s-ar lăsa atras? Şi chiar dacă acest lucru s-ar întâmpla, tot nu ar fi de ajuns. Ar fi nevoie şi de principi. De toţi. Împăratul fără ei sau ei fără împărat, sau numai ei, dezbinaţi cum sunt, iar oraşele alături, trase în toate părţile de forţele rivale care-şi dispută influenţa asupra lor, înseamnă de fapt naufragiul întregii acţiuni, eşecul Reformei, înmulţirea disensiunilor ca urmare a dublării rivalităţilor politice, a accentuării urii confesionale... Cât geniu politic i-ar trebui promotorului unei astfel de întreprinderi,

reformatorului, pentru a pune de acord toate aceste autonomii care se detestă şi luptă unele împotriva celorlalte: oraşe, principi, împăraţi şi cavaleri, laici şi oameni ai Bisericii? Cât talent, câtă voinţă de a exploata pasiunile rivale, de a declanşa interese divergente, de a le aduna într-un fascicol şi de a-i îndrepta vârfurile în sensul dorit?

Dezbinată şi în mare măsură neliniştită, Germania din 1517 avea desigur puterea de a distruge. Pentru a disloca o instituţie coerentă şi unită, se putea conta pe particularismele ostile şi pasiunile anarhice, dar nu şi pentru o operă pozitivă, pentru a construi sau a reconstrui ceva. Incapabilă să se autodisciplineze, ar fi putut ea oare să furnizeze vreun sprijin fondatorilor unei lumi noi dacă îşi limitau orizontul la frontierele ei? O simplă privire pe harta Imperiului putea să o spună dinainte, într-un mod mai mult decât elocvent.

II. NELINIŞTI SOCIALE

Dar dacă totuşi era vorba de un om destul de tare, cu o voce destul de puternică pentru a-i ridica într-o mişcare unanimă pe toţi germanii răvăşiţi până-n adâncul sufletului, pentru a provoca şi a face să se reverse peste Germania unul dintre acele talazuri irezistibile care sfărâmă toate barierele, mătură toate digurile şi se înalţă înghiţind obstacolele? La prima vedere, nu părea un lucru imposibil să declanşezi o asemenea mişcare. Bineînţeles, dacă exista omul potrivit. Între Rin şi Vistula, glasurile care de multă vreme cereau o Reformă erau foarte numeroase. Decepţionată de eşecurile succesive ale planurilor de organizare politică, opinia publică părea interesată de o reformă religioasă. Întrebarea este dacă o asemenea reformă putea să furnizeze tuturor puterilor, mari sau mici, care se sfâşiau în Germania, un teren de înţelegere relativ facil.

Împăratul? În faţa papei, el avea un rol tradiţional de jucat, concepţii de şef pământesc al creştinătăţii de pus în valoare, un cuvânt de spus cu autoritate. Burghezii şi ţăranii erau cei care plăteau, şi nu le plăcea acest lucru. Erau gata să discute creanţele. Cât despre principi şi nobili, ei aveau privirile îndreptate spre frumoasele şi marile domenii ale Bisericii germane. De altfel, le cunoşteau foarte bine. Fiecare avea, pentru propria casă, o arhiepiscopie, o episcopie sau vreo abaţie destinată mezinului

familiei. În loc de posesiune viageră, o proprietate definitivă, ereditară şi dinastică, frumosul vis de aur...

Şi totuşi, toate negocierile cu Roma eşuaseră. Frederic al II-lea nu obţinuse decât concesiunile meschine din Concordatul de la Viena. Nici Maximilian I nu a reuşit să facă mai mult, în ciuda proiectului său din 1511: să pună laolaltă, pentru a rezolva mai uşor dificultăţile, coroana imperială şi tiara pontificală... Toate tratativele angajate n-au făcut decât să scoată la lumină reaua voinţă a curiei. Opinia publică era în acelaşi timp decepţionată şi neliniştită, nervoasă şi încordată. Neliniştea se transforma în xenofobie.

Aceşti italieni care-şi băteau joc de germanii buni şi loiali, aceşti italieni iuţi, şmecheri, dezinvolţi, fără scrupule sau credinţă, fără profunzime şi total neserioşi scoteau o groază de ducaţi din Germania sub pretext că servesc marile interese ale creştinătăţii, când de fapt îşi satisfăceau propriile pofte... Nemulţumirile se adunau. După pasul făcut, Luther nu va înceta să le simtă din ce în ce mai vii în adâncul sufletului său de german, de german din popor. „*Es ist kein verachter Nation denn die Deutsch*! Nu există naţie mai dispreţuită decât cea germană! Italia ne consideră animale; Franţa şi Anglia îşi bat joc de noi; la fel şi toţi ceilalţi!" Un strigăt ieşit dintr-o inimă rănită, care spune multe lucruri[1].

Dar când erau examinate atent aceste dorinţe, veleităţi, promisiuni de reformă, când erau atent interogaţi cei care le formulau, ce se vedea? Exista desigur un joc de interese, chiar dacă oamenii erau sau nu conştienţi de aceasta, interese care, dacă nu erau contradictorii, erau cel puţin divergente. Cât despre sentimente, Germania din 1517, anarhică în formaţiunile sale politice, era la fel şi în concepţiile morale.

Exista, fără îndoială, în oraşe, masa compactă, relativ omogenă, serioasă şi instruită a burghezilor. Cât de complexă era însă starea lor de spirit la acea dată şi, în măsura în care ne-o putem imagina, cât era ea de instabilă?

A câştiga bani, adică a-şi închina viaţa câştigului, a face din profit scopul principal al activităţii: iată o practică la care omul moral nu rămâne indiferent. Burghezul care, reuşind în afaceri, ajunge bogat în adevăratul sens al cuvântului, depăşind cu mult bunăstarea convenabilă, are, o dată cu bogăţia, tot ceea ce aceasta îi aduce; o dată cu banii care se

[1] *Tischreden*, W., II, 98, nr. 1428, anul 1532: „*Italia heist uns bestias.*"

adună în seifuri, cu bijuteriile şi stofele somptuoase, el mai câştigă ceva: un sentiment cu totul nou de importanţă socială, de demnitate, de independenţă şi de autonomie. La Bursa din Antwerpen, ca şi la Stahlhof în Londra sau pe cheiurile Lisabonei, fiecare luptă pentru sine. Fiecare se obişnuieşte să nu aştepte sprijin decât de la sine, să nu se sfătuiască decât cu sine.

Or, la începutul secolului al XVI-lea, burghezii din Germania, mai ales negustorii, începeau să câştige bani, foarte mulţi bani. Tradiţiile unei lumi care nu le rezerva un loc onorabil, principiile unei morale făcută pentru cei cu câştiguri mici li se păreau acestor favoriţi ai sorţii inoportune sau chiar ostile. Un jug pe care sunt nerăbdători să-l scuture. Ei îi discută chiar legitimitatea. Oare câştigând bani nu se eliberează de toate formele de dominare, de condamnarea împrumutului cu dobândă, de interdicţia de a încasa procentul cuvenit şi de multe altele care merg şi mai departe?

Ceea ce se pune în discuţie este întreaga mentalitate artizanală a Evului Mediu[1]. Meserii făcute pentru a asigura hrana producătorului, fără să aducă profit; noţiunea de preţ justificat, menţinută de magistraţii care trebuiau să garanteze, numai în interesul consumatorului, calitatea şi preţul scăzut al mărfurilor: concepţii încă puternice în spiritul oamenilor din secolul al XVI-lea şi care vor rămâne ca atare mult timp după aceea. Au dispărut ele cu totul în zilele noastre? Oamenii noi, primii reprezentanţi ai spiritului cu adevărat capitalist, le neagă cu violenţă. Vânzarea la un preţ prea mic ca preambul necesar la vânzarea la un preţ prea mare, jocurile alternative ale creşterii şi scăderii preţurilor, acapararea, „monopolurile", înşelăciunea la calitate şi la cantitate, exploatarea cinică şi fără milă a celor slabi şi săraci: iată ce se învaţă la noua şcoală, în aceste capitale ale aurului unde se înghiontesc, dornici să înveţe unii de la alţii practici necinstite, oamenii celor zece naţiuni puşi pe câştig.

Toţi sunt apăsaţi de greutatea inoportună a vechilor interdicţii, cele formulate de Biserică, păstrătoare a tradiţiilor şi moralei străvechi.

Ei nu iubesc Biserica. Ea îi jenează, îi înfrânează, îi arată cu degetul ca pe nişte revoltaţi şi inamici publici. Este încă destul de puternică

[1] Cea pe care o descrie Henri PIRENNE în capodopera *Les villes du Moyen Age*, Bruxelles, Lamertin, 1927.

pentru a declanşa împotriva lor ura, dezaprobarea, chiar şi câte o revoltă uneori. Revoluţia morală pe care ei o anunţă şi o împlinesc deja în ceea ce îi priveşte abia începe să mijească în spiritul şi conştiinţa celorlalţi. În oraşe, un număr mare de bărbaţi şi femei care trăiesc din camătă, se îngraşă prin exploatarea îngrozitoare a ţăranilor şi practică cu o tenacitate perfidă cele mai noi forme de hoţie sunt primii care îşi ridică vocea împotriva marilor bancheri şi negustori, adevăraţii lor conducători de fapt, garanţia lor, care le seamănă leit, dar pe care nu se pricep să-i recunoască, deoarece sunt încă dominaţi de vechile idei şi nu sunt conştienţi de solidaritatea care leagă toate formele de exploatare capitalistă...

Pe toţi aceştia ceva îi şochează şi le displace în însăşi instituţia bisericească, în vechiul său spirit secular.

Fiecare acţionează pentru sine în lupta economică, faţă de concurent, faţă de avere. Dar şi faţă de Dumnezeu. Preoţii, oamenii Bisericii care se interpun între om şi divinitate, călugării şi călugăriţele care se izolează de viaţa laică şi se dedică unei vieţi austere cu gândul că Dumnezeu le va împărţi celorlalţi binefacerile şi meritele sacrificiului lor nu mai sunt înţeleşi de negustorul îmbogăţit de la Augsburg sau Nürnberg. La ce serveşte zelul acesta? Ce vor de la el aceşti leneşi al căror calm pare să le sfideze acţiunile şi care pretind că se interpun între oameni şi Creator? Nişte indiscreţi, inutili, paraziţi. Cred ei că nu putem sau nu ştim cum să ne lipsim de ei? Fiecare pentru sine. Să muncească, în loc să ia dijmă de la cei care trudesc. Să participe, cu mânecile suflecate şi cu elan, la truda comună. Să înceteze odată să tot ofere o mediere necerută de nimeni[1]. În picioare în faţa lui Dumnezeu, omul va răspunde pentru actele sale. Dacă oamenii Bisericii invocă obscuritatea dogmelor, dificultatea de a interpreta o religie pe care doar preotul o poate descifra pentru ceilalţi, nu o fac oare pentru că ei au complicat-o după bunul lor plac pentru a deveni indispensabili? Adevărata religie constă în faptul că Dumnezeu vorbeşte omului şi omul Îi vorbeşte lui Dumnezeu într-un limbaj clar, direct, înţeles de toată lumea.

---

[1] Este faimosul răspuns dat de Gargantua lui Grandgousier în capitolul XL din *Gargantua*: „Şi chiar, spuse Grandgousier, se roagă la Dumnezeu pentru noi? – Nici mai mult nici mai puţin, răspunse Gargantua..." Şi urmarea.

Aşa gândeau şi simţeau pe la 1520, confuz încă, şi totuşi cu o hotărâre şi o forţă în plină creştere, germanii — dar nu toţi „germanii", ci doar o parte din burghezia oraşelor. Nu exista unanimitate. Nici sentimentele ţăranilor, nici ale nobililor, nici cele ale preoţilor nu erau consonante. Distincţia dintre clase continua să fie bine stabilită. Prinţii, cavalerii, ţăranii formau tot atâtea caste cu moduri de viaţă radical diferite, cu obiceiuri, idei şi o morală diferite, chiar opuse. Avem acut acest sentiment dacă privim portretele în care Holbein i-a reprezentat pe acei negustori bogaţi, acei burghezi de seamă cu figuri energice dar umanizate, acele efigii care aduc în faţa noastră o faună ciudată de prinţi şi prinţese cu nemaipomenite costume de o bogăţie barocă, cu feţe uneori deconcertante prin buhăială, alteori tulburătoare prin uscăţime vicleană. Două Germanii. Iată însă, în gravurile lui Sebald Beham, horele acelor ţărani greoi, sălbatici, cuprinşi de o beţie de faun. Şi nu vedem, prezente peste tot, feţele pline de cicatrice ale mercenarilor, feţele de păsări de pradă, răvăşite şi răutăcioase, ale cavalerilor din *Raubrittertum*.

Germanii contradictorii, Germanii adesea duşmane. Prin număr, prin cultura superioară şi creditul moral, burghezia predomina totuşi. Avea în sine, fără îndoială, ceea ce îi trebuia pentru a înţelege, a sprijini şi, poate, a duce spre succes un efort revoluţionar. Dar cu ce preţ? Cu preţul a multor neînţelegeri la început, a multor renunţări după aceea, din partea eroului care avea să strige: Urmaţi-mă! Îl vor urma oare multă vreme dacă nu este burghez în inimă şi spirit, dacă nu este interesat de valori materiale, dacă nu este decât un inspirat ce dispreţuieşte zadarnica trudă a oamenilor, cu ochii pierduţi într-un vis al său şi aspirând doar spre Dumnezeu?

Acei oameni ştiau ce voiau. Nu erau dintre cei care, angajaţi pe un drum, se lasă uşor înşelaţi. Între omul care îi va conduce şi ei, cei care-l vor urma îndeaproape, mereu, fără abatere, cu atenţie, se va ajunge în mod fatal la o luptă? Acest om, în urma căruia, de la 1517 la 1520, Germania împrăştiată şi confuză avea să meargă cu elan, va accepta cu uşurinţă să se abată din calea sa pentru a fi adus pe a lor?

Aceasta era întrebarea.

Prea ocupat să-şi scruteze conştiinţa şi să-şi caute liniştea şi, pe deasupra, foarte absorbit, mai ales în 1516, de miile de griji pe care i le aduceau funcţiile sale, Luther nu avusese ocazia, înainte de 1517, să-şi analizeze îndelung sau măcar să vadă cum i se manifestă temperamentul. Se putea însă vorbi de un temperament atât timp cât Augustinul docil şi supus nu şi-l descoperise încă?

Ceea ce teologii numesc sistem nu este la el o construcţie ideologică, un asamblaj de concepte exterior omului viu, simţirii şi voinţei sale. Pentru Luther, sistemul său este însăşi raţiunea de a trăi, a crede şi a spera. O forţă. Adevărul despre viaţa creştină, scopurile sale, modalităţile de manifestare şi spiritul său. Adevărul: omul care-şi afişează tezele în 1517 pe uşa de la Schloss-Kirche din Wittenberg ştie că îl deţine. Sau mai exact simte că îl are în el. Desigur, pentru a-i formula toate aspectele mai are de definit multe raporturi între idei, multe inele logice de fixat. Teologii ne arată etapele prin care va trece ancheta sa asupra indulgenţelor pentru a ajunge la o teorie bine închegată asupra penitenţei. Luther ştie că mai are de căutat şi o spune. Şi, chiar dacă nu o spune deschis, mai ştie din instinct că nu se înşală asupra fondului, şi cum s-ar putea înşela? El propovăduieşte ceea ce crede. Şi ceea ce crede i-a fost revelat de Dumnezeu. Scrisoarea din 11 octombrie 1517 către Albrecht de Mainz o spune sus şi tare, de la un capăt la celălalt. Este scrisoarea unui om care-L are pe Dumnezeu în sine, pentru sine...

Denifle vorbeşte de orgoliu. Dar psihologia subarhivarului de la Vatican era şi ea puţin tiroliană. Orgoliu: câţi orgolioşi din aceştia găsim în istoria religiilor, câţi orgolioşi printre misticii cei mai umili! Să ne înţelegem, Luther nu are orgoliul inteligenţei sale. Nu se gândeşte, cu complezenţă, la forţa, vigoarea, inestimabila putere a gândirii sale. Dacă ar fi gândit astfel, ar fi făcut-o pentru a nu se încrede în ea; pentru a se apăra de orice fel de orgoliu intelectual, pentru a-l condamna ca pe opera diavolului şi pentru a arunca asupra sa anatema pe care, din 1517, i-a destinat-o lui Erasm, perfectă încarnare a unui secol care vrea să înţeleagă.

Luther trăieşte sentimentul de adeziune la Dumnezeul său. O face atât de puternic, cu un asemenea elan, cu o asemenea ardoare, încât am putea

spune că li se adresează oamenilor din sânul Dumnezeului său. Al unui Dumnezeu care îl conduce, în mâinile căruia se abandonează docil, ceea ce, la început cel puţin, îi permite să împace două sentimente opuse: unul, că doctrina sa este neînchegată, altul, că ea este de inspiraţie divină. O afirmă deschis şi explicit, în *Comentariu*l din 1516: „Cei care sunt conduşi de Spiritul lui Dumnezeu sunt supli în simţire şi în opinii şi sunt duşi în mod miraculos de către mâna dreaptă a lui Dumnezeu, tocmai acolo unde nu vor să meargă..." Doctrina sa se va întări şi se va fixa încetul cu încetul. La 5 martie 1522, în faimoasa lui scrisoare către electorul de Saxonia, Luther va proclama: „Eminenţa Voastră Electorală o ştie, sau, dacă nu o ştie, să ne lase să o asigurăm acum, aici: *Evanghelia* eu nu o deţin de la oameni, ci doar din cer, prin grija Domnului Nostru Iisus Hristos." Îşi va revendica de altfel dreptul de a se mândri cu titlul de valet al lui Hristos şi evanghelist. Sfârşit firesc al unei evoluţii fatale, ale cărei începuturi le-am semnalat mai sus; un text din 1530 ne explică raţiunile încheierii sale. Unde este, scrie Luther[1], ereticul care va spune, va îndrăzni să spună: „Iată doctrina mea"? Trebuie ca toţi să spună: „Nu predic doctrina mea, ci Cuvântul lui Dumnezeu..." Trebuie. Când scrie acest lucru, Luther o ştie mai bine ca oricine.

Ne întrebăm câtă forţă irezistibilă aduce o astfel de convingere atât de totală unui om dotat cu prea puţin spirit critic, şi care de altfel nici nu-i simte lipsa. Dar din punct de vedere critic, câtă slăbiciune... O incapacitate radicală de a pătrunde în gândirea, în simţirea celuilalt. Iritare la orice obiecţie. Curând, mânie şi furie împotriva opozanţilor: adversari, inamici ai lui Luther, fără îndoială, dar mai ales adversari ai adevărului, pentru că aici, pe pământ, Luther este vestitorul inspirat al Adevărului divin. Adevărul? Ei nu-l văd. Sunt deci orbi? Dar şi orbii i-ar percepe strălucirea printre pleoapele închise! Sunt, trebuie să fie, orbi de bunăvoie, răi, blestemaţi... Şi un torent de injurii ţâşneşte la adresa lor din adâncurile unui suflet sensibil, blând şi sentimental, aşa cum îl au germanii... Injurii violente, brutale, fără măsură şi spirit, de o grosolănie care avea să depăşească orice limită, pe măsură ce constrângerea moravurilor monastice va înceta, puţin câte puţin, să-l înfrâneze pe Luther... Grosolănia unui om din popor, a unui fiu de miner crescut într-un

---

[1] E., XLVIII, p. 136. Pentru cele două texte precedente, cf. *Comment. in Romanos*, ed. Ficker, II, 177; de WITTE, II, 138-139 şi E., LIII, 104.

mediu lipsit de eleganță, purtând tarele ereditare ale unei rase încă foarte apropiate de originile sale de jos. Poate să fie vorba, la început, și de truculența călugărului cerșetor, obișnuit cu înfruntările directe, cu invectivele dezlănțuite ale predicatorilor la modă, dar, foarte curând, a ajuns la exagerări...

O ființă umană de acest gen, care se crede lipsită de gânduri personale ascunse, care aduce și poate aduce mărturie că este condus doar de dragostea pentru aproapele său și pentru Dumnezeu, de ce nu este oare în stare când întâlnește nu numai rezistență normală, ci și opoziție perfidă, ură și înșelătorie (sau ceea ce va interpreta în acest fel)? Mai ales dacă, în același timp și în consecință, se crede în comuniune perfectă cu o mulțime pe care o domină, dar care la rândul său îl domină, suflându-i în față pasiunile-i înfierbântate... Între două haite, una pe care o urmează cu toată vigoarea, încântat că se poate desfășura în libertate, și cealaltă care, furioasă, se ține după el și-l înnebunește, Luther nu se mai recunoaște. Trece peste fiecare obstacol întâlnit, făcând un salt mai mare decât era necesar. Are ceva de pursânge în el, un fel de mândrie intactă și sălbatică de animal care țâșnește și nu suportă ca altul să-l depășească, să i-o ia înainte, să meargă mai repede ca el...

„În ceea ce mă privește, cu cât mi se arată mai multă furie, cu atât înaintez mai departe! Îmi părăsesc primele poziții ca să-i las să latre la ele; mă duc spre cele mai avansate pentru ca să latre și la ele: *ego, quo magis illi furunt, eo amplius procedo; relinquo priora, ut in illis latrent; sequor posteriora, ut et illa latrent.*" Această frază dintr-o scrisoare din martie 1518 către un predicator din Zwickau[1] este tipică. Ea merită să fie clasată printre cele patru sau cinci documente care traduc cel mai bine caracterul și adevărata natură a spiritului lui Luther... Dar câte n-ar mai putea fi amintite!

Un an mai târziu, Luther îi scrie lui Staupitz: „Dumnezeul meu mă duce cu Sine, Dumnezeul meu mă mână înainte, dar departe de a mă conduce. Nu, eu sunt propriul meu stăpân. Îmi doresc odihna, dar iată-mă tras în mijlocul încăierării..."[2] Și adaugă: „Eck, acest șmecher, mă obligă la noi dispute, după cum o să vezi. Așa de mult are grijă Domnul să nu

[1] END., nr. 69, *Luther către Sylvius Egranus*, p. 173.

[2] END., I, nr.154, pp. 430-431.

adorm cumva!" Aceeaşi atitudine sfidătoare, aceeaşi înaintare prin salturi furioase şi provocate, este descrisă în 1520 în primele pagini din *De Captivitate*: „Cu voia sau fără voia mea, sunt constrâns să devin pe zi ce trece mai savant, cu atâţia magiştri împingându-mă şi îndemnându-mă care mai de care!" Şi îi enumeră pe cei care, atacându-l, l-au obligat, acesta e cuvântul, să meargă mereu înainte: Prierias, Eck, Emser, adevăraţii răspunzători de progresele sale. Tot aşa va spune mai târziu despre căsătoria sa: „Am făcut-o ca să-l sfidez pe diavol cu toţi solzii de pe el..."

Luther se regăseşte pe de-a-ntregul în aceste texte, cu verva, cu pornirile sale niciodată calculate, cu violenţa verbală, cu temutele sale excese de limbaj: cele care îl vor face să-i scrie lui Melanchthon, la 1 august 1521, acel „*Esto peccator et pecca fortiter*, fii păcătos şi păcătuieşte foarte tare", sau uluitoarea scrisoare din 1530 către J. Weller, incomparabil document psihologic asupra căruia vom reveni. Cât de bine surprind aceste strigăte pasionate transpunerea unor sentimente foarte personale în sistem teologic cu aplicaţii generale, întrepătrunderea, interacţiunea continuă dintre un temperament foarte particularizat şi o dogmatică în acelaşi timp produs şi exaltare a acestuia!

Or, omul care era astfel făcut — puternic şi de temut nu pentru că înţelegea cu o surprinzătoare uşurinţă ideile altora, ci pentru că, dimpotrivă, urmându-şi visul interior şi posedând o sursă nesecată de energie şi pasiune religioasă, era capabil să-şi imagineze, pe baza unor analogii verbale, că era urmat de ceilalţi atunci când în realitate, punându-i capcane subtile şi precedându-şi prada în pas uşor, ei îl trăgeau de fapt în adâncul pădurii —, acest om, afişându-şi tezele la Wittenberg, păşea în afara lumii sale închise de călugări şi teologi. Făcea doar un prim pas, dar un pas decisiv, spre Germania pe care am descris-o. Şi puterea sa de temut avea să-i fie conferită tocmai de slăbiciunile sale.

O forţă pe deplin conştientă de ea însăşi, condusă de o inteligenţă lucidă, ar fi găsit oare un punct de aplicaţie într-o Germanie divizată, dezbinată, într-o Germanie făcută din douăzeci de Germanii ostile şi ale căror voci discordante cereau soluţii contradictorii? Un logician care şi-ar fi apărat cu claritate un sistem de idei coerente, perfect închegate, fără echivocuri, n-ar fi adus decât o voce în plus la nemulţumirea inutilă şi

confuză a acestor Germanii. Un om cu bun simţ, prudent, cântărindu-şi actele înainte de a le îndeplini, punând piciorul doar pe un teren stabil, sondat mai înainte, ar fi făcut şi spus ceea ce făcea şi spunea Erasm. Luther nu era un logician sau un savant, ci doar un om pios, în căutare de opere mari şi frumoase de îndeplinit, doritor să ducă o viaţă de devoţiune, virtuoasă şi sănătoasă. Asculta de instinct, dând curs impulsurilor sale, fără a se încurca în dificultăţi, opoziţii sau contradicţii pe care inteligenţa sa nu le percepea, dar pe care le concilia într-un sentiment viu şi dominator, profund unitar. Un Luther nici doctor, nici teolog, ci un profet.

Şi pentru că acesta era el, avea să reuşească un tur de forţă prodigios: să preia conducerea unei Germanii anarhice şi să-i dea pentru o clipă iluzia că aceasta voia, printr-o voinţă unanimă, ceea ce, de fapt, el voia cu toată pasiunea de care era în stare. Timp de câteva luni avea să adune mii de voci disonante într-un cor măreţ, lansând în lume un cânt unic, ieşit dintr-un singur suflet: corala sa. Va dura oare mult acest minunat acord? Oricare observator clarvăzător şi atent ar fi putut şi ar fi trebuit să-şi dea seama că nu. Aici era secretul dramei care avea să se nască, apoi să ia sfârşit, între un erou solitar şi o ţară cu disciplină gregară.

CAPITOLUL III

ERASM, HUTTEN, ROMA

Între 1517 şi 1525, Luther vorbeşte, predică, atacă, se apără. În tot ceea ce face, teologul caută o doctrină. Istoricul, un om. Un om care se luptă cu oameni, care este atras, împins, de prieteni şi duşmani, şi care când rezistă, când se lasă în voia sorţii, dar luptă mereu şi mai face un salt... Fireşte, nu vom putea povesti acum amănunţit istoria sa dramatică, atât de plină şi de variată. Într-un spaţiu atât de limitat, nu am putea nici măcar să descriem cele mai tulburătoare peripeţii. Să ne concentrăm deci eforturile doar asupra câtorva probleme.

I. *DU BIST NICHT FROMM!*

La început, de pildă în 1517, ce voia Martin Luther? Întrebarea e prost pusă. Augustinul nu-şi făcuse vreun plan. Evenimentele, şi nu o voinţă calculată, bine gândită, îl solicitau din ce în ce mai mult să meargă înainte, să se manifeste, să-şi arate credinţa. Este adevărat însă că voia cu ardoare să împărtăşească oamenilor, tuturor oamenilor, fără deosebire de clasă sau de naţionalitate, ceva din febra sacră de care era devorat; este adevărat că încerca să le transmită cât de mult cu putinţă din acel sentiment patetic, din acea sinceritate indiferentă la orice calcule, din acea impetuozitate atingând aproape beţia, pe care, în adâncul conştiinţei sale, le lega de convingerea sfinţeniei absolute a lui Dumnezeu, a omniprezenţei nelimitate a voinţei Sale, de libertatea fără măsură a mizericordiei Sale...

Astfel, el se afla în situaţia de a lucra la o doctrină religioasă care venea dinăuntrul său, şi nu din afară. Nu se gândea, cu siguranţă, să găsească un remediu pentru abuzurile exterioare şi formale ale unei Biserici, sau, mai bine spus, acest gând era accesoriu. În ochii săi, aceasta era o sarcină secundară, care se va împlini de la sine în momentul atingerii obiectivului. Iar obiectivul consta în a transforma inimile, stările sufleteşti, atitudinea faţă de Dumnezeu a credincioşilor lipsiţi de un ghid sau, mai degrabă, rătăciţi din cauza unor ghizi periculoşi.

Or, în toată Europa creştină, exista un grup numeros de oameni instruiţi şi plini de bunăvoinţă care visa de mai mulţi ani o reformă de acest gen. Astăzi, îi numim umanişti şi formulăm retrospectiv în numele lor ceea ce ne place să considerăm că ar fi un program comun. Evident, nu fără complezenţă şi fără o intenţie vădită de simplificare. Nu este însă mai puţin adevărat că, prezentate corect, aspecte ca regăsirea, sub vegetaţia parazită a secolelor, a rânduielii „bisericii primitive", eliminarea dintr-o doctrină complicată inutil a elementelor ce se găsesc în Cărţile Sfinte şi considerarea acestora drept „invenţii umane", eliberându-i pe creştinii supuşi doar Legii unice a lui Dumnezeu de obligaţia de a crede în ele reprezentau tendinţe destul de răspândite la savanţii şi persoanele instruite din vremea aceea.

Aceştia erau oameni care, între altele, ştiau bine greaca şi latina şi-i admirau pe autorii antici, ale căror opere începuseră să fie restaurate şi popularizate graţie filologiei abia născute şi tiparului. Nu se mulţumeau să obţină de la acei maeştri ai unei gândiri independente de cea creştină doar lecţii de exprimare sau satisfacţii pur literare; nu le foloseau operele ca nişte „Arhitecţi", transformând edificiile antice în tot atâtea mine de motive decorative, bune de aplicat pe faţada edificiilor în stil medieval. Umaniştii le asimilau ideile, culegeau din ele o inspiraţie larg umană, extrăgeau principii de morală altruistă, independentă de dogmă: un tezaur cu care sperau că vor îmbogăţi şi vor împodobi un creştinism pe care-l visau umanizat, lărgit, devenit mai suplu datorită acestui incomparabil aport. În Europa acelei vremi, exista un om care încarna toate tendinţele acestea, un om salutat, venerat ca maestru de către francezi, dar şi de englezi, germani, flamanzi, polonezi, spanioli şi chiar de italieni, autorul unei opere latine prin limbă, dar universală prin spirit, savantă şi practică în acelaşi timp: Erasm.

Un tribun? Un conducător de oameni? Era prea fin, măsurat şi rezonabil pentru a putea exercita, în afara mediilor cultivate care-i preţuiau vasta ştiinţă şi ironia subtilă, influenţa unui şef de ofensivă gata pentru asalt. Un asalt din afară, brutal, direct, violent? Cunoscând oamenii şi eşichierul complicat al unei Europe în gestaţie, nu ar fi putut să creadă în succesul final al unei asemenea aventuri. Această Europă, el o străbătuse[1]. Stătuse succesiv în marile capitale. Îl ascultaseră, în afară de savanţi, şi adevăraţii ei stăpâni: mai-marii zilei, politicienii. Cunoştea îndeosebi Biserica Romană, cu resorturile sale robuste şi ascunse, cu influenţa diplomatică asupra suveranilor, cu infinitele sale resurse materiale şi morale. Nu avea cum să-i subestimeze puterea. Îşi dădea seama că, pentru a schimba în sensul dorit de el şi în felul său, care era diferit de cel al lui Luther, bazele tradiţionale ale vieţii creştine, pentru a face să triumfe Filosofia lui Hristos, această religie a spiritului pe care o expunea şi o predica, fără îndoială, cu o convingere şi o pasiune care nu erau totuşi în afară de orice pericol, condiţia prealabilă, absolut necesară, era de a rămâne în sânul Bisericii, de a o modela de dinăuntru, în mod continuu, fără brutalitate şi mult zgomot, şi de a nu se despărţi niciodată de ea sau de a face să fie expulzat printr-o ruptură violentă, nepotrivită de altfel nici cu sentimentele, nici cu spiritul său.

Or, atunci când au apărut primele scrieri ale lui Luther, când numele său s-a auzit în toată Europa, primii care au fost impresionaţi au fost oamenii cu studii. Umaniştii au tresărit când Augustinul a opus doctrinei falsificate a predicatorilor de indulgenţe cele 95 de teze răsunătoare; şi-au smuls din mâini protestele, îndemnurile lui Luther atunci când Froben, editorul lui Erasm, a scos la Basel o culegere pe care a trebuit să o reediteze în februarie, apoi în august 1519; imediat, şi cu o anumită doză de ingenuitate, au făcut din Luther un fel de secund, un auxiliar al lui Erasm. Să luăm la întâmplare un personaj fără relief, Lambert Hollonius din Liège. La 5 decembrie 1518, după o lectură recentă a lui Luther, îi scrie lui Erasm o scrisoare entuziastă şi naivă[2]. Ca şi el, mulţi oameni de

[1] Despre viaţa lui Erasm înainte de 1517, cf. RENAUDET, „Érasme... jusqu'en 1517" (*Revue historique*, vol. CXI-CXII, 1912-1913); despre perioada 1518-1521, cf. acelaşi, *Érasme, sa pensée religieuse et son action*, Paris, Alcan, 1629; despre perioada ulterioară, *Études érasmiennes*, de acelaşi, E. Droz, 1939.

[2] *Opus Epistolarum Erasmi*, ed. Allen, ep. 904, pp. 445-446.

bună credinţă grăbiţi să judece după aparenţe constată că Augustinul îi eliberează de unele obligaţii: *mentem reddidit liberiorem, antea caeremoniarum observatiunculis frigidissimis servientem,* şi, fără a-i pătrunde mai adânc sentimentele, îl înrolează din oficiu pe acest eliberator sub drapelul umanismului: *o nos beatos, quibus contigit hoc saeculo vivere, quo indice, duce ac perfectore te, et literae et Christianismus verus renascuntur*? Nu cităm această mărturie decât pentru a evidenţia mediocritatea celui ce a scris-o. Omul acesta comitea o gravă eroare de diagnostic, de altfel firească şi aproape inevitabilă.

Hollonius şi contemporanii săi ignorau probabil adevăratele sentimente ale lui Luther faţă de Erasm, de la început foarte tranşante şi clare. Nu erau la curent cu scrisoarea unuia dintre cei mai eficace protectori ai lui Luther, Spalatin, capelanul electorului Frederic de Saxonia, trimisă lui Erasm pe 11 decembrie 1516, din partea unui Luther încă necunoscut. Spalatin nici nu cita măcar numele călugărului. Îl numea „un preot din ordinul augustinilor, la fel de remarcabil prin sfinţenia vieţii sale ca şi prin rangul de teolog"[1]. Îi prezenta lui Erasm, din partea acestui necunoscut la care ţinea mult, un număr de obiecţii diverse, formulate deja în spirit fundamental luteran[2]. Ne este de asemenea cunoscută — dar nu şi celor din 1518 — scrisoarea lui Luther către Spalatin, din 19 octombrie 1516, în care, cu un an înainte de afişarea tezelor,́ „preotul augustin", reîntorcându-se la una dintre sursele opoziţiei sale de principiu faţă de Erasm, scrie fraza pe care avea după aceea să o retranscrie de multe ori, dându-i o formă din ce în ce mai violentă: „În ceea ce mă priveşte, conflictul meu cu Erasm porneşte de la faptul că, atunci când interpretez *Scriptura,* îl prefer pe Augustin lui Ieronim exact în măsura în care Erasm îl preferă pe Ieronim lui Augustin."[3]

O judecată surprinzătoare prin precocitate. Putem deja să ne gândim la toate textele ulterioare în care această ură dublă, atât de semnificativă, avea să fie evidentă: este de ajuns să cităm afirmaţiile din 1533, aproape suprapuse în culegerea Cordatus[4]: „Îl urăsc pe Erasm din adâncul inimii

---

1 *Opus Epistol. Erasmi*, ed. Allen, II, ep. 501, p. 416.

2 *Ibid.*, pp. 417-418.

3 END., I, nr. 25, pp. 63-64.

4 *Tischreden*, W., III, p. 139: „*Ex animo odi Erasmum*". *Ibid.*, p. 140: „*Inter scriptores nullum aeque odi ut Hieronimum qui solum nomen habet Christi.*"

mele" şi „Nu există autor pe care să-l urăsc tot atât cât pe Ieronim; *inter scriptores, nullum aeque odi ut Hieronimum*!" Pe Sfântul Ieronim, patronul umaniştilor, a cărui siluetă de savant bătrân şi candid, aşezat la masă în faţa unor cărţi groase, cu un leu placid dormitând la picioarele sale, ne este arătată în o sută de tablouri, în o sută de gravuri din vremea aceea, într-un cabinet în care ţi se pare că auzi liniştea, având pe un perete o pălărie pitorească de cardinal. La ce servesc însă aceste texte din 1533?

La 1 martie 1517, Luther îi scria prietenului său Lang: „Îl citesc pe Erasm, dar de la o zi la alta simt cum este din ce în ce mai puţin pe gustul meu."[1] Explicându-se, călugărul mărturiseşte că se teme că umanistul „nu se face cu destulă ardoare campionul lui Hristos şi al graţiei divine". Cu dispreţ şi clarviziune, el emitea asupra doctrinelor lui teologice această judecată de valoare sigură: „În aceste chestiuni, Erasm este mai ignorant decât Lefèvre d'Étaples. Ceea ce ţine de omenesc biruie în el ceea ce ţine de Dumnezeu." Oamenii din vremea aceea nu cunoşteau aceste texte hotărâtoare şi foarte limpezi. Nici măcar nu puteau să-şi imagineze că existau.

Şi cum ar fi putut s-o facă? Omul împotriva căruia, încă din 1516, se îndreptau atacurile unui călugăr necunoscut, făcute cu o surprinzătoare libertate şi, când îi era pusă-n discuţie Credinţa, cu aceeaşi lipsă de consideraţie pentru oamenii superiori ca şi pentru autorităţile recunoscute — omul acesta era geniul prodigios, pe care-l celebrau în tot Universul toţi gânditorii şi scriitorii, era umanistul de cincizeci şi unu de ani, în deplinătatea maturităţii intelectuale şi care, cu preţul unui efort supraomenesc, finalizând în opt luni o muncă de şase ani, tocmai publicase la Froben, unul după altul, cele zece volume enorme din lucrarea *Sfântul Ieronim* (1 aprilie-26 august 1516); era vestitul exeget care, în februarie 1516, îşi lansase *Noul Testament*, text grecesc, tradus în latină după original, independent de *Vulgata*; era regele spiritului, ale cărui merite nemaipomenite şi ale cărui îndrăzneli fericite erau celebrate pretutindeni de regii pământului, de prinţi, de mai-marii zilei, de prelaţi, de savanţi, în Anglia, în Franţa, în Germania şi-n multe alte locuri; cel care la Basel, în amvonul Catedralei, era comentat de Capito ca şi cum ar fi fost unul dintre Părinţii Bisericii; cel pe care, a doua zi după un adevărat

---

[1] END., I, nr. 34, p. 88.

pelerinaj la casa sa, un simplu preot din Glarus, un necunoscut, Ulrich Zwingli, îl saluta la 29 aprilie 1516 printr-o scrisoare emoţionantă, plină de gratitudine şi umilă admiraţie[1]. În aceste condiţii, contemporanii nu puteau să vadă nicicum în Luther un denigrator al eroului intelectual care era Erasm.

Atunci, de ce ar fi ezitat să-l înroleze în marea armată a umaniştilor şi pasionaţilor de gândire antică? Greşeau, fără îndoială, însă toată posteritatea s-a înşelat ca şi ei. Chiar şi în 1907, la începutul unei lucrări de altfel plină de fineţe şi perspicacitate[2], André Meyer afirma că proiectele religioase ale lui Luther „îl apropiau de marele umanist"; că, asemeni lui Erasm, şi pe el „decadenţa Bisericii îl făcea adeseori să verse lacrimi; că suferea la vederea bietului popor german oprimat şi înşelat de un cler avid". Umilul călugăr, adăuga el, „ajunsese la aceleaşi concluzii ca ale marelui teolog din Rotterdam; trebuiau frânate abuzurile papismului, iar credinţa trebuia readusă la puritatea timpurilor evanghelice". De unde, urmarea logică: „Era în natura lucrurilor ca Luther să se gândească de timpuriu la o apropiere de Erasm — în ciuda câtorva divergenţe care puteau să existe între ideile lor."

Câte rânduri, tot atâtea adevăruri bune pentru anul 1900 şi tot atâtea erori şi inexactităţi pentru anul 1927. Dar dacă am transcris acest pasaj, nu am făcut-o pentru a relua critica formulată de la un capăt la altul în prezenta carte, nu pentru a ridica în faţa acestor afirmaţii categoricul, ireconciliabilul *Du bist nicht fromm!* pe care Luther îl formulase în inima sa citindu-l pe Erasm. Textul acesta, scris în secolul al XX-lea, ne ajută să înţelegem, retrospectiv, un fapt grav produs în secolul al XVI-lea: apariţia şi dezvoltarea, între 1516 şi 1520, a unei neînţelegeri sau, mai degrabă, a unui echivoc între Luther şi adepţii lui Erasm.

Fără a se opri la ceea ce era personal, original, revoluţionar într-o teologie care aspira să schimbe concepţiile asupra raporturilor dintre om şi Dumnezeu şi, în consecinţă, noţiunile de pietate, de viaţă creştină şi de practică morală, aceştia se limitau la analogii vizibile în mod grosolan, după care ideile lui Erasm şi ale lui Luther, văzute bineînţeles pe dinafară,

---

[1] *Opus Epistol. Erasmi*, ed. Allen, II, ep. 401, pp. 225-226: *„Non alia re magis gloriantes quam Erasmus vidisse, virum de litteris scripturaeque sacrae arcanis meritissimum."*

[2] *Étude critique sur les relations d'Érasme et de Luther*, Paris, Alcan, 1909, pp. 13-14.

sunt înrudite. Întoarcerea la sursele pure ale religiei, mai bine zis la sursa unică, *Evanghelia*, tradusă în limba poporului şi pusă în mâinile credincioşilor, fără a face vreo distincţie nefastă între casta sacerdotală şi masa acestora, suprimarea „abuzurilor" ale căror cauze şi origini nu erau definite de nimeni cu exactitate, nu erau oare acestea idei a căror formulare, în linii foarte mari, putea să întrunească acordul tuturor? Or fi fost variante, de la om la om; e posibil, chiar probabil. Dar fondul cartei reformatoare nu era acelaşi pentru Erasm şi pentru cei consideraţi susţinători ai săi? Nimeni nu ar fi respins, în 1518, formula lui André Meyer din 1907: era în firea lucrurilor ca Luther să se apropie de Erasm, „în ciuda câtorva divergenţe care puteau să existe între ideile lor".

Cât despre Erasm, în ciuda fineţii sale şi a tactului psihologic atât de subtil, nu a sesizat de la început ce anume îi opunea, pe el şi pe Luther, ca reprezentanţi ai două stări de spirit ireductibile. Să nu fim surprinşi de acest lucru. În momentul acela, partida dintre cei doi nu era egală. Luther dispunea de tot ce-i trebuia pentru a-l cunoaşte şi a-l judeca pe Erasm: întreaga sa operă, deja foarte vastă, deşi neterminată.

Erasm însă nu avea nimic sau aproape nimic pentru a-l cunoaşte pe Luther. Astfel se explică intenţia sa iniţială de a-i folosi pasiunea şi talentul pentru succesul cauzei la care ţinea: răspândirea şi propăşirea *Filosofiei lui Hristos*[1].

În 1504, publicase pentru prima oară un tratat destinat celor pentru care „religia consta în ceremonii şi practici iudaice la nivelul lucrurilor materiale, neglijând adevărata pietate". Este vorba de *Enchiridion Militis Christiani*, carte îndrăzneaţă în care se găsea substanţa programului de reforme dorite de Erasm[2]. Se pare că în 1504 nu a avut mare succes, dar a fost reeditată. În 1515, a găsit cititori entuziaşti, mai ales în Germania. În vara lui 1518, Erasm îi cerea lui Froben să o publice din nou, pregătind pentru noua ediţie o prefaţă lungă dedicată unui abate alsacian, Paul Volz. Era un manifest[3]. Cu prudenţă, după obiceiul său, dar cu hotărâre, Erasm

---

[1] Asupra politicii lui Erasm faţă de Luther, la început, câteva observaţii fine la RENAUDET, *Érasme, sa pensée religieuse*, p. 48 şi mai ales p. 50 *sqq.*

[2] Despre *Enchiridion* din 1504, RENAUDET, *Préréforme et humanisme*, pp. 429-435; PINEAU, *Érasme, sa pensée religieuse*, cap. VI, p. 101 *sqq.*

[3] *Opus Epistol. Erasmi*, ed. Allen, vol. III, ep. 858, p. 361 *sqq.*

conducea prin el o operaţiune foarte abilă. Îl copleşea pe Luther cu autoritatea, dar şi cu moderaţia sa. Evitase să-l numească pe intempestivul augustin, dar, într-un pasaj presărat cu aluzii, se instituia ca avocat al libertăţii de a critica, pe care o revendica pentru sine, dar, destul de vizibil, şi pentru Luther. „La fel, iată că suntem avertizaţi de cineva: mai bine să ne încredem în acţiunile bune decât în indulgenţele oferite de papă. Vrea oare să spună că le condamnă în mod absolut? Nu, dar preferă căile pe care învăţătura lui Hristos ni le arată ca fiind mai sigure." O traducere liberă a opiniilor lui Luther, desigur, dar şi o manevră foarte abilă[1]. Desemnându-l pe călugăr, umanistul părea să spună: „Este unul dintre oamenii mei. E un cap înfierbântat, fără îndoială; dar ascultaţi: o să vă prezint în felul meu nemulţumirile şi obiecţiile sale; ascultându-l prin vocea mea, veţi spune toţi într-un singur glas: are dreptate. În rest, criticile sale sunt prefaţa unui program complet de reformă şi renovare. Am prezentat acest program încă din 1504 creştinătăţii. I-l prezint din nou, în 1518, în această ediţie revăzută şi corectată a lucrării *Enchiridion*." Tactică abilă, inteligentă şi suplă. Ea arată cât de evident e faptul că în 1518 Erasm nu-l cunoştea încă bine pe Luther. Cine ar fi putut să-l avertizeze că greşeşte? Un singur om, Luther însuşi, dacă şi-ar fi făcut publice nemulţumirile mărturisite unor prieteni, aleşi cu grijă, în scrisori personale. Dintr-o sută de motive, Luther nu putea însă face o astfel de revelaţie brutală, deşi i-ar fi stat în caracter. Ar fi însemnat ruptura; or, Luther nu putea să o rupă cu Erasm. Singur, poate nu ar fi ezitat să o facă. Dar nu era singur, nu mai era singur. Era înconjurat de prieteni, de partizani care îi erau devotaţi lui, dar îi erau devotaţi şi lui Erasm, incapabili deci să arunce anatema asupra unuia din fidelitate faţă de celălalt. Era înconjurat de oameni care-l influenţau şi-l împingeau încet spre gestul pe care avea să-l facă la 28 martie 1519, când i-a adresat prima scrisoare lui Erasm, plină de umilinţă şi supunere în aparenţă, dar orgolioasă şi brutală în fond[2], o somaţie: alături de mine sau împotriva mea?

Însă nici Erasm nu era liber. Putea să vadă, dar nu să spună că Luther nu se număra printre susţinătorii săi; nu era liber să denunţe greşelile pe

[1] Ea prinde contur în mod firesc la sfârşitul scrisorii către Volz (ALLEN, *loc. cit.*, p. 372): „*Non utique damnat illius condonationes, sed praefert id quod ex Christi doctrina certius est.*"

[2] END., I, nr. 167, p. 488; ALLEN, *Op. Epist. Erasmi*, III, ep. 933, p.516.

care vedea că acesta le face şi care, din punctul său de vedere, erau enorme. Cu flerul lor grosolan, duşmanii săi făcuseră o legătură directă între el şi Luther, care le apărea ca unul ce-i călca pe urme sau, cine ştie, poate chiar un reprezentant al său. Umanistul înţelesese că din acel moment orice condamnare a lui Luther însemna propria sa condamnare: o lovitură mortală dată cauzei reformei umaniste, cauzei sale... Trebuia cu orice preţ să-i împiedice pe călugării potrivnici să-l respingă pe Luther ca eretic. Trebuia cu orice preţ să-l protejeze, să intervină în favoarea lui pe lângă principi, prelaţi sau marile spirite; să creeze o opinie şi s-o facă intangibilă. În sfârşit, trebuia să-l influenţeze pe Luther, să obţină de la el un comportament prudent, care să nu-l ducă la situaţii ireparabile. O trudă enormă. Erasm s-a înhămat la ea cu bărbăţie, cu abilitate.

Între cei doi oameni, purtători de provizii împrumutate, unul de la antichitatea păgână din care Erasm consuma cu plăcere pentru că-l ajuta să-L înţeleagă mai bine pe Iisus, celălalt de la doctrina pauliniană şi de la tradiţia augustină, între Luther, în exclusivitate şi cu pasiune creştin, şi Erasm, adept infinit mai inteligent al unei filosofii a lui Hristos saturată de înţelepciune umană, s-a stabilit un fel de compromis care le permitea să acţioneze. Astfel, în opinia învăţaţilor, s-a născut o prejudecată atât de puternică, încât dăinuie şi astăzi: Luther era fiul spiritual şi emulul lui Erasm, realizatorul veleităţilor sale reformatoare.

Un echivoc. Primul echivoc. În curând aveau să apară şi altele, cu mult mai grave.

II. ADEPŢII LUI HUTTEN

În istoria Germaniei, anii 1518 şi 1519 au fost deosebit de tulburi. Al doilea începe cu un eveniment căruia, în anul precedent, cancelariile îi prevăzuseră consecinţele şi încercaseră să-i reglementeze urmările: dispariţia lui Maximilian. De luni de zile, când la 12 ianuarie *Weisskönig*-ul s-a stins, candidaţii se agitau. Francisc I cumpăra voturile electorilor. Maximilian le răscumpăra apoi cu înverşunare în contul lui Carol. În culise, Fuggerii finanţau supralicitaţia. Henric al VIII-lea îşi calcula şi el şansele. Protectorul lui Luther, electorul Frederic, privit favorabil de o diplomaţie pontificală ostilă în acelaşi timp celor din dinastia de Valois şi Habsburgilor, aştepta o ocazie, dacă aceasta avea să

vină. Febra creştea, devenind şi mai mare când la moartea lui Maximilian s-a pus problema hotărât în faţa Colegiului. S-a menţionat un elector care s-a vândut de şase ori: de trei ori lui Carol şi de trei ori lui Francisc.

Partida nu era însă jucată numai de principi. Toată Germania o urmărea îndeaproape, cu o pasiune din ce în ce mai mare. Pamfletarii îndrăzneţi şi abili, acţionând în forţă asupra opiniei publice tulburate, amestecau, într-o campanie aprinsă, invectivele împotriva străinului, a regelui francez prea puternic şi autoritar, şi atacurile pasionate împotriva Romei şi a papei. Astfel se manifesta o xenofobie ale cărei motive le-am arătat mai sus.

Libertate, libertate! Acesta era cuvântul de ordine al tuturor partizanilor. Era, şi-l menţionăm doar pe acesta, cuvântul de ordine al celui mai elocvent dintre acei ziarişti apăruţi înaintea ziarelor: un om al cărui program este foarte greu de definit, dar a cărui acţiune asupra maselor era surprinzătoare: acest ciudat Ulrich von Hutten pe care P. Kalkoff, în recentele sale lucrări[1], ar dori să-l coboare de pe piedestalul său de „erou naţional german" şi promotor activ al Reformei luterane pentru a-l reduce la rolul de cavaler fără scrupule, atent doar la interesele cavalerilor. Talentul său nu este însă pus în discuţie, nici prodigioasa sa activitate, uluitoarea fecunditate cu care alimentează, prin el şi prin cei grupaţi în jurul său, o campanie de presă de o amploare neobişnuită şi, în fine, nici succesul la obţinerea căruia a contribuit atât de mult...

În momentul decisiv, când s-a ajuns la vot, nimic nu a mai rămas din negocierile, din convenţiile anterioare. Un val imens de naţionalism german a dat la fund toate flecuşteţele acestea mizerabile. Sub presiunea unei opinii publice emoţionate, tulburată până în adâncuri şi care-i reunea într-o ciudată unanimitate pe burghezi, pe nobili şi pe umanişti, de la Crotus Rubianus la Hutten şi de la Franz von Sickingen, regele cavalerilor jefuitori, la Jakob Fugger cel Bogat din Augsburg, şi în timp ce 12.000 de pedestraşi şi 2.000 de cavaleri se adunau spontan la porţile Frankfurtului, gata să facă front comun împotriva regelui Franţei, la 28 iunie 1519 Carol de Habsburg iese învingător din urna electorală.

28 iunie 1519. Or, pe 24, în urma tânărului duce Barnim de Pomerania, în trăsuri escortate de două sute de studenţi din Wittenberg,

---

[1] P. KALKOFF, *U. von Hutten und die Reformation (1517-1523)*, Leipzig, 1920, in-8. De acelaşi, *Huttens Vagantenzeit und Untergang*, Weimar, 1922, in-8.

înarmați, Martin Luther, recentul și entuziastul său prieten Melanchthon, emulul său Karlstadt și rectorul din Wittenberg își făcuseră o intrare solemnă în Leipzig. Veniseră, la invitația ducelui Georg, să se întâlnească în marea sală a palatului Pleissenburg cu un susținător redutabil al ortodoxiei romane: teologul din Ingolstadt, Johann Eck.

Erau dezbateri ale unor pedanți, invitați, conform ritualului medieval, să-și arunce, în fața notarului, silogisme grele, citate improvizate și texte cu care loveau cu vigoarea unui predicator popular? Dacă vreți. În spatele băncilor din Leipzig pline de ascultători, se afla însă o întreagă Germanie, fremătând încă după alegerile imperiale, care asculta cu aviditate. O Germanie care percepea din ce în ce mai mult în Luther o forță de luptă și de distrugere.

La 3 aprilie 1518, scriindu-i unui prieten[1], Hutten ricana: „Poate n-ai aflat încă? La Wittenberg, în Saxonia, o facțiune s-a răzvrătit împotriva autorității suveranului pontif; o alta ia apărarea indulgențelor papale... Călugării conduc în luptă cele două tabere; acești generali neînfricați, vehemenți, înfierbântați și zdraveni, urlă, vociferează, varsă lacrimi, acuză soarta; se apucă să scrie și fac apel la librari; se vând păreri, corolare, concluzii, articole ucigașe... Sper că se vor ucide reciproc. Căci vreau ca dușmanii noștri să se divizeze cât se poate de radical și să se zdrobească unii pe alții cu cea mai mare înverșunare posibilă!"

3 aprilie 1518... Dar pe 26 octombrie 1519, Hutten nu mai glumea. Avea în vedere să-l primească pe Luther ca părtaș la proiectele sale[2]. Care proiecte? Este greu de spus cu precizie. Ceea ce ele vizau în mod sigur era Roma — Roma, marele, vechiul dușman de moarte al lui Hutten și al prietenilor săi. Ură de umanist care nu ezită să opună Romei păgâne, atât de glorioasă, Roma mercantilă și rapace a pontifilor: sunt cuvintele lui Crotus Rubianus, prietenul lui Hutten, cel care-l îndemnase în tinerețe să fugă din mănăstirea de la Fulda, cel care între 1515 și 1517 a colaborat cu cavalerul la redactarea faimoaselor *Epistolae Obscurorum Virorum*. „La Roma", îi va scrie el lui Luther[3], „am văzut două lucruri: monumentele

---

[1] *U. von Hutten Schriften*, ed. Böcking, Leipzig, 1859, vol. 1, ep. 75, *ad* Hermannum de Neuvenar, p. 167.

[2] *Ibid.*, I, 313, *Huttenus Eobano Hesso*: *„Lutherus in communionem huius rei accipere non audeo, propter Albertum principem."*

[3] END., II, nr. 234, p. 207, 16 oct. 1519.

anticilor şi amvonul pestilenţial. Primul spectacol, ce bucurie! Al doilea, ce ruşine!" Ură şi de om invidios, de cavaler prădător care, ca purtător de cuvânt al clasei sale, al lui Franz von Sickingen, ce simbolizează şi domină acea *Raubrittertum*[1], se uită la bunurile Bisericii cu ochi pofticioşi, îi urăşte pe călugări şi pe preoţi, promite că le va tăia urechile şi suflă mereu în foc fiindcă nu se ştie ce poate aduce un incendiu. În fine şi mai ales, ură a unor germani împotriva italienilor avizi şi famelici, cei pe care îi descrie Crotus Rubianus, cardinali, protonotari, episcopi, legaţi, magistraţi, jurişti, nişte nesătui hrăpăreţi în căutare de hoituri[2].

Aceşti oameni voraci, începând cu papa florentin cu degete apucătoare de bancher, apoi servitorii săi fanatici, legaţii, nunţiul, toţi trebuiau daţi afară din Germania. „Germania vrea să fie liberă şi stăpână la ea acasă..." S-a terminat cu ameninţările, cu şantajele ca acela reeditat de Giulio de Medici în instrucţiunile date legatului său Aleandro[3], în momentul evenimentelor de la Worms: „Germania să se supună! Odinioară, Sfântul Scaun i-a dat Imperiul. I-l va lăsa dacă germanii persevereză în devoţiune şi fidelitate faţă de Sfântul Scaun; dacă nu..." Acelaşi Aleandro va fi uimit să-l audă pe Chièvres vorbindu-i afectat nu despre papă, ci despre un „papă al său", adică al lui, ca legat şi italian[4]. Şi iată că se explică scrisorile lui Crotus Rubianus către Luther, ura şi dispreţul faţă de pontiful cu tiară încoronat de cinci ori, rege al unui teatru fastuos care, la marile sărbători, avansează cu toată pompa, cu luxul şi comorile sale: la sfârşitul procesiunii, demnă de toată mila, într-o ariergardă de femei uşoare şi de homosexuali, vine şi Euharistia, călare pe un măgar[5]...

---

[1] END. II, nr. 300, p. 392, *Crotus R. către Luther. „Franciscus de Syckingenn, magnus dux Germanicae nobilitatis."*

[2] END., nr. 234, p. 207: *„Quando progreditur Rex sacrificulus, tot Cardinales, tot Protonotarii, tot Episcopi... circa ipsum glomerantur, quot famelicae aves ad putrida cadavera... Sequitur Eucharistia in quodam asino, in extrema cohorte, quam impudicae mulieres ac prostituti pueri constituant."*

[3] BALAN, *Monumenta Reformationis Lutheranae*, 1884, in-8, doc. nr. 63, 15 august 1521, p. 166: *„Ma è possibile che... a sede Apostolica possi revocare il beneficio quale gli ha dato e conferito in altri..."*

[4] BALAN, *op. cit.*, doc. 54, p. 132: *„Non potei però fare di non responder audacemente quanto aquella parola:* Vostro Papa, *che, se erano christiani, il Papa era così ben suo come nostro."*

[5] Text citat mai sus, n. 2.

Cu pricepere şi perseverenţă, aceste aspecte îi sunt băgate în cap lui Luther, îi sunt spuse pe toate tonurile. Cât de bine îl cunoşteau! Cu ce diabolică abilitate îi spune Crotus Rubianus unul dintre lucrurile care-l scot cel mai tare din sărite pe acest maestru înrăit al controversei: „Este condamnat dinainte, orice ar face, orice ar spune... E cam comic, cu argumentele sale! De s-ar bizui pe o armată de alde Sfântul Pavel, Roma ar rămâne placidă şi dispreţuitoare. Nu! Ca să învingă, are nevoie de mai mult, nu numai de raţiuni, ci de oameni, de Germania! Deja ochii acesteia se îndreaptă spre el şi aşteaptă să o asculte: «În ce mă priveşte, Martin, am adesea obiceiul să te numesc Părinte al Patriei. Eşti demn să ţi se ridice o statuie din aur, să ţi se consacre o sărbătoare în fiecare zi, ţie, care ai îndrăznit pentru prima dată să te faci răzbunătorul unui popor hrănit cu erori criminale!»" S-au înţeles oare suficient sensul şi importanţa scrisorilor schimbate în cursul acestor luni trepidante: de la Hutten către Melanchthon şi apoi la Luther; de la Crotus Rubianus către Hutten şi Luther; de la cavalerul Sylvester von Schaumburg către Luther?

Prin tot ce face, Luther aparţine rasei şi ţării sale. Este în mod fundamental un german, prin felul de a gândi, de a simţi şi de a acţiona. S-a mai spus aceasta, uneori chiar prea des. Va trebui totuşi să ne aducem aminte că la mănăstire el nu se gândea în mod special la germani, ci la creştini. Când, dobândind o certitudine, a hotărât să-i dezvăluie secretul, nu s-a adresat fraţilor de aceeaşi rasă şi limbă, ci tuturor oamenilor.

Aşa l-au înţeles şi adepţii lui Erasm, cei care au tresărit primii la cuvintele sale. Orizontul lor nu era limitat de frontierele unui stat. Era de altfel dificil de definit naţionalitatea omului pe care-l recunoşteau drept maestru. Cei din Rotterdam se mândreau că s-a născut în oraşul lor. În ce măsură însă acest geniu cu adevărat universal le aparţinea mai mult lor decât celor din Basel, de la Paris sau din Antwerpen? Patria lui Erasm este totuna cu creştinătatea savantă. Pentru ea muncea, gândea, îşi publica marile ediţii, tratatele docte. Nu visa la o reformă a Bisericii compartimentate, închisă între frontierele uneia sau alteia dintre ţări, ci la o schimbare, o lărgire totală a creştinismului. Atât de liberă şi de vastă, încât imensul domeniu definit de apostoli, de Sfinţii Părinţi şi de Doctori era prea strâmt pentru Erasm care, pentru a crea o armonie între religia sa şi dorinţele contemporanilor, făcea apel la magnificul tezaur al gândirii antice.

Cât de mult trebuia să se bucure, nu din vanitate, ci din dragoste pentru unitate, când primea de peste tot, din toate țările în același timp, latine sau germanice, anglo-saxone sau slave, din Polonia și din Spania, din Anglia și din Franța, din Germania și din Italia, mărturii nu numai de admirație, ci și de aprobare a ideilor sale, un fel de buletine triumfătoare, de victorie a Renașterii și a spiritului nou, întâlnite atât de des în corespondența sa. În timp ce naționalități însuflețite și pasionate apăreau pretutindeni, iar puterile supranaționale ale Evului Mediu apuneau, atunci când un observator perspicace putea deja să-și dea seama că, deoarece faptele cu caracter religios le urmau pe cele politice, spiritul național începea să-l știrbească pe cel al unității creștine, o magnifică speranță se contura cu certitudine. Grație Renașterii, prin formarea și răspândirea unui spirit bazat pe rațiune umană și hrănit cu cultură antică, se vor crea condițiile propice reînfloririi unității de civilizație spirituală și morală care fusese idealul oamenilor din secolul al XIII-lea și pe care umaniștii din secolul al XVI-lea îl vor realiza cu un plus de amploare, de libertate și de înțelepciune profundă.

Atunci când îl înrolau pe Luther, fără să-l întrebe care-i sunt gândurile ascunse, în frățeasca și glorioasa armată care urma drapelul lui Erasm de la un capăt la celălalt al creștinătății, umaniștii, în sfârșit, toți cei care prin elanul, credința, activitatea lor candidă și entuziastă încurajau și susțineau visul lui Erasm, îl scoteau instinctiv în afara patriei sale, a micii sale patrii, la soarele puternic care strălucea în lumea largă pentru toți discipolii lui Hristos Mântuitorul. Îi arătau calea de urmat, cea pe care porniseră, fiecare după puterile sale, în urma conducătorului tuturor. O cale aspră, greu de urmat, deși era calea regală a creștinătății. Bine înfiptă la mijloc, Roma o supraveghea cu gelozie. Dar calea aceasta ducea spre o reformă universală — spre Reforma creștinătății în adevăratul sens al cuvântului, și nu spre cea a uneia sau alteia dintre provinciile Bisericii.

Or, în spatele unor astfel de conducători prestigioși, unul ca Ulrich van Hutten sau Crotus Rubianus, ca și o mulțime de anonimi, îi indicau o altă cale lui Luther. Ceea ce îi interesează nu este nici religia, nici civilizația creștină, ci Biserica germană. Raporturile Germaniei cu papalitatea, cele politice, economice îi preocupă la fel de mult, dacă nu chiar mai mult decât raporturile religioase... *Ego te, Martine, saepe Patrem Patriae soleo appellare*: glorioasă formulă. Câtă seducție și cât prestigiu se ascund în

ea? În realitate, atunci când îl salutau cu aceste cuvinte răsunătoare pe călugărul revoltat de la Wittenberg, cel ce fusese pe jumătate învins în turnirul de la Leipzig, fiind acuzat de către Eck de husitism şi aplaudat chiar de husiţi, oamenii lui Hutten îl invitau de fapt să-şi restrângă ambiţiile şi proiectele, străduindu-se să-l atragă pe calea mai îngustă şi, aparent, mai facilă a naţionalismului. Îi puneau în faţă o mare tentaţie: „Fii german. Gândeşte-te la Germania. Realizează-ţi opera aici, pentru noi, în acest loc. Partizanii? Deschide-ţi ochii; uită-te la toţi burghezii din oraşe care aşteaptă; la toţi ţăranii frământaţi de o revoltă surdă; la toţi nobilii gata să te ajute. De ce să cauţi mai departe? Nu-ţi rămâne decât să vrei. Nu ai decât un gest de făcut, şi Opera ta se va împlini."

Or, Hutten a găsit în preajma lui Luther un ajutor neprevăzut: Sfântul Scaun. În situaţia în care se aflau atunci Europa şi Biserica, o reformă interioară a creştinismului, realizabilă sau nu, nu putea începe decât de la un om al Bisericii, care să acţioneze cu prudenţă dinăuntru. Erasm ştia acest lucru; Luther mai puţin. Şi, din grabă, Roma l-a împins repede spre schismă...

III. *CREDIS, VEL NON CREDIS?*

A fost cumva efectul unui plan machiavelic pus la punct cu multă pricepere? Ar fi o îndrăzneală să o afirmăm[1]. Ştirile rapide şi alarmante care veneau de la Wittenberg şi Mainz au provocat de îndată o mare nelinişte în jurul lui Leon al X-lea. Duşmăniile, ranchiunele, geloziile au jucat un rol important în toată tragedia aceasta. Faptul că nişte oameni neînsemnaţi au fost lăsaţi să manifeste de la început o voinţă premeditată şi oarecum apriorică, şi excluderea lui Luther din sânul Bisericii Catolice constituie o grea responsabilitate pentru papa Medici în geneza schismei. Nu avea importanţă că aceştia erau Mazzolini (Prierias), un pedant vanitos, sau Miltitz, un zăpăcit pseudodiplomat, primul arătând de la început punctul de vedere părtinitor al Romei, celălalt dând conflictului alura, detestată de Luther, a unor manevre politice. Nici măcar Tommaso de Vio, cardinal de Gaeta (Cajetan), creştin de bună credinţă şi cu o viaţă

[1] Cititorul francez va găsi o expunere a procesului lui Luther la Roma în traducerea lucrării *Histoire des papes*, de PASTOR, vol. VII al traducerii, cap. VIII.

respectabilă, nu era bine ales. Ca dominican şi tomist, nu avea cum să înţeleagă limbajul lui Luther. A fost însă şi altceva... Faptul că aceşti oameni au fost atât de prompţi în a vorbi de erezie, cerând sancţiuni, ajungând direct la ce era mai rău, a demonstrat că diplomaţii şi cei care făceau calculele în conducerea Bisericii deveniseră incapabili să înţeleagă şi să admită efortul, fie el şi brutal, al unui credincios pasionat, care voia să regăsească în adâncul sufletului său sursele profunde ale vieţii religioase.

În învăţătura lui Luther, în predicile sale, ei au văzut mai întâi „fructele" pământeşti, pentru a relua cuvântul de care sunt pline depeşele lor; un pericol politic, la care activitatea unor oameni ca Hutten îi făcea foarte sensibili. Într-o Germanie fragilă, Luther li se părea un demolator periculos. Aveau să-l lase să răstoarne totul? Totul, dar ce anume? Bazele unei pietăţi tradiţionale? O construcţie dogmatică? Nu poate fi vorba de aşa ceva, ci de poziţia Sfântului Scaun în lumea germanică. Mai întâi politica! Să fie zdrobit acest individ brutal imediat; vom mai discuta după aceea! Iată cum, în iulie 1518, Ghinucci şi Prierias, judecători desemnaţi, îl chemau pe Luther la Roma. Şi iată cum papa l-a împins pe „autorul ereziei" exact acolo unde Hutten se străduia să-l aducă. Iată cum, încă o dată (dar de această dată cu un preţ mai mare decât cel în bani), Biserica a trebuit să lichideze conturile marii politici italo-europene duse de Alexandru al VI-lea, de Iuliu al II-lea şi de Leon al X-lea. Şi dacă Maximilian a împins şi el roata, a fost tot un fapt politic. Trebuia să aducă servicii curiei pentru ca, în schimb, aceasta să accepte candidatura lui Carol pentru Imperiu.

Scrisoarea papală din 23 august a fost de o violenţă rece. Cajetan urma să-l citeze pe călugăr să compară în faţa sa, în Germania. Nu va discuta cu el. Îl va soma să retracteze. Dacă Luther se va supune, i se va acorda iertarea. Dacă îşi va menţine poziţia, va fi reţinut pentru a fi adus la Roma. Dacă va fugi, va fi excomunicat, iar principii trebuiau să-l predea papei. După ce s-a întâlnit cu Frederic, Cajetan a încercat să-şi mai repare o parte din gafe. La începutul lui octombrie 1518, a avut o întrevedere cu Luther, care avea asupra sa un permis de liberă trecere, dar fără nici un rezultat. Fără alt rezultat decât acela de a-l determina pe Luther să afişeze pe 22 octombrie 1518, la intrarea catedralei din Augsburg, apelul său către un papă mai bine informat, şi permiţându-i acum să spună: eu sunt cel lovit, dar nu şi cel învins...

Desigur, acum este uşor să spunem: „Clarviziune! Roma văzuse cât rău ascundea teologia celor 95 de articole..." Dar Luther, la acea dată, voia oare în mod deliberat o ruptură? Consimţea dinainte la schismă? Avea inima uşoară? E uşor să zâmbim spunând: „Da, da... Luther s-ar fi supus cu dragă inimă. Cu condiţia ca Roma să devină luterană..." O fi adevărat? Biserica nu a reacţionat întotdeauna cu violenţă în faţa ereziei. A ştiut, adesea, să piardă o parte pentru a salva ce rămâne. Chiar mai mult, să absoarbă la început, chiar dacă va elimina apoi, după digestia totală... Era oare înţelept să i se răspundă lui Luther: „Supune-te sau eşti mort" atunci când acesta spunea: „Dovediţi-mi că nu am dreptate"?

Mai este nevoie de exemple? Când Cajetan s-a întâlnit cu Luther la Augsburg, i-a reproşat mai ales interpretarea asupra doctrinei „tezaurului Bisericii, din care papa îşi scoate indulgenţele". Luther scrisese că nu era nici suficient definit, nici destul de cunoscut poporului creştin. În cuvinte muşcătoare, el preciza că nu conţine bunuri materiale: predicatorii de indulgenţe nu împărţeau aşa ceva, ci, dimpotrivă, le adunau! Argumenta însă că tezaurul Bisericii nu constă în meritele lui Hristos şi ale sfinţilor. El se bizuia în aceste afirmaţii pe noţiunea profundă şi personală de teologie a crucii, după cum o numea el pe atunci, care era intim legată de sufletul său. Cajetan a refuzat orice discuţie. Chestiunea a fost reglată, fără apel, de bula dată de Clement al VI-lea. Dar, spunea Luther, această bulă îmi dă dreptate? Cajetan îi taie vorba scurt: Crezi sau nu? *Credis, vel non credis*? Cei care sunt în extaz în faţa simplităţii procedurii ar trebui să stabilească un lucru: puteai în 1518 să discuţi această problemă fără să te excluzi pe tine însuţi din comunitatea credincioşilor?

Este adevărat că altceva îi reproşa Cajetan lui Luther: doctrina sa asupra justificării: *neminem justificari posse nisi per fidem*. Chestiune capitală, fără îndoială, dar, aşa cum era formulată înainte de disputa de la Leipzig şi în vara lui 1518, doctrina lui Luther era oare categoric eretică, fără nici un fel de ezitări sau scrupule? Istoricul nu este competent să o spună. Ceea ce poate să facă este doar să amintească un fapt.

În ultimii ani, atenţia a fost atrasă de activitatea doctrinală a unui grup de teologi dintre care unii au ajuns la poziţii foarte înalte în sânul Bisericii şi au profesat mult mai târziu (în plenul Conciliului de la Trento) opinii foarte apropiate, pentru un profan, de opiniile luterane asupra îndreptării. E cazul lui Girolamo Seripando, general al augustinilor între 1539 şi

1551, care a fost numit cardinal (1561) şi a îndeplinit până la moarte (1563) funcţiile de cardinal-legat al Conciliului. Acolo, spre indignarea unora (nu a augustinilor!), a expus şi apărat cu înverşunare unele idei îndrăzneţe, opuse ideilor tomiştilor şi apropiate de cele luterane. Le deţinea oare de la Luther?

În *Dictionnaire de théologie catholique*, canonicul Paquier se grăbeşte să înlăture o asemenea bănuială. Puţin ne pasă de altfel. Faptul rămâne. Un legat pontifical, un cardinal roman, putea, fără să-şi atragă vreo pedeapsă, la patruzeci de ani de la condamnarea lui Luther prin bula *Exsurge*, la şaptesprezece ani după moartea ereticului, să susţină în plin Conciliu doctrine despre care Abatele Paquier se crede îndreptăţit să scrie: „Maniera foarte diferită în care Biserica a tratat aceste idei şi pe aceşti oameni (Seripando, Luther)[1] nu trebuie să ne scandalizeze... În toate epocile din viaţa Bisericii, anumitor teorii asemănătoare li s-au aplicat tratamente foarte diferite... Adevărata raţiune a acestei diferenţe ţine de doctrina în sine... Seripando şi adepţii săi au susţinut întotdeauna responsabilitatea omului faţă de Dumnezeu şi obligaţia de a respecta morala. Luther, dimpotrivă, a negat intempestiv libertatea. Şi pentru a afirma că numai credinţa este suficientă spre a neutraliza cele mai reale păcate, a scris texte de o masivitate derutantă." Da, dar de când datează aceste texte? Declaraţiile de o „masivitate derutantă" sunt oare anterioare disputei de la Leipzig? Să ne amintim datele şi faptul că atunci când a compărut în faţa lui Cajetan, la Augsburg, între 12 şi 14 octombrie 1518, cu un an înainte de înfruntarea cu Eck, fusese deja declarat eretic de către judecătorii săi romani; ordinul era deja transmis conducătorilor augustini din Germania să-l încarcereze pe dezgustătorul lor confrate; scrisoarea din 23 august 1518 mobilizase deja împotriva lui Biserica şi statul...

Or, trebuie să ne raportăm la scrierea în limba germană, *Unterricht auf etliche Artikel*, pe care Luther a publicat-o în februarie 1519, în ajunul disputei de la Leipzig[2]. Idei reformatoare, fără îndoială, şi un efort îndrăzneţ de a purifica teologia din vremea aceea. Dar, fie că este vorba de cultul sfinţilor prin care trebuie să-L onorăm şi să-L invocăm pe însuşi

---

[1] Articolul *Luther*, fasc. 74 (vol. IX), 1926, col. 1199-1202. Asupra Europei Îndreptării, din timpul primelor reuniuni ale Conciliului de la Trento, vezi remarcabilul capitol al lui M. BATAILLON din *Érasme et l'Espagne*, p. 533 *sqq.*

[2] W., II, 66. Textul este scurt (pp. 69-73) şi împărţit în paragrafe.

Dumnezeu (p. 70), sau de sufletele din Purgatoriu care pot fi ajutate prin rugăciuni şi pomeni, deşi nu ştim nimic despre chinurile pe care le îndură şi despre maniera în care Dumnezeu le distribuie semnele noastre de adeziune — *weiss ich nicht, und sag noch das niemant genugsam weiss* —, fie că este vorba de poruncile Bisericii, Luther scrie că toate acestea sunt, faţă de *Decalog*, ceea ce paiele sunt pe lângă aur, *wie das Golt und edel Gesteyn über das Holtz und Stro.* Nimic din ce a spus el nu le este străin celor douăzeci sau patruzeci de teologi sau umanişti din vremea aceea care au spus şi ei aceleaşi lucruri, cu tot atâta, ba uneori cu mai multă ardoare şi îndrăzneală, fără să fie urmăriţi, citaţi de curtea de la Roma, declaraţi eretici şi denunţaţi dinaintea puterilor laice... Şi ei au tratat la fel Biserica Romană, care nu poate fi părăsită din consideraţie pentru Sfinţii Petru şi Pavel, pentru sutele de martiri valoroşi care au onorat-o cu sângele lor şi chiar pentru puterea papală, pe care trebuie s-o respecţi ca pe orice putere instalată, toate venind de la Dumnezeu...

Să ni-l imaginăm deci pe Luther aşa cum l-am descris, pe acest om care nu profesa în mod magistral idei de teolog, dar care îşi trăia credinţa cu exaltare şi încântare, în faţa acelui „Da sau nu? *Credis vel non credis?*". Câtă revoltă interioară! Da sau nu, când de fapt era vorba de ceea ce pentru el era mai de preţ ca viaţa, de convingerea, de certitudinea pe care şi-o construise trecând prin momente de angoasă cumplită. În ce mod? Numai prin meditaţie neîntreruptă asupra Cuvântului lui Dumnezeu...

Şi apoi, când privea în jurul lui... Cum, el era eretic? Făcea parte dintre cei aruncaţi fără ezitare în închisoare, cei târâţi în lanţuri în faţa judecătorului pentru a asculta o sentinţă cunoscută dinainte? Dar electorul Frederic de Saxonia nu era un om pios, un catolic fervent? Nu colecţionase el odinioară cu devoţiune indulgenţe şi relicve? Nu avusese el mult timp drept unică ambiţie să obţină Roza de Aur de la papă? Or, el îl susţinea pe Luther. Refuza să i-l predea lui Cajetan. Considera deci că este un bun creştin, incapabil să facă rău?

Acei doctori tomişti, desigur augustini, dar şi dominicani, cu care Luther se întâlnise la sfârşitul lui aprilie 1518, la Heidelberg, pentru a discuta, rămăseseră pe poziţiile lor, refuzaseră să-i urmeze deducţiile, dar nu fugiseră de el ca de un ciumat. Universitatea din Wittenberg îl acoperea acum cu injurii? Profesorul său, Staupitz, consilierul său patern şi bun, rupsese legăturile cu preferatul său? Îi dezaproba acţiunea, el,

care-i fusese alături în fața lui Cajetan și refuzase să-l încarcereze? Și toți tinerii, creștini înflăcărați, care veneau spre Luther: Bucer, atras la Heidelberg; Melanchthon, entuziasmat de cuvântul fierbinte al călugărului, erau și ei eretici? Toți erau adepții, susținătorii unui eretic, seduși de un criminal de temut?

Nu. De data aceasta Erasm avea dreptate. Motivul pentru care Roma se grăbea cu atâta ardoare să-l prigonească era faptul că se atinsese de „coroana papei și de pântecele călugărilor". Și Hutten avea, în felul lui, dreptate: Luther era un german care, ridicându-se în mod periculos la porțile Germaniei, le interzicea italienilor exploatarea fructuoasă a acesteia. Cum ar fi putut Luther cel impulsiv, cel impresionabil să închidă ochii în fața acestei evidențe?

Astfel, Roma făcea totul pentru a-l împinge spre calea celor ca Hutten sau Crotus Rubianus. Clasându-l fără încetare și aproape fără dezbatere prealabilă în rândul criminalilor ale căror idei trebuie înăbușite în germene, îl scotea încetul cu încetul în afara acestei unități a catolicismului în sânul căreia el proclama, cu toată sinceritatea, că voia să trăiască și să moară. Ea însă accepta schisma, îi alerga în întâmpinare. Închidea în calea lui Martin Luther poarta pacifista, discretă, a unei reforme interioare.

Nu ne întrebăm acum dacă Luther ar fi trecut prin ea, nici ce s-ar fi întâmplat dacă ar fi consimțit să o facă. Să constatăm doar că, dacă ar fi făcut-o, dacă s-ar fi putut acest lucru în Germania anului 1518, Luther ar fi fost oricum împiedicat de Roma să predice, fără scandal și ruptură, o „teologie a crucii", opusă acelei „teologii a suficienței" pentru care nu mai avea destul sarcasm ca s-o batjocorească. Să nu subestimăm puterea reală, vitalitatea prodigioasă a Bisericii, aptitudinea sa îndelung verificată, timp de douăzeci de secole, de a-și reface trupul și sângele cu o hrană de multe ori foarte suspectă. Să nu-i urmăm pe cei care spun mereu: „Închipuire! Călugărul predica erezii!". Ei sunt aceia care, în mod paradoxal, par să nu aibă încredere în Biserica lor.

Mai ieri, în două volume groase, un erudit ne arăta cum un papă concesionase Germaniei, pentru a ajunge la recucerirea acesteia, împărtășania sub cele două forme, dar și cum, după foarte puțin timp, succesorii aceluiași papă anulaseră toate consecințele acestei concesionări. Să ne fie îngăduit să spunem că Biserica n-a dus niciodată lipsă de îndrăzneală.

În orice caz, soarta îşi avea ironiile sale. Biserica Romană era cea destinată, între toate, să facă să trăiască, să menţină deasupra particularismelor etnice şi a divergenţelor naţionale, solidaritatea fraternă a credincioşilor într-o speranţă comună, tocmai Biserica „Catolică" era aceea care, cu o grabă stângace, îşi dădea silinţa, printr-un luteranism subordonant, să accelereze momentul în care, după cum s-a spus, universalitatea mesajului salvator cu program limitat al unei instituţii naţionale autonome avea să aibă, de-a lungul istoriei, următorul rezultat: vor avea loc reforme, nu însă Reforma.

CAPITOLUL IV

IDEALISTUL DIN 1520

Orice studiu asupra influențelor ridică o problemă serioasă. În ce măsură ființa umană, individul ale cărui acțiuni și reacții trebuie să le explicăm, s-a lăsat pătruns, în cele mai sensibile părți ale sale, de jocul forțelor masive pe care istoricul le ridică în jurul său?

Există oameni făcuți să suporte cu atâta docilitate influențele, încât se șterg total, ajung să se topească, să se dizolve în celălalt. Alții, dimpotrivă, rămân închiși, impenetrabili, inaccesibili: totul pare să lunece pe alături, nimic nu se prinde de ei. În complexitatea sa plină de viață, Luther se împrumută multora, nu se dă nimănui, ia cu împrumut de la toți și se regăsește pe sine în conștiința sa îmbogățită.

I. *MANIFESTUL* CĂTRE NOBILIME

Nimic surprinzător în faptul că s-a dat cu împrumut cu larghețe. Nu o făcea numai pentru că era obligat de însăși voința sa de acțiune, pentru că nu acționezi singur, iar universul nu este populat de spirite pure, de conștiințe imateriale, de ființe fără trup. Se vede foarte bine prin ce aspecte ale caracterului său, prin ce trăsături ale firii sale, acest om sangvin, violent, fundamental vulgar și înverșunat în efortul său ieșea în întâmpinarea solicitărilor și justifica speranța partizanilor care se grăbeau să capteze prin el o forță virgină de un preț inestimabil... Polemist înnăscut, gata să contrazică, indiferent la scandal, având saltul ca mod favorit de a merge înainte. E ajuns din urmă? Brusc își ia avânt, și iată-l aterizând departe și râzând la vederea celor care, rămași în spate, gâfâie

ruşinaţi. E ajuns din nou? Un nou avânt, atât de puternic de această dată, încât îndrăzneţul rămâne singur, plin de stupoare şi de o teamă care-i provoacă plăcere... Chiar şi atunci când e liniştit şi nimic nu-l grăbeşte, el procedează la fel, se mişcă în salturi cât se poate de iuţi şi deconcertante. Suntem stupefiaţi. Compatrioţii săi erau înspăimântaţi, dar totuşi mai puţin ca noi. Constatarea aceasta nu ne linişteşte decât pe jumătate...

Să luăm un singur exemplu, dar unul celebru: acel *Pecca fortiter* pe care l-am amintit mai sus[1]. Când a scris aceste cuvinte, Luther era calm. Nu era angajat în nici o luptă. Scria doar o scrisoare unui prieten, şi nu unul oarecare, ci Melanchthon. Tema era puterea suverană a graţiei divine. Şi iată-l explicând: „Dacă o predici, nu predica o graţie fictivă, ci una reală. Dacă este reală, graţia trebuie să-ţi ia păcate reale, căci Dumnezeu nu salvează păcătoşi închipuiţi. Fii deci păcătos şi păcătuieşte tare! Dar şi mai tare pune-ţi cu bucurie speranţa în Hristos, învingătorul păcatului şi al morţii!"

Urmărim gradaţia. Îl simţim avansând pas cu pas, plin de ideea sa, când deodată se înfierbântă şi sare: „Hai, acceptă! Fii păcătos! *Esto peccator*! Şi nu păcătui pe jumătate: păcătuieşte de-a dreptul, până la capăt, *pecca fortiter*! Păcate făcute pe jumătate? Nu; ci din cele adevărate, serioase, păcate enorme!" E un text celebru, şi îi înţeleg exegeza; presupun că, adresată din Wartburg lui Melanchthon cel pios şi înţelept, scrisoarea nu avea ca obiect să-l incite pe delicatul şi firavul elenist să se lase pradă desfrâului. Îmi imaginez că nici viaţa lui Luther nu a fost chiar plină de plăceri mărunte... Ceea ce reţinem este modul său exagerat de a raţiona, care ne derutează de sute de ori, şocându-ne simţul măsurii, şi despre care Spengler ar spune, cu dispreţ, că, fără îndoială, nu are nimic faustian. Numai că nervosul care raţionează astfel, impulsivul care se aruncă orbeşte într-un ocean nemărginit şi fără să-şi asigure mijloace de salvare poate fi manevrat, influenţat, provocat. Ce joc pentru cei abili!

---

[1] END., III, 208: Luther către Melanchthon, de la Wartburg, 1 august 1521. Ţinând cont de importanţa sa, vom reda textul în întregime: „*Si gratiae praedicator es, gratiam non fictam sed veram praedica; si vera gratia est, verum, non fictum peccatum ferto. Deus non facit salvos ficte peccatores, Esto peccator et pecca fortiter, sed fortius fide et gaude in Christo qui victor est peccati, mortis et mundi. Peccandum est, quamdiu sic sumus... Sufficit quod agnovimus... Dei agnum qui tollit peccatum mundi.*" Şi apoi, o altă frază celebră: „*Ab hoc, non avellet nos peccatum, etiamsi millies uno die fornicemur aut occidamus...*" Şi concluzia, cu ezitarea sa antitetică: „*Ora fortiter; es enim fortissimus peccator.*"

Cu atât mai mult cu cât este vorba despre un călugăr care şi-a petrecut mulţi ani din viaţă într-o mănăstire, fără un contact adevărat cu oamenii. Ce ştie el despre lume, despre politică, despre arta dificilă de a-ţi asigura traiul zilnic? Când începe să se lanseze în mijlocul oamenilor, aceştia sunt pentru el produse ale raţiunii: asamblaje artificiale de virtuţi şi de vicii, cărora le ignoră comportamentul adevărat şi reacţiile posibile. În consecinţă, cum ar putea el să ţină cont de faptul că existenţa îţi ridică în faţă tot felul de dificultăţi, îţi impune renunţări sau limite, îţi aduce deziluzii şi-i face de ruşine pe cei prea entuziaşti, pierduţi în visele lor, care merg drept înainte fără să se priceapă să măsoare pericolele din drumul lor?

Or, după câteva săptămâni de calm relativ, iată că, începând din 1520, evenimentele se acumulează şi ajung să-l nelinişteascä pe Luther. La 18 ianuarie, duşmanul său cel mai de temut, Johann Eck, pleacă la Roma cu intenţia mărturisită de a obţine de la curia papală o condamnare din care-şi făcuse un scop. Numit membru al unei comisii de patru persoane — alături de Cajetan —, Eck a avut bucuria să vadă cum a fost redactat un proiect favorabil vederilor sale. La 15 iunie 1520, după îndelungi deliberări consistoriale, bula *Exsurge Domine* era publicată la Roma. Ireparabilul se produsese.

Totuşi bula nu-l excomunica pe Luther. Condamnându-i opiniile, aruncându-i în foc operele, îi lăsa un termen de şaizeci de zile pentru a se supune. Ştiau însă că nu o va face. De pe la jumătatea lui iulie, doi comisari, Eck şi Aleandro, au fost delegaţi să publice bula în diocezele din Brandenburg, Meissen şi Magdeburg. Eck îşi îndeplineşte misiunea pe 21, 25 şi 29 septembrie. La sfârşitul aceleiaşi luni, Aleandro l-a întâlnit pe Carol Quintul la Antwerpen, s-a asigurat de intenţiile acestuia şi, la 8 octombrie, la Leuven, a prezidat un autodafé solemn cu cărţile şi scrierile excomunicatului.

Astfel, din ianuarie până în iunie şi apoi până în octombrie 1520, cercul s-a strâns vizibil în jurul lui Luther. La Leipzig, la începutul lui iulie 1519, prin aluzii, Eck începuse să aducă în dezbatere numele redutabile ale lui Wycliff şi Hus. În august, Emser se mulţumise doar să reia aceeaşi temă în scrisoarea către Johann Zack, apărându-l în mod ipocrit pe Luther împotriva acuzaţiei de husitism. Când s-a dat bula, nu

au existat asemenea menajamente. Luther nu mai era un eretic prin asemănarea cu altcineva, era eretic în sine şi prin sine. Aşa voia Eck, şi Roma îl declara ca atare. Eretic; ce se va întâmpla cu el?

Fără îndoială că Frederic, electorul de Saxonia, îi era favorabil. Favorurile celor mari sunt însă precare! Care va fi soarta lui Luther dacă împăratul se lansa personal în dezbatere, dacă punea totul în mişcare pentru aplicarea bulei? Sau mai degrabă, căci el era un om curajos, ce va ajunge cauza sa? Avea nevoie de sprijin. I s-a oferit. Erasm făcea eforturi pentru el. Hutten lucra în favoarea lui. Închizând ochii la ceea ce îl despărţea de savant şi de cavaler, Luther le acceptă ajutorul. Erasm, de obicei foarte prudent, face de această dată campanie pentru el, cu riscul de a se compromite, „pentru a obţine de la Sfântul Scaun şi la nevoie să-i impună, cu tot respectul de cuviinţă, suspendarea sentinţei privitoare la Luther şi o altă procedură". Le scrie lui Leon al X-lea şi altora scrisori foarte abile şi curajoase. Ca să-l salveze pe Luther? Fără îndoială, dar înainte de toate trebuia să-şi salveze propria speranţă de a vedea realizându-se o reformă creştină[1].

Hutten nu se lasă nici el mai prejos. Îi asigură lui Luther eventuala protecţie a lui Franz von Sickingen. Apoi, după ce o vreme se jenase să intre în relaţie directă cu un creştin atât de integru în credinţa sa, face pasul şi la 4 iunie 1520 îi adresează lui Luther prima scrisoare, care avea să facă de îndată înconjurul Germaniei[2]: o scrisoare ale cărei cuvinte de început erau: *Trăiască libertatea! Vivas Libertas!* Bula *Exsurge* putea să vină. Luther ştia acum că, dacă era abandonat de Frederic, nu avea totuşi să fie predat fără rezistenţă. Preţioasă certitudine; ea nu-i dădea curajul de a ţine piept — îl avea deja în sine —, ci speranţa că strigătul său nu va fi înăbuşit.

Însemna desigur mult. Să nu reducem totuşi doar la această binefacere acţiunea lui Hutten asupra lui Luther. Redutabilul polemist ducea atunci împotriva Romei o campanie furibundă. În aprilie 1520, la Mainz, la editorul Scheffer apare împreună cu alte dialoguri faimosul *Vadiscus seu Trias Romana*, urmat curând de scrieri violente despre schismă, împotriva celor de la Roma, reluând deviza: Zarurile au fost aruncate, *Jacta est*

[1] RENAUDET, *Érasme, sa pensée religieuse*, p. 88 *sqq*.

[2] BÖCKING, *Huttens Schriften*, I: *Epistolae*, p. 355; END., II, nr. 310, p. 408; asupra traducerilor şi diverselor editări ale acestei scrisori, BÖCKING, *op. cit*., I, IV (Index).

alea![1] După publicarea bulei, Hutten trece la uzurparea acesteia. O imprimă cu comentarii muşcătoare, cu o întreagă glosă antipapală, şi o răspândeşte în număr mare în toată Germania[2]. „Nu este vorba de Luther, ci de noi toţi; papa nu-şi scoate paloşul împotriva unui singur om, ci ne atacă pe toţi. Ascultaţi-mă, amintiţi-vă că sunteţi germani!" Totul era scris în latină. În momentul acela, îşi dă seama că are nevoie de un public mai larg. Şi iată că germana se alătură latinei în pamflete rapide, violente, care devin o armă[3]...

Luther le cunoaşte. Luther le citeşte. Luther împrumută cuvinte, formule ca *alea jacta est* de care se serveşte, la 10 iulie 1520, într-o scrisoare către Spalatin, pentru a-i face cunoscută ca definitivă hotărârea de a se rupe de Roma: *Nolo eis reconciliari... Alea jacta est*![4] Împrumută şi preocuparea pentru libertate, o libertate căreia, în frumosul şi purul său tratat despre Libertatea creştină, îi va da un sens nou. Într-o scrisoare din 24 februarie 1521 îi mărturiseşte cu o oarecare candoare lui Spalatin indignarea ce l-a cuprins citind în reeditarea lui Hutten lucrarea lui Valla despre la *Darul lui Constantin*[5]. Îşi dă drumul, alunecă puţin câte puţin; argumentele, temele, invectivele naţionalismului german, antiroman îi devin familiare... Îi inspiră deja unele pagini din necruţătorul său pamflet împotriva papalităţii de la Roma, scris în mai şi publicat în iunie 1520: un prim apel către Principi împotriva prostituatei roşii din Babilon: *Du, rote Hur von Babilonien*! Le regăsim şi mai clar în răspunsul violent la un pamflet al lui Prierias: vedem în el o faimoasă invitaţie adresată creştinilor de a-şi spăla mâinile în sângele celor din curie. Şi mai ales, în august 1520, ele pătrund şi înfierbântă acel *Manifest către nobilimea creştină de naţiune germană*, care sună ca o trompetă de mobilizare a germanilor împotriva inamicului public.

---

[1] Cf. *Bibliographie*, de BÖCKING, vol. I, la început; lucrările lui Hutten sunt clasate în ordine cronologică.

[2] *Bulla Decimi Leonis contra errores Lutheri*; BÖCKING, *loc. cit.*

[3] *Ein Klag über den Luterischen Brandt zu Mentz*, 4 f. in-4; *Clag und Vormanung gegen dem Gewalt des Bapsts*, 26 f. in-4; *Anzeig wie allwegen sich die Romischen Bischoff oder Bapst gegen den teutschen Kayseren gehalten haben*, 8 f. in-4 etc. Cf. BÖCKING, *loc. cit.*

[4] END., II, n. 323, p. 432: „*A me quidem, jacta mihi alea, contemptus est Romanus furor et favor.*"

[5] END., II, n. 274, p. 332: „*Deus bone, quantae sunt tenebrae, nequitiae Romanensium*!"

Manifestul, acel *Vadiscus* al lui Luther, vizibil inspirat de Hutten, este un document straniu pentru istoricul care, rezistând atracţiei, seducţiei puternice a acestor pagini fremătând de viaţă şi pasiune, trebuie să analizeze, să disece, să descompună. Un asalt împotriva Romei, a papei, a curiei. Injurii înrudite cu ale lui Crotus Rubianus şi ale prietenilor săi. Un denunţ vehement al abuzurilor Sfântului Scaun. Un îndemn la rezistenţă, la revoltă, adresat unei Germanii exploatate de o papalitate spoliatoare. Conceput împotriva unui cler adesea scandalos, apelul îi are în vedere pe principi, pe nobili, pe toţi cei care au puterea şi datoria de a menţine libertăţile creştine, la nevoie înlăturându-l pe pontiful infidel sau vinovat. Hutten şi ai săi aveau de ce să fie mulţumiţi.

Afirmând că, în realitate, toţi creştinii sunt, prin condiţia lor, clerici, că nu există decât o diferenţă de funcţie între ei, că prin botez toţi sunt predestinaţi să fie preoţi, episcopi sau papă, că hirotonisirea nu înseamnă sfinţire şi nu conferă preoţilor un caracter veşnic, ci pur şi simplu este o desemnare pentru o funcţie, revocabilă după voia puterii civile, Luther le făcea o mare bucurie burghezilor, foarte mândri de demnitatea lor şi foarte neliniştiţi la orice intermediere între ei şi divinitate. Mai era şi revendicarea dreptului tuturor creştinilor de a citi *Biblia*, de a se hrăni cu cuvântul lui Dumnezeu, acest patrimoniu comun al tuturor credincioşilor. Erau declaraţii de un liberalism absolut asupra dreptului fiecăruia de a scrie în funcţie de ceea ce simte, atacuri vii şi stăruitoare împotriva scolasticii şi a reprezentanţilor săi. Toate acestea erau aspecte care puteau să-i adune laolaltă pe învăţaţi, pe umanişti şi pe adepţii lui Erasm, chiar dacă unele digresiuni asupra reformei universităţilor sau unele atacuri injurioase la adresa lui Aristotel şi a aristotelismului nu le plăceau decât pe jumătate... În sfârşit, mai urma şi schiţa unui program ciudat de reforme politice, economice şi sociale, pe ansamblu mai mult decât inconsistent, care părea o improvizaţie a unui iresponsabil. Aici se găseau laolaltă revendicarea căsătoriei pentru preoţi, o declaraţie de război împotriva mirodeniilor ca simboluri ale luxului, o ofensivă violentă împotriva beţiei şi a desfrâului, un plan de asistenţă şi de luptă împotriva cerşetoriei, acuzaţii bombastice de ţăran împotriva cametei şi cămătarilor, a băncilor şi a familiei Fugger: toate acestea puteau, trebuiau să unească sute şi sute de nemulţumiţi, dintre care unii sufereau din cauza relelor

denunțate de Luther, iar alții pentru că ar fi vrut să găsească și să ofere remedii.

Nu este de mirare că această cărticică, scrisă în germană pentru a fi citită de un întreg popor, a dispărut din librării cu o rapiditate neașteptată și că în șase zile s-au dat patru mii de exemplare, o cifră fără precedent. Toată lumea era vizată, toată lumea a cumpărat-o. Când a venit în Germania să publice bula, Aleandro a notat[1]: „Nouă zecimi din Germania strigă: Trăiască Luther! Iar restul, deși nu-l urmează, strigă în cor: Moarte Romei!"

II. SĂ CONSTRUIEȘTI O BISERICĂ?

În aceste condiții, Luther avea să se apuce de treabă? *Alea jacta est*? Se va înhăma, trup și suflet, la executarea vastului său program? În definitiv, *Manifestul* este un apel adresat principilor. Luther își propunea oare să-i ațâțe pe principi, să-și unească eforturile cu cele ale lui Hutten și ale partizanilor săi, să caute cu ei și ca ei marele personaj care va lua conducerea mișcării naționale germane și va da atacul împotriva Romei: Carol de Habsburg sau fratele său Ferdinand, sau, mai știi? dubiosul prelat care cumula Mainz-ul și Magdeburg-ul, Albrecht de Brandenburg?

Nicidecum. Luther nu face nici o mișcare. Luther nu acționează deloc. La invitațiile directe ale lui Hutten, nu răspunde nici prin fapte, nici prin demersuri. El scrie, doar atât. *Manifestul, De Captivitate, De Libertate*... Chiar în *Manifest* este vizibilă ezitarea lui. Tatonează. Poate fără să-și dea seama, luptă deja. Ce gânduri are? Să reformeze Germania, sau creștinătatea? Reformă națională, sau reformă „catolică"? Sunt vreo douăzeci de pasaje care nu vizează decât Germania și pe care Hutten și-ar putea pune semnătura... Dar reforma papalității, reforma curiei, apelul către Conciliu interesează toată creștinătatea. Există, fără îndoială, puțină confuzie, o gândire foarte complexă în orice caz și foarte greu de cuprins în formule prea simple.

Luther s-a dat cu împrumut, probabil. Nu s-a dăruit. Rămâne el însuși: omul mănăstirii, omul din turn. Omul care a sfârșit prin a-și crea o certitudine după propria-i măsură, omul care și-a făurit, pentru nevoile

---

[1] J. PAQUIER, *Jérôme Aléandre*, p. 154 și tot capitolul VII.

proprii, acea concepţie puternică asupra iertării prin credinţă, cu o formă şi un accent foarte intime, concepţie într-adevăr personală şi atât de emoţionantă...

Nu trebuie să spunem că Luther nu alege între o Reformă naţională şi o Reformă universală, între o reformă germană şi una catolică. De fapt, el nu simte nevoia să aleagă. Nu sesizează alternativa. Foloseşte cuvintele care se spun în jurul său. Se inspiră cât cuprinde din experienţa sa de german care deschide ochii asupra situaţiei din Germania. Şi, în mod firesc, marele meşteşugar al cuvântului, acest orator înnăscut care are nevoie să-şi stăpânească publicul, foloseşte pentru discursurile, pamfletele şi apelurile sale pasionate formulele, injuriile, imaginile care-i sunt oferite. Intenţiile sale sunt însă curate, el este în afara oricărui compromis cu interese lumeşti. Vederile sale politice sunt limitate, foarte puţin machiavelice, atât de candide! Ce indignat ar fi dacă un clarvăzător i-ar revela, punând degetul pe ele, josnicia şi egoismul aprigelor intenţii ale oamenilor de pradă, ale partizanilor cu buzele strânse care-l împing înainte, aşteptând marea împărţeală a vânatului. Măreţ şi naiv, idealismul său absolut planează deasupra acestor mizerii.

Roma s-a pus de-a curmezişul drumului său solitar de creştin care se îngrijeşte doar de mântuirea sa şi a celui de lângă el. Fără să-i asculte explicaţiile şi să coboare în adâncul sufletului său plin de Dumnezeu sau să-şi deschidă ochii la evidenţa lui Hristos şi a Cuvântului Său, Roma l-a condamnat. Ce greşeală! Cine era Luther, dacă nu traducătorul, vestitorul lui Hristos şi al *Evangheliei*? Roma condamna deci pe Hristos şi *Evanghelia*. Iată fondul problemei. Îşi închipuie cineva că o Romă pioasă şi sfântă, fără fiscalitate, fără birocraţie, fără politică laică şi mondială, în consecinţă, fără nevoi nu ar fi fost văzută de Luther ca o personificare a Antihristului, dacă l-ar fi condamnat fără să-l asculte?

De fapt, Roma nu era sfântă. Roma era mama viciilor, cloaca păcatelor, lăcaşul dorinţelor nelegiuite, al nevoilor răufăcătoare, al cupidităţilor blestemate. Roma acţiona împotriva lui Luther cu prefăcătorie şi nesinceritate. Roma nu lupta pentru principii, ci pentru interese, pentru a ţine sub cizma ei o Germanie istovită... Toată lumea din jurul lui Luther repeta acest lucru; îl ştia oare şi el? Sigur că îl ştia, şi îl striga cu vocea sa puternică al cărei ecou era întărit de o sută de mii de voci de germani. Era însă ceva auxiliar. Războiul sfânt pe care îl ducea

aplaudat fiind de un public amestecat, purtat fiind de torentul pe care-l declanşase şi desfăşurându-şi forţele de polemist, nu era decât un episod. Papa era Antihristul pentru că nu admitea, pentru că refuza să admită mântuirea prin credinţă şi acea teologie a crucii care, în acelaşi timp, îl pacifica şi îl exalta pe Luther.

Atunci Luther, al doilea Luther, cel care acţionează în acel moment cu energie, cu o forţă înzecită, teologul care scrie în latină pentru semenii săi, trebuie să fie perseverent, să meargă înainte, să obţină cu principiile sale cele mai îndrăzneţe consecinţe. Fireşte, nu avem intenţia de a schiţa aici istoria acestor demersuri. Nu vrem decât să redesenăm curba unui destin. Dar pentru cunoaşterea destinului lui Luther, evoluţia acestei teologii nu este indiferentă. Or, cu ce se ocupa el în acele luni tulburi? Tocmai cu formularea unei doctrine a Bisericii. Subiect arzător. Care Biserică? O Biserică a Germaniei, ierarhizată, dar avându-l ca şef pe primatul Germaniei, şi nu pe papa de la Roma? O Biserică Catolică cu adevărat ecumenică, Biserica Romei debarasată de tarele sale şi regenerată, dar cum? Prin centralizare după un plan nou? Printr-o federaţie de Biserici naţionale? Probleme pe care istoria le poate formula la modul abstract, dar pe care Luther nu şi le pune. Indiferenţa sa la asemenea evenimente viitoare ne lămureşte cel mai bine asupra sentimentelor sale profunde.

Biserica pe care o defineşte în 1520, după câteva tatonări prealabile, nu este o organizaţie puternică şi vastă ca Biserica Romană, această instituţie seculară care, grupându-i în dioceze pe toţi cei ce au primit botezul, le impune autoritatea preoţilor hirotonisiţi, predicatori ai unui crez dogmatic şi fabricanţi de graţie divină prin canalul magic al celor şapte sacramente, şi totul cu ajutorul puterilor lumeşti. Acestei Biserici vizibile şi, am putea spune, masive, Luther îi opune adevărata sa Biserică, Biserica invizibilă. Ea este alcătuită numai din cei care trăiesc în credinţa cea adevărată; din cei care, crezând în aceleaşi adevăruri, sensibili la aceleaşi aspecte ale divinităţii, sperând că vor avea parte de aceeaşi fericire cerească, se găsesc astfel uniţi, nu prin legăturile exterioare ale unei supuneri militare faţă de papă, vicarul lui Dumnezeu, ci prin legăturile intime şi secrete pe care le ţese de la suflet la suflet, de la spirit la spirit, o comuniune profundă în desfătările spirituale.

Legături secrete în toată puterea cuvântului. Cum se vor detaşa aceşti credincioşi adevăraţi de masa care îi înconjoară? Vor avea trufia de a se

proclama creştini adevăraţi, de a se reuni în grupuri speciale, în „comuniuni de sfinţi" ce emană ipocrizie şi fariseism? Religiozitatea sectară nu i-a plăcut niciodată lui Luther. Adevăraţii credincioşi, cei care se aruncă în mijlocul oamenilor şi nu se separă de ei, se mulţumesc, după părerea sa, să fie drojdia care face să crească aluatul, sufletul viu şi cald care dă viaţă unui corp greoi şi adeseori îngheţat...

Între oamenii din popor, între creştini, nu există deloc deosebiri sau ierarhie. Cei care prin botez, prin *Evanghelie* şi credinţă au devenit copiii Domnului sunt toţi egali. Şi dacă printre ei se află unii care sunt însărcinaţi să-i înveţe pe alţii sau să predice, aceştia nu trebuie să se creadă de esenţă superioară: nu sunt altceva decât funcţionari destinaţi unei misiuni umane, revocabili după voia celor care îi desemnează... În mod similar, dacă sunt elaborate nişte reglementări, dacă, într-un stat monarhic, suveranul acţionează în calitate de membru al comunităţii credincioşilor, sau, într-un stat democratic, dacă reprezentanţii aleşi ai poporului suveran se ocupă cu propovăduirea Cuvântului Domnului, cu formarea unui corp de preoţi calificaţi, cu dotarea oraşelor şi satelor cu şcoli suficiente, un lucru trebuie bine ştiut: nici aceste grupări, nici aceste reglementări nu vor face parte niciodată şi în nici un fel din autoritatea divină.

Nu există, nu a existat niciodată şi nu va exista vreodată o comunitate religioasă care să poată spune că Dumnezeu i-a dat drept sarcină să definească sensul Cuvântului; nimeni nu poate, în această calitate, să ceară supunerea oarbă a conştiinţelor; în fine, nimeni nu are dreptul să facă apel la puterile pământeşti pentru a impune oamenilor anumite credinţe sau uzajul sacramentelor. „Cel care nu vrea botezul să nu-l facă", declară categoric Luther în 1521: cuvinte uimitoare în gura acestui preot[1]. Şi adaugă (textul este din 1521): „Cel care vrea să se lipsească de împărtăşanie are acest drept. La fel şi cel care nu vrea să se spovedească". Ceva mai târziu, în 1523, aceeaşi declaraţie: „Credinţa este un lucru absolut liber... Nu poţi forţa inimile, orice ai face. Vei ajunge cel mult să-i constrângi pe cei slabi să mintă, să vorbească altfel decât gândeşte mintea lor."[2] Împotriva indiferenţei, a ostilităţii, a necredinţei, Luther din 1520 nu cunoaşte decât un remediu: să propovăduieşti Cuvântul divin şi să-l laşi să

[1] *Von der Beichte*, W., VIII, p. 157; citat de STROHL, II, 325.

[2] *Ibid.* şi W., XI, 264.

acţioneze. „Dacă prin el nu se va obţine nimic, prin forţă se va obţine şi mai puţin, chiar dacă lumea este scufundată într-o baie de sânge. Erezia este o forţă spirituală. Nu poate fi lovită cu fierul, arsă în foc, înecată în apă. Dar există Cuvântul lui Dumnezeu: el va triumfa!"

Este o Biserică a unui călugăr fervent, visată în liniştea mănăstirii de un om care nu e în cârdăşie cu lumea de afară. Un idealism măreţ care, în zorii secolului, are un sunet curat şi plăcut.

În acest fel, Luther distruge. De fapt, el neagă, întoarce spatele Bisericii Catolice cu ierarhia sa bine stabilită, cu vechile sale tradiţii, cu puternicele sale fundamente teritoriale şi juridice. Se dezinteresează de Biserica vizibilă, net delimitată, opunându-se viguros Bisericilor rivale; de Biserica păstrătoare a unei civilizaţii, ce întreţine în Europa o puternică unitate de cultură şi de tradiţie, de această construcţie seculară grandioasă, adevărată moştenitoare a Imperiului Roman. La 10 decembrie 1520, el arde la Wittenberg bula *Exsurge*. Era un an de când, în *Rezoluţiile* tezelor de la Leipzig, scrisese: „Vreau să fiu liber. Nu vreau să devin sclavul nici unei autorităţi, fie ea a unui conciliu sau a oricărei alte puteri, a unei universităţi sau a papei. Voi proclama cu încredere ceea ce cred eu că este adevărul, fie că este promovat de un catolic sau de un eretic, fie că este aprobat sau respins de vreo autoritate." Nimic nu mai rămâne din vechea Biserică după asemenea declaraţii. Ea este distrusă până la rădăcină, rasă până la temelie.

Deci Luther va reconstrui? Pe ce, pe care baze? Pe Lege? Dar el este acela care se tot osteneşte să proclame: creştinul este eliberat de Legea mozaică; şi nu numai de Legea ceremonială a Vechii Alianţe, dar şi de *Decalog*, de cele zece porunci pe care Moise le-a dat evreilor. Evreilor, da, nu şi creştinilor. Şi Moise, un Doctor, un mare Doctor fără îndoială, este oare legislatorul nostru, al creştinilor? Nicidecum. Legea? Ce să facă un creştin cu ea? Nu a fost oare suprimată şi învinsă de Hristos? Născut sub stăpânirea ei, nu s-a ridicat el împotriva exigenţelor ei pentru a-i răscumpăra pe toţi cei pe care greutatea ei ucigătoare îi zdrobea? Legea? Hristos ne-a dat *Evanghelia*, contrariul ei.

Şi atunci, ce să înţelegem prin Cuvânt, această noţiune atât de dragă lui Luther, pe care o repetă atât de des, cu un accent deosebit de iubire şi tandreţe? Ce înseamnă Cuvântul? Ansamblul Cărţilor Sfinte? Luther, cel

care neagă autoritatea unui papă în carne şi oase, va pune deasupra creştinilor un papă de hârtie? În momentul acela nu avea un asemenea gând. Nu avea cum să recunoască unei cărţi, fie ea şi *Biblia*, dreptul pe care îl refuza oricărei autorităţi din lume, dreptul de a aservi libertatea sa de creştin. Totuşi, el va fi traducătorul *Bibliei* în germană, o traducere integrală, un minunat dar făcut compatrioţilor, o carte a cărei bogăţie îl înspăimântă uneori... Credinţa nu depinde de un text, oricare ar fi acesta. Credinţa nu poate fi aservită cuvântului, oricât de sus e locul de unde vine. Credinţa este stăpâna tuturor textelor. Numai ea are drept de control asupra lor, în numele acestei certitudini pe care şi-o trage din ea însăşi. Credinţa se referă direct la Cuvânt, iar Cuvântul nu este *Scriptura*, o literă moartă, „coşul sărăcăcios din stuf în care era ţinut copilul Moise ". Este însuşi Moise: ceva viu, activ, imaterial, un spirit, o voce care umple Universul. Este mesajul de acordare a graţiei divine, promisiunea mântuirii, revelaţia izbăvirii noastre.

În acest mod sunt plasaţi, faţă în faţă, omul şi Dumnezeu de către acel Luther din anii săi cei mai fierbinţi. Între ei nu există intermediari. „Trebuie", spune el, „să aud cu urechile mele ce spune Dumnezeu." Dar cum să-L auzi? Aderând raţional la un crez, la o *summa* doctrinală? Ce prostie! „Cuvântul poate fi propovăduit; nimeni însă în afară de Dumnezeu nu-l poate imprima în inima omului." Pentru lucrurile spirituale nu există alt judecător pe acest pământ, „în afară de omul care poartă în inimă adevărata credinţă în Dumnezeu". Astfel, tot ce este zădarnic, inutil, dăunător se prăbuşeşte: dogma care hotărăşte ce trebuie să fie crezut de toată lumea, peste tot; casta sacerdotală, atribuindu-şi dreptul nelegiuit şi derizoriu de a transmite credincioşilor iertarea lui Dumnezeu; în fine, instituţia monastică şi toţi membrii săi, călugării de toate rânduielile, din toate ordinele şi cu toate veşmintele, toţi cei care cu orgoliu îi oferă lui Dumnezeu, drept sacrificii, rugăciunile lor inutile şi mortificarea viciată de trufie. Totul se prăbuşeşte, tot ce nu este credinţă, contactul intim al unui suflet mizerabil pe deplin conştient de mizeria sa cu prodigioasa, inimaginabila sfinţenie a lui Dumnezeu: o împreunare divină între o creatură pângărită şi un Dumnezeu care o ridică din josnicie şi-i ia asupra Sa păcatele greu de ispăşit, oferindu-i în schimb darurile Sale de înţelepciune şi fericire.

Pe baza unor asemenea relații între Creator și Creatură, a noțiunii de Biserică invizibilă care adună în secret sufletele și spiritele ce împărtășesc aceeași credință, cum va putea Luther, cel din 1520, să construiască, în locul acestei Biserici Romane pe care spera să o distrugă prin negare, o nouă Biserică, în conformitate cu sentimentele care se revărsau din inima sa, cu pietatea care clocotea în el, cu acea credință pe care o purta în sine și-n care găsea un sprijin?

III. CURAJUL DE LA WORMS

De altfel, a zidi, a înălța, a construi nu sunt cuvinte întâlnite în limbajul lui Luther, cel care traduce fondul gândirii și sentimentelor sale, ceea ce este în inima lui. Credința nu-l face să se adreseze lumii cu cuvintele: „Nu vreau să te cunosc. Tu reprezinți răul; ești păcatul, urâțenia și nedreptatea; voi fugi de tine." Să se închidă într-o chilie? Tocmai a părăsit-o și reneagă din tot sufletul ascetismul de acolo. Lumea a fost făcută de Dumnezeu. Și tot Dumnezeu ne-a așezat în ea. Să rămânem acolo unde ne-a pus. Să ne îndeplinim conștiincios datoria noastră zilnică. Țăranul care ară, servitoarea care face curățenie, fierarul care bate nicovala fac o muncă la fel de lăudabilă și sănătoasă ca cea a bunului predicator evanghelic a cărui meserie este de a îndoctrina poporul creștin — mai mult chiar decât călugărul nesuferit care îngaimă la nesfârșit *Tatăl nostru.* Luther o spune încă din 1520, și o va relua cu și mai multă forță; puteți ghici ecoul acestor cuvinte asupra harnicilor burghezi, asupra poporului disciplinat și conștiincios ale cărui munci umile erau preamărite de el, omul lui Dumnezeu, preotul care-și scotea aureola cu propriile sale mâini.

Această lume e dominată de credința lui Luther, care o folosește ca și Avraam, care avea soție, copii și slugi, dar era ca și cum n-ar fi avut nimic; patriarhul știa că adevărata bucurie ți-o oferă doar bogățiile spirituale. Să trăiești în mijlocul lumii, da. Să folosești bunurile pe care ți le oferă în mod liber, cinstit, cu seninătate sufletească: încă o dată, da. Bucurii ale simțurilor și ale sufletului, plăceri ale naturii: un pahar de vin vechi, grația suplă a saltului unui animal tânăr, strălucirea profundă a unei priviri jucăușe, gâtul unei femei arcuit de un sărut, tandrețea guralivă și

spontană a unui copil — iată comori oferite de un Dumnezeu generos, din care creştinul poate lua la discreţie, fără remuşcări. Să folosească darurile Părintelui cu seninătate deplină, dar să fie întotdeauna gata să se detaşeze de ele. În momentul în care şi le însuşeşte, să ştie să renunţe în sufletul său. Să vadă în ele ceea ce sunt cu adevărat: accesoriile unui teatru amenajat de Dumnezeu în mod special, pentru ca omul să-şi pună credinţa la încercare.

Şi cum ar putea acest creştin, acest stăpân căruia Dumnezeu i-a dat sceptrul şi coroana, să se lase dominat de lucrurile de pe pământ? Fără grabă şi fără teamă, Luther îşi plimbă regalitatea creştină printre păcate, moarte şi nenorocire, aceşti locuitori ai lumii terestre. El nu fuge de puterile răului. Nu se teme de ele. Le stăpâneşte pentru că are certitudinea absolută că nici una, nici diavolul, nici moartea, foamea, setea, fierul sau focul nu pot pătrunde în el, în esenţa eului său. Mai mult, şi le aserveşte, le supune nevoilor sale şi din fiecare extrage contrariul: dreptatea din păcat şi bogăţia din sărăcie.

Astfel, credinţa îi dă lui Luther o stăpânire regească asupra lumii: credinţa, încrederea absolută în Dumnezeu. Această încredere care îl inspiră şi îl susţine în toate demersurile ne face să înţelegem interesul său redus pentru realizări împlinite şi acel dispreţ pentru construcţiile echilibrate unde găsim, puternic marcată, una dintre trăsăturile permanente ale geniului său.

Un reformator? I s-a putut refuza părintelui Reformei acest titlu, şi nu degeaba. Un conducător de oameni? Fără îndoială, răspundea la apelul Dumnezeului său. În adâncul sufletului el nu cerea să conducă, ci să fie condus, să fie purtat de Dumnezeu acolo unde El voia să-l ducă, cu încrederea oarbă a copilului care merge de mână cu tatăl său fără a manifesta o curiozitate inutilă. Să organizezi? Să legiferezi? Să construieşti? La ce bun? De ce să dai atâta importanţă unor acţiuni zadarnice? Biserica, această comuniune pur spirituală, Biserica invizibilă este prezentă peste tot unde se găsesc, unde îşi manifestă credinţa adevăraţii credincioşi. Asta e important. Restul, recrutarea pastorilor, constituirea grupurilor nu prezintă nici un interes. De ce să le hotărăşti pentru eternitate? Sunt suficiente nişte reglementări provizorii. Cât despre negocierea cu mai-marii acestei lumi pentru a asigura doctrinei lui Dumnezeu cele mai bune condiţii de dezvoltare şi răspândire, şi asta i se

pare tot deşertăciune. Politica e treaba suveranilor. O afacere de stat. Ce au în comun afacerile de stat şi creştinismul interior al credinciosului? Statul trebuie să protejeze Biserica; să o apere dacă este atacată pe nedrept; să-i gestioneze bunurile dacă le are; asumându-şi aceste funcţii, să-i elibereze pe credincioşi de grijile inoportune. Astfel ei vor fi liberi să se ocupe numai de ceea ce are într-adevăr valoare pentru un creştin. Dar nici pentru aceasta nu e cazul să te agiţi. Triumful *Evangheliei*, salvarea Bisericii lui Dumnezeu: cum, eforturile oamenilor depind oare de nişte lucruri atât de mari? Luther ştie că nu: „Prin Cuvânt a fost învinsă lumea şi salvată Biserica. Prin Cuvânt va fi restaurată!" Text din 1520[1], care anunţă un altul, mai celebru: cel al trufaşei sale declaraţii către elector, când, tulburat de ştirile primite de la Wittenberg, solitarul de la Wartburg rupe tăcerea[2]: „Pentru a remedia acest lucru, Eminenţa Voastră Electorală nu trebuie să întreprindă nimic. Căci Dumnezeu nu vrea şi nici nu poate suferi neliniştile sau măsurile Eminenţei Voastre, aşa cum nu le suferă nici pe ale mele. Vrea să aibă totul în mâinile sale!"

Abandon total, împăcare desăvârşită cu Dumnezeu... Să notăm în trecere că aici stă şi explicaţia detaşării, a indiferenţei lui Luther faţă de morală, care i-a fost reproşată cu duritate. Se ştie cu câtă fermitate Luther a stabilit şi a respectat distincţia între cucernic şi creştin. „Să ştie toată lumea! Să fii evlavios, să îndeplineşti fapte multe şi importante, să duci o viaţă frumoasă, onorabilă şi virtuoasă înseamnă cu totul altceva decât să fii creştin în adevăratul sens al cuvântului."[3] Nu eşti creştin doar pentru că eşti bun, drept şi evlavios, ci atunci când, prin credinţă, Dumnezeu îţi pătrunde în suflet. În acest caz, nu-ţi mai faci griji pentru moralitate. Morala nu poate fi fructul voinţei umane. Ea este un fruct al credinţei. Dacă omul Îl poartă în sine pe Dumnezeu, dacă Dumnezeu acţionează în el, voinţa umană transformată de Spiritul Sfânt va duce în mod firesc la îndeplinirea multor acţiuni bune şi frumoase. Transformarea aceasta nu este însă de moment, ci este dobândită pentru totdeauna. Acţionată de Spiritul Sfânt, voinţa „doreşte, iubeşte şi îndrăgeşte în mod constant binele, aşa cum odinioară dorea, iubea şi îndrăgea răul"[4].

---

[1] Alte texte citate în WILL, pp. 198-200.

[2] Cf. mai departe, notele de la paginile 156 şi 157.

[3] E., IX, 152.

[4] Pentru aceste afirmaţii, vezi WILL, pp. 148-149.

O tihnă obţinută prin abandon, desigur, dar atunci când furtunile, ameninţările, suferinţele şi persecuţiile se abat asupra credinciosului, încrederea absolută în Dumnezeu va fi, în inima sa, o sursă inepuizabilă de răbdare, de putere, de energie, de eroism. *Eine feste Burg ist unser Gott*; este o fortăreaţă, Dumnezeul nostru! E un strigăt din adâncurile sufletului lui Luther. Sentimentul pe care-l traduce i-a împrumutat, de nenumărate ori pe parcursul vieţii, un curaj şi o exaltare de-a dreptul supraomeneşti. Curajul şi exaltarea de care a dat dovadă la Worms...

Luther la Worms. Oare de ce atâţia oameni deosebiţi nu au reuşit să prezinte acest episod dramatic decât într-o suită de imagini ca ale lui Paul Delaroche, ridicole prin cât era de denaturat totul? Să încercăm să privim această poveste, atât de preţioasă pentru cunoaşterea intimă a lui Luther, cu alţi ochi.

De ce şi în ce spirit s-a predat Augustinul Dietei? Nu ne-am gândit niciodată să ne punem această întrebare. Tradiţia nu lasă loc pentru mirare. Se repetă docil lecţia învăţată: „Convocat în faţa adunării, Luther s-a dus având asupra lui un permis de liberă trecere. Şi acolo..." Oare faptul că a dat curs convocării este ceva foarte obişnuit?

Fusese scos în afara creştinătăţii de o bulă papală. Trebuia ca aceasta să fie pusă în aplicare. Cine avea puterea să-i transforme litera în realitate necruţătoare? Împăratul, sau, mai precis, Regele Romanilor? Dar Carol era un tânăr aproape necunoscut de germani, fără prea multă experienţă, fără credit, fără o forţă reală, constrâns din acel moment să negocieze cu principii. Mai ales unul dintre aceştia avea un cuvânt de spus: electorul de Saxonia, Frederic cel Înţelept. Or, el îl proteja pe Luther. Ceilalţi principi nu-i împărtăşeau toţi sentimentele, dar se simţeau solidari cu el în calitate de suverani teritoriali. Toţi îşi strângeau rândurile când era vorba de drepturile lor asupra supuşilor sau de drepturi revendicate de împărat. Pe de altă parte, bula era foarte discutată şi nu era foarte scrupulos redactată. Chiar şi la Roma unii au văzut cu oarecare nelinişte cum papa dădea ascultare celor violenţi. În Germania, mulţi dintre cei care nu-l urmau pe Luther în ceea ce el aducea ca noutate erau scandalizaţi să vadă cum era condamnat fără ca erorile sale să fi fost demonstrate. Iar tactica lui Erasm, în acel moment, era de a lăsa o portiţă deschisă pentru o revizuire, declarând sau prefăcându-se că ar crede că bula era falsă.

Caracciolo şi Aleandro, cei doi legaţi cărora Sfântul Scaun le dăduse această sarcină, se aflau deci într-o postură dificilă. S-au dus la Frederic, l-au rugat să dispună să fie arse lucrările lui Luther şi să-l aresteze. La sfârşitul lui 1520, electorul le-a răspuns doar cu vorbe, deloc încurajatoare. Să-l aresteze pe Luther? Nici vorbă. El făcuse apel la sentinţa papală. Apelul era suspensiv. Să-i ardă scrierile? Nici atât. Nu fuseseră suficient examinate, destul de discutate pentru a avea acest drept. Ar fi mai bine ca Luther să fie chemat în faţa unor judecători imparţiali şi luminaţi...

Astfel s-a născut, contrar dorinţei nunţilor, ideea de a-l face să compară în faţa Dietei. Miile de obstacole printre care şi-a croit ea drum au prea puţină importanţă. Nu vom reface şi nici nu vom rezuma acum istoria *Reichstag*-ului din 1521, căci tocmai a fost reluată într-o carte excelentă a lui Paul Kalkoff. La 6 martie 1521, Carol de Habsburg semna un permis de liberă trecere pentru „onorabilul, dragul şi devotatul" său Martin Luther. Pe 26, în Vinerea Mare, permisul i-a fost înmânat de heraldul Imperiului, Gaspard Sturm. Pe 2 aprilie, într-o trăsură care o urma pe a lui Sturm şi în care se aflau patru persoane, una fiind un frate augustin, după regula monastică, Martin Luther pornea spre oraşul imperial...

Nimic mai simplu. Dar ce însemna de fapt această convocare? În momentul în care i-a fost înmânată, trecuse deja mult timp de când Dieta se ocupa de el. Aleandro făcuse pe 13 februarie o lungă expunere asupra cazului în faţa deputaţilor. Pe 19, *Reichstag*-ul a dat un răspuns, declarând că un german nu poate fi condamnat fără a fi audiat, şi ridicând astfel chestiunea spinoasă a nemulţumirilor naţiunii germane împotriva Romei. Atunci a intervenit Carol, care a declarat că Luther nu va compărea pentru a discuta. Va fi întrebat dacă recunoaşte ca fiind ale sale scrierile publicate sub numele lui şi dacă voia sau nu să retracteze erorile din ele. În ziua în care Luther primea, la Wittenberg, permisul de liberă trecere din mâinile heraldului, în toată Germania era publicat edictul prin care scrierile sale erau condamnate să fie arse...

Luther ştia acest lucru. Ştia că Aleandro se agita cu ardoare şi încă mai avea asupra regelui romanilor o influenţă a cărei eficacitate a fost atestată de edict. La ce bun să se ducă la Worms? Într-o scrisoare din 19 martie către Spalatin — încă nu primise permisul —, declara tranşant: „Îi voi

răspunde împăratului Carol că, dacă voi fi chemat doar pentru o retractare, nu voi merge la Worms. E ca şi cum aş fi făcut deja călătoria, dus şi întors."[1] Or, pe 26 îl primeşte pe herald, iar pe 2 aprilie porneşte la drum... De ce?

O frază din scrisoarea către Spalatin din 19 martie ar putea să ne lămurească. Pentru a retracta, nu voi merge la Worms, spunea el. Dar adăuga: „Dacă împăratul mă citează ca să-mi ia viaţa şi mă declară, după ce voi refuza, «duşman al Imperiului», mă voi oferi să vin la apelul său. Cu ajutorul lui Hristos, nu voi fugi şi nu voi renega Cuvântul Domnului. Sunt sigur că oamenii aceştia sângeroşi nu se vor opri până nu-mi vor lua viaţa; doresc însă, dacă e posibil, ca oamenii papei să fie singurii vinovaţi de moartea mea..."[2] Sunt vorbe care ne arată o exaltare surprinzătoare. Dacă nu l-am cunoaşte pe Luther şi încrederea sa absolută în Dumnezeu...

Luther nu a plecat la Worms ca un om care respectă puterea constituită şi care, primind o convocare, îi dă curs fără a ezita şi a reflecta. Luther s-a dus la Worms ca omul care se aruncă în foc. Mergând drept înainte, acceptând sacrificiul interior al propriei vieţi, nutrind o credinţă de neînvins în mântuirea finală, pe care orice om în pericol o caută în sursele cele mai adânci ale vitalităţii sale şi care, la Luther, se confundă cu o credinţă oarbă, de nezdruncinat, în Dumnezeu, Luther s-a dus la Worms ca pentru martiriu sau pentru triumf: în cele din urmă, două faţete ale aceleiaşi realităţi. Triumful trebuie înţeles doar în faţa lui Dumnezeu şi prin Dumnezeu. Luther nu conta pe oameni, pe ajutorul lor. Dimpotrivă, îl refuza din toate puterile. Idealismul său nu a fost niciodată mai curat şi mai intransigent ca atunci. La 27 februarie 1521, respingând ideea că ar fi violent, sau mai bine spus, că ar face apel la violenţă, îi scria lui Spalatin[3]: „Nu am comis această greşeală; nu am împins nobilimea germană să impună cu armele nişte limite celor de la Roma, ci doar prin rezoluţii şi decrete, nimic mai simplu. Să lupţi împotriva mulţimii neînarmate de oameni ai Bisericii e totuna cu a lupta cu femeile şi copiii."

---

[1] END., III, nr. 414, p. 113: „*Respondebo ergo Carolo Imperatori, solius palinodiae causa vocatum me non venturum: quando quidem idem sit ac si jam illuc venissem et huc rediissem.*"

[2] END., *ibid.*: „*Certissimum autem habeo, illos non quieturos sanguinarios, donec occiderint me.*"

[3] END., III, nr. 390, p. 73.

Şi, puţin mai înainte, la 16 ianuarie, îi declarase aceluiaşi Spalatin: „Nu aş vrea să se lupte pentru *Evanghelie* folosindu-se forţa şi crima... Antihristul însuşi a început fără violenţă şi va fi zdrobit la fel, numai şi numai prin Cuvânt."

Polemiştii cucernici, stând la căldurică, sunt liberi să ne asigure că nu s-a expus unor riscuri dând curs convocării, că drumul spre Worms a fost fără pericole şi fără întâmplări neprevăzute. În acel moment decisiv, în acea Germanie tulburată, când şi cei mai obtuzi simţeau importanţa şi grandoarea forţelor angajate, gândul la Jan Hus şi la sfârşitul său la Konstanz pusese, fireşte, stăpânire pe spiritul lui Luther, pe al tuturor prietenilor şi, nu încape îndoială, pe al tuturor duşmanilor săi... Şi ce dacă? Dumnezeul său îi dădea aripi, Dumnezeul său îl ducea cu Sine. Nu a mai ezitat. A plecat pentru a depune mărturie despre credinţa sa, pentru a-L atesta pe Dumnezeul său.

Călătorie tulburătoare şi triumfală. La Erfurt, primirea a fost solemnă şi entuziastă. Universitatea unde studiase îl întâmpina acum ca pe un oaspete ilustru. El, cel excomunicat, le-a ţinut o predică augustinilor chiar în capela fostei sale mănăstiri. A predicat şi la Gotha, la Eisenach. Era bolnav în acest timp şi se plângea de dureri ciudate. Gândul la Satană, la şiretenia şi capcanele ei nu-l lăsa în pace. Dar eroismul său, un fel de vioiciune intimă şi pasionată, îi dădea forţa să înfrunte totul. Ce putea să facă Diavolul? „Hristos este viu", îi scria el lui Spalatin, de la Frankfurt, pe 14 aprilie; „Hristos este viu şi vom intra în Worms în ciuda tuturor porţilor infernale şi a puterilor aerului."[1] A doua zi, pe 15, discipolul său Bucer, trimis în întâmpinarea sa, avea să-l întâlnească la Oppenheim.

La Worms, atmosfera era încărcată, prevestind furtuna. Principii îi opuneau rezistenţă lui Carol, care nu avea nici trupe şi nici resurse. Nunţii erau speriaţi. Pe străzi, sub ferestrele hotelului lor, populaţia venea să cânte acele *Litanii ale germanilor*, pline de injurii furioase. Izbucneau revolte în oraşe, dar şi la ţară, împotriva clerului, a călugărilor, a oamenilor bogaţi. Popularitatea călugărului excomunicat creştea neîncetat. Portretul său era expus peste tot, alături de cel al lui Hutten.

---

[1] END., III, nr. 420, p. 121: „*Verum Christus vivit, et intrabimus Vormaciam, invitis omnibus portis inferni et potentatibus aeris.*" Asupra şederii la Worms, o curioasă relatare a lui Luther în culegerea Cordatus (*Tischreden*, ed. de la Weimar, III, pp. 281-287).

Acesta, din înaltul zidurilor de la Ebernburg, fortăreața lui Sickingen, arunca asupra Germaniei mormane de pamflete. Se simțea cum freamătă, cu mâna pe sabie, o nobilime famelică și brutală. Se aștepta împărțirea prăzii, semnalul de la Ebernburg...

Atunci au început consfătuirile secrete. Dacă Luther ajungea în confuzia aceasta... Se temeau de venirea sa deopotrivă prietenii și dușmanii. În cele din urmă, a apărut un plan: călătorul să fie îndreptat spre Ebernburg, nu spre Worms. Acolo sus, în siguranță, păzit de Sickingen, sub supravegherea lui Hutten, Luther nu trebuia să se mai teamă că va avea soarta lui Hus. Putea să aștepte, să afle ce i se pregătește, să discute... Era propunerea pe care i-a făcut-o Bucer, dar a refuzat-o tranșant.

Se va duce deci la Worms. Nu va fi împiedicat de nimeni și de nimic. Va intra în oraș. Își va înfige adânc piciorul între fălcile lui Behemoth ca să-l proclame pe Hristos și să pună totul în mâinile Sale. Era o forță în mișcare, ce nu mai putea fi oprită. În dimineața zilei de 16 aprilie, intra în Worms. Trăsura îi era escortată de o sută de călăreți. Două mii de persoane l-au urmat până la locuința ce i se dăduse. A doua zi, pe 17, a fost adus pentru prima dată în fața împăratului. Luther nu a trecut proba în mod strălucit. Oficialului din Trier care-i punea întrebări — dacă recunoștea că lucrările publicate sub numele său erau ale sale și dacă retracta sau nu afirmațiile eronate pe care le făcuse în ele —, Luther i-a răspuns cu voce joasă, probabil foarte emoționat, că nu-și reneagă nici una dintre lucrări; în ceea ce privește restul, a solicitat cu umilință o amânare, deoarece chestiunea era prea gravă pentru a răspunde imediat. Această cerere a uimit și a produs dezamăgire. I s-au acordat, în silă, douăzeci și patru de ore. A doua zi, pe 18 aprilie 1521, într-o joi, pe la șase seara, într-o sală supraîncălzită, întesată de lume, la lumina torțelor, la terminarea ședinței, Luther a fost introdus din nou. De această dată, a vorbit limpede.

Cărțile sale? Erau de trei feluri. Unele constituiau expuneri asupra doctrinei creștine, în asemenea măsură scrise în spiritul *Evangheliei,* încât chiar și adversarii săi le găseau salutare. Nu avea nimic de retractat în ceea ce le privește. În a doua categorie intrau critici dure la adresa papalității și la practicile papismului... Nici aici nu avea nimic de retractat. Dacă o făcea, deschidea larg ușile și ferestrele pentru Antihrist. Ultimele erau scrieri de circumstanță împotriva adversarilor care l-au provocat. Puțin cam mușcătoare, ce-i drept. Dar de ce nu? doar Luther

combătea în ele tirania şi nelegiuirea. În loc să fie condamnat fără să i se dea ascultare, ar trebui să fie desemnaţi nişte judecători; să i se discute ideile; să i se arate prin ce sunt ele periculoase. Oficialul din Trier a luat din nou cuvântul. „Nici o discuţie; retracta sau nu?" A urmat atunci faimoasa declaraţie care a circulat în mai multe versiuni în toată Germania. S-o traducem pe cea mai probabilă[1]: „Doar dacă o să fiu convins să o fac prin mărturii din *Scriptură* sau prin raţiunea evidenţei (căci nu cred nici în papă şi nici în concilii: este cert că au greşit prea des şi s-au contrazis), altfel sunt legat prin textele pe care le-am adus; conştiinţa mea este închisă în cuvintele lui Dumnezeu. Să revoc ceva, nu pot şi nu vreau să o fac. Căci a acţiona împotriva conştiinţei tale este periculos şi nu este cinstit. Dumnezeu să mă ajute, Amin!"

S-a produs mare zarvă. În mijlocul injuriilor şi aclamaţiilor, Luther s-a retras. S-a reîntors la han. De departe, de cum şi-a văzut prietenii neliniştiţi, a strigat de două ori ridicând mâinile: *Ich bin hindurch*, am scăpat, am scăpat! A doua zi, toată lumea a aflat de refuzul categoric al Fratelui Luther, „care scrie împotriva papei". Cei care-şi închipuiau că îl cunosc şi îl iubeau se minunau de o asemenea îndrăzneală căreia nu puteau să-i ghicească motivaţia supraomenească.

„A revenit în ziua următoare spunând că este adevărat că a scris cutare şi cutare lucru... şi că atât timp cât nimeni nu-l va convinge de contrariul, va susţine ceea ce a spus şi nu-i va fi frică să moară pentru aceasta." Secretarul factoriei portugheze din Antwerpen îi povestea regelui Portugaliei, într-o scrisoare trimisă pe 25 aprilie de la Berg op Zoom (ştirile zburau) faimoasa scenă de pe 18: „Între alte lucruri de notorietate", continua el, „se povesteşte că nunţiul era ca mort auzindu-l." Şi adăuga: „Tot poporul Germaniei şi principii sunt de partea lui. Cred că de data asta va scăpa."[2]

---

1 *Deutsche Reichstagsakten unter K. Karl* V, ed. WREDE, II, 555: „*Nisi convictus fueros testimoniis Scripturarum aut ratione evidenti... victus sum Scripturis a me adductis et capta conscientia in verbis Dei; revocare neque possum neque volo quicquam, cum contra conscientiam agere neque tutum neque integrum sit. Gott helf mir, Amen.*" Vezi, în WREDE, *loc.cit.*, discuţia legată de adăugirea tradiţională (de respins): „*His stehe ich, ich kann nicht anders.*"

2 Acest text ciudat se află în BRAAMCAMP, *Noticias da Feitoria de Flandres*, Lisabona, 1920, p. 116.

Într-adevăr, tot poporul se aduna în jurul lui, îl adopta, îl copleşea cu tandreţe, investea în el o încredere de temut. Nu cedase. Arhiepiscopul de Trier, oficialul acestuia, Cochlaeus, şi alţii se străduiau în zadar să-l facă să revină asupra celor spuse: Luther nu dădea înapoi, Luther nu renega nimic. Era o atitudine care ar fi putut să-l coste scump. Luther însă nu se gândea la acest aspect. Sau, dacă se gândea, în exaltarea sa de vizionar, în tensiunea violentă a profetului ieşit din singurătate pentru a arunca în faţa mai-marilor lumii şi a regilor Cuvântul ce conţinea adevărul, brutal şi curat, o făcea, în adâncul sufletului său, pentru a nutri o oarecare speranţă de martir triumfător, cu gândul la Jan Hus şi la Savonarola.

„Mă las închis şi ascuns, nici eu nu ştiu încă unde", îl prevenea el pe Lucas Cranach, la 28 aprilie, în ajunul răpirii sale. „Ah! Mi-ar fi plăcut mai mult să mor de mâna tiranilor, mai ales a ducelui Georg cuprins de furie! Însă nu trebuie să dispreţuiesc sfatul oamenilor de bine, până la timpul potrivit."[1] Se simte o anumită decepţie în aceste rânduri şi nevoia de a se scuza în faţa prietenilor: cum, atâta exaltare avea să ducă doar până aici...? El făcuse totuşi sacrificiul: să ne amintim scrisoarea către Spalatin, din 19 martie... Pe de altă parte, să recitim scrisoarea lui Hutten către Luther, din 20 aprilie: „Nu vei duce lipsă", îi scria cavalerul la două zile după refuz, „nici de apărători, nici, la nevoie, de răzbunători."[2] Iar fraza lui Ruy Fernandez, citată mai sus: „Cred că de data asta va scăpa", ne face să renunţăm la tentaţia de a crede, ca alţii, că Luther nu era în pericol la Worms. Şi nici nu vom oferi asupra adevăratelor sale sentimente din aceste zile de exaltare intimă şi febră religioasă, care-l ridicau mai presus de toţi şi de sine, un sens total diferit, care dovedeşte cruzimea celor care-l gândesc.

Eroismul său, la Worms, nu este îndrăzneala unui partizan care se năpusteşte asupra duşmanului, care vrea să-şi îmblânzească adversarul, să-l pună la discreţia sa. Hutten poate să scrie mult şi bine: „Văd că e nevoie aici de arcuri şi spade, de săgeţi şi de ghiulele pentru a ne opune nebuniei nenorociţilor de demoni". Poate să regrete că este obligat să nu acţioneze; altfel „aş fi provocat în oraş chiar o răzmeriţă împotriva acestor

[1] Semnalat în END., III, nr. 426, p. 128; text imprimat în E., LIII, nr. 28, p. 64.

[2] END., III, nr. 424, p. 126, datată de la Ebernburg. *„Opus esse video gladiis et arcubus, sagittis et bombardis ut obsistatur cacodaemonum insaniae... Non carebis defensoribus, neque deerunt inquam vindices tibi."*

sclavi cu mitră"[1]. Eroismul lui Luther este numai şi numai spiritual. Aşa cum spune R. Will în frumoasa-i carte despre *Libertatea creştină*[2], el se simte în raporturi constante cu lumea invizibilă. Ştie că Îl are pe Dumnezeu de partea lui, că doctrina sa e invincibilă, că duşmanii săi sunt uneltele Satanei. Îl are pe Dumnezeu în puterea sa, după cum a spus-o cu îndrăzneală în *De libertate*: *Wir sind Gottes mächtig*, iar profunda satisfacţie de a-L poseda în acest fel, în adâncul sufletului său, trezeşte în el voioşia, bucuria dionisiacă datorită căreia acest iubitor de absolut, plin până la refuz de ceea ce posedă, se menţine atât de sus deasupra oamenilor.

Mai trebuie oare să reluăm şi alt aspect? Să ne ferim să facem din acea *Contra Conscientiam agere* de la Worms proclamaţia solemnă, în faţa lumii vechi, a ceea ce numim libertate de conştiinţă sau libertate de gândire. Luther n-a fost niciodată „un liberal": atribuit lui, cuvântul însuşi pare un anacronism. Şi-n această privinţă, Will are dreptate: „Conştiinţa sa era mai puţin preocupată de dorinţa de emancipare decât de nevoia de a avea o obligaţie interioară."[3] Nu avea de gând să apere teza conform căreia oricine trebuie să dispună liber de facultăţile sale, nici să proclame drepturile raţiunii umane asupra dogmei. Dimpotrivă, el dorea să supună raţiunea şi conştiinţa unicei autorităţi pe care o recunoştea. Nu o căuta în afara lui, ca un catolic care se raportează la Biserică, la tradiţie, la autoritate, ci în el însuşi. Este vorba despre Cuvântul lui Dumnezeu, pe care-l concepea ca pe o forţă vie, acel Cuvânt care creează în fiecare dintre noi o necesitate mai puternică decât toate constrângerile.

Cuvintele oamenilor au însă o viaţă personală. Ce importanţă avea sensul pe care Luther îl dădea protestelor sale? Deja ele nu-i mai aparţineau. În mulţimea din jurul său — a cărei atitudine a contat mult pentru a îndepărta de el orice pericol —, fiecare dintre cei adunaţi, politicieni şi savanţi, cavaleri şi burghezi, oameni simpli şi clerici frământaţi de îndoieli neliniştitoare, percepea un sunet diferit când călugărul le vorbea. În spatele actelor sale, fiecare îşi aşeza de fapt propriile dorinţe. Timp de o oră, Luther îi satisfăcea pe toţi: atunci când îl ascultau, toţi puteau să-şi întreţină propriul vis, gândind că acest profet

[1] *Ibid.*: *„Alioqui ad ipsos muros concitassem aliquam turbam pileatis istis."*

[2] Cf. mai ales pp. 161-163.

[3] P. 161.

inspirat şi fără frică le împrumuta vocea sa puternică. Era o iluzie de o oră care nu putea să dureze. Între realismul divergent şi idealismul său dispreţuitor faţă de evenimentele ce aveau să vină, se producea deja un divorţ fatal, chiar în momentul când se crea impresia unui acord perfect.

CAPITOLUL V

LUNILE DE LA WARTBURG

La 4 mai 1521, o trăsură traversa pădurea, dincolo de Altenstein, pe drumul spre Gotha. În ea se afla Martin Luther, care, după o vizită la rudele sale, se întorcea la Wittenberg însoţit de doi oameni: colegul său Amsdorf şi confratele augustin Johann Petzensteiner, tovarăş de drum impus de regulamentul ordinului său. Deodată, nişte cavaleri sar asupra lor. Augustinul fuge înspăimântat. Vizitiul se lasă bătut. Amsdorf strigă cât îl ţine gura şi se preface că opune rezistenţă. Luther este luat pe sus şi dus în pădure, urcat pe un cal şi, pe căi foarte ocolite, este condus noaptea la un castel situat la mare înălţime, în Thuringia. Îmbrăcat ca un iuncher, cu lanţ de aur la gât, cu spada la şold, cu părul lung şi cu barbă, „cavalerul Georg" avea să locuiască acolo aproape un an, de la 4 mai 1521 până la 1 martie 1522.

Dorind să nu-l predea pe Luther şi, în acelaşi timp, să nu-l înfrunte în mod direct pe împărat, electorul Frederic, vulpoi şiret, aprobase această lovitură ingenioasă. Astfel, printr-o răpire bine pusă la punct, fără martori incomozi, îl salva pe ereticul pe care duşmanii săi îl vedeau deja încolţit, obligat să se refugieze în Danemarca sau în Boemia. Îl scăpa deci de consecinţele redutabile ale edictului pe care, cu o tenacitate abilă, Aleandro reuşise în cele din urmă să i-l smulgă lui Carol Quintul şi consilierilor săi, şi care a fost citit solemn în adunarea *Reichstag*-ului, la 15 mai 1521. Descurcându-se cu dibăcie în faţa unui moment dificil pentru el, Frederic exercita, de altminteri, asupra operei care tocmai se năştea, asupra acţiunii scontate a Reformatorului aflat la începuturi o influenţă pe care se cuvine să o examinăm şi s-o cântărim cu seriozitate, mai ales că nu este întotdeauna apreciată la adevărata ei valoare.

I. GERMANIA RĂVĂȘITĂ

Germania era în mare fierbere. Succesiunea de evenimente dramatice — alegerea imperială şi peripeţiile sale, încoronarea alesului la Aachen, scenele de la Worms, redactarea celor O Sută de Nemulţumiri ale naţiunii germane împotriva Romei de către catolici şi luteranţi coalizaţi, refuzul răsunător al lui Luther şi, în fine, atitudinea sa totodată curajoasă şi încăpăţânată —, totul întinsese nervii la maximum. Pamfletele lui Hutten şi ale partizanilor săi, ale lui Luther şi ale adepţilor săi sfârşiseră prin a înfierbânta teribil spiritele.

Ar fi într-adevăr o nedreptate să luăm cunoştinţă de aceste scrieri pline de violenţă şi izbucniri de revoltă în modestele in-octavo de la Erlangen sau în micile in-quarto de la Weimar. În această prezentare nici nu le-am putea aborda altfel decât cu sufletul unui erudit onest care se străduieşte să noteze „apropierile", să adune cu indiferenţă citate. Cine vrea să le citească într-adevăr, pentru plăcere, pentru a le înţelege, pentru a simţi flacăra din ele, trebuie să caute ediţiile originale, cărţuliile ieşite de sub tipar la Wittenberg: lesne de mânuit, uşoare, fără a fi luxoase, dar imprimate clar şi vorbind în acelaşi timp ochilor, spiritului, imaginaţiei... Se văd titluri clare şi sonore, înscrise într-un chenar frumos ornat, după obiceiul german; în general fără dată sau nume de editor, dar cu numele celebru al Fratelui Martin Luther, augustin din Wittenberg, scris cu litere mari pe prima pagină. Adesea cu portretul său gravat: nu un anonim sau un spirit pur, ci un om, în carne şi oase; în imagine, deasupra pomeţilor osoşi, a bărbiei pătrate şi a trăsăturilor puţin cam aspre, putem vedea ochii aceia care îi impresionau pe contemporani prin strălucire şi mobilitate, ochii în care duşmanii citeau ceva demonic şi a căror fascinaţie ciudată o simţeau cu toţii, chiar dacă nu găseau cuvinte, în limba lor necizelată, pentru a le traduce efectul. „Ce ochi adânci are fratele acesta! Trebuie să nutrească în spiritul său nişte fantezii ciudate!" Aceste cuvinte ale lui Cajetan îl frapaseră pe Luther[1]; ar fi putut uşor să mai colecţioneze şi altele de acest fel.

---

[1] *Tischreden*, W., II, 421: „*Cardinalis Augustae dixit de me: iste frater habet profundos oculos; ideo et mirabiles phantasias in capite habet.*"

De la prima pagină, formulele se adună, gata să ia cu asalt spiritul cititorului. *Liber, candidum et liberum lectorem opto*! Este apelul pe care-l citim sub imaginea lui Hristos crucificat sau coborât de pe cruce, la începutul *Rezoluţiilor* din 1518 care au făcut turul Europei. În *De Abroganda Missa*, din 1521, chiar sub titlu, ni se pune de către călugărul bătăios, prin cuvintele lui Amos, întrebarea: *Leo rugiet, quis non timebit*? Iar spiritul îşi ia zborul, pe aripile profeţilor, spre secetoasa şi violenta Iudee... Dar cât de tulburat eşti de îndată ce-ai intrat în text! Ce amestec, în acelaşi timp spontan şi savant, abil şi fără calcul, de declaraţii care te liniştesc şi de îndrăzneli care te sperie! *De Abroganda Missa Privata*: ce titlu alarmant! A renunţa la liturghie nu este oare totuna cu un atentat asupra lui Hristos? Deschizi cartea şi citeşti: IISUS cu litere mari. E primul cuvânt. Dedesubt, dedicaţia: „Fraţilor mei din mănăstirea augustinilor de la Wittenberg: mila şi pacea lui Hristos fie cu ei!" Deci cartea este a unui creştin fidel, a unui credincios devotat? Fără îndoială: pe pagina următoare, citim: PROTEST. Sub acest titlu care sare în ochi, o declaraţie vehementă: „Protestez la începutul acestei cărţi împotriva tuturor celor care, ca nişte nebuni, mă vor învinui strigând în gura mare că vorbesc împotriva ritualului Bisericii, a deciziilor Sfinţilor Părinţi, a întâmplărilor verificate şi a uzajului transmis..."[1]

Cât de bine făcut pare totul pentru a-i tulbura pe credincioşii şovăitori! În *Resolutiones* întâlnim aceleaşi demersuri, aceleaşi jocuri alternative. Mai întâi, o *Prefaţă* filială şi plină de respect pentru Staupitz, acest personaj moderat şi conciliant, această lumină venerată a ordinului. Apoi o scrisoare către Leon al X-lea, gravă dar vehementă. Apoi, foarte clară, o altă declaraţie: „Nu voi spune nimic, nu voi susţine nimic altfel decât sprijinindu-mă înainte de toate pe *Sfânta Scriptură*, apoi pe Părinţii recunoscuţi ca atare de Biserica Romană."[2] O ortodoxie liniştitoare; dar doctorii scolastici? „Folosindu-mă de drepturile libertăţii creştine", reia Luther, „voi păstra de la ei ce este bun şi voi arunca restul." Timizii au de

---

[1] *De Abroganda Missa Privata*, ed. din 1521 (Bib. Strasbourg, E 151, 124) f. Aiii: „*PROTESTOR IMPRIMIS ADVERSUS eos qui insanis vocibus sunt in me clamaturi quod, etc.*"

[2] *Resolutiones Disputationum de Indulgentiarum Virtute*, ed. din 1518, Wittenberg (Bib. Strasbourg, E 151, 126) f. A 4 vo: „*Primum protestor me prorsus nihil dicere aut tenere velle nisi quod in et ex Sacris Litteris... hebetur et haberi potest.*"

ce să se neliniştească. În două rânduri scurte şi dure, augustinul îi atacă din nou: „Eretic? Orice ar spune, orice ar face duşmanii mei, nu voi fi niciodată eretic!”[1] Ici şi colo, aceeaşi atitudine, acelaşi amestec tulburător de îndrăzneală revoluţionară şi protest în numele ortodoxiei.

E greu să te aperi de un asemenea dozaj. Nu eşti în prezenţa unei minţi care raţionează, a unei logici foarte drepte şi limpezi. Ni se oferă o fiinţă umană a cărei viaţă se afirmă în mijlocul contrarietăţilor şi ostilităţilor. O biată fiinţă care luptă şi se zbate împotriva inexorabilelor legi ale gândirii, iar uneori pluteşte în derivă. Un om puternic, ce se instalează printr-un singur salt în absolut, domină evenimentele dispreţuindu-le, prinde şi farmecă inimile pasionate...

Acesta este Luther; dar mai era pe acolo şi Hutten. Erau şi ceilalţi, toţi ceilalţi, figuranţii, anonimii, masa nenumărată de *Flugschriften*, de pamflete înflăcărate redactate în „limba vulgară” care forţau uşile. Erau predicile, convorbirile, cuvintele vehemente ale prietenilor lui Luther. Era drojdia veche a urii sociale, a rivalităţilor de clasă, a intereselor antagoniste care fermenta. Şi deasupra tuturor, cuvinte care zburau, cuvinte ascuţite care se înfigeau în inimi, care pătrundeau în suflet şi nu mai erau uitate niciodată.

Noi, istoricii, îl explicăm cu prudenţă pe Luther fiind ajutaţi de însuşi Luther. Alături de noi, teologii comentează, interpretează şi îşi desăvârşesc exegeza. Este foarte bine că lucrurile stau aşa. Dar oamenii din vremea sa, cei care-l ascultau când striga: „Să nu existe vămi pentru gânduri, *Gedanken sind Zollfrei*!” nu erau nici istorici şi nici teologi. În ei se contura, clară şi imperioasă, imaginea simplificată a călugărului, care, în faţa Dietei, a legaţilor suveranului pontif, în faţa împăratului însuşi în toată maiestatea sa, nu dăduse semne de slăbiciune şi, când a fost somat să retracteze, a strigat: „Nu”. În ei rămăseseră şi duceau o viaţă ciudată, activă şi pătrunzătoare, cuvintele pe care călugărul le împrăştiase în cele patru vânturi şi care săreau şi aveau să sară multă vreme peste cele mai înalte şi mai sfinte bariere pentru a ajunge la absolut.

Luther spusese de nenumărate ori că nimic nu poate lega sufletul omului. Fiind etern, el domină lumea. Cum ar putea fi legat din afară, cum ar putea asculta şi alte voci în afară de propria-i voce? Papii,

---

[1] *Ibid.*: *„Errare quidem potero, sed haereticus non ero.”*

conciliile, Doctorii Bisericii nu înseamnă nimic pentru el. Nici litera Cărţii Sfinte nu contează. Dacă sufletul caută în sine şi numai în sine adevărul, va sfârşi prin a-l găsi. Teologii au dreptate când remarcă faptul că sufletului astfel preamărit Luther îi refuza orice iniţiativă, orice înţelegere şi voinţă absolut personală; că, pentru el, sufletul domina lucrurile din această lume numai în măsura în care Dumnezeu sălăşluia în el şi îi dădea viaţă. Spiritelor avide care sorbeau chiar din gura călugărului bătăios vinul ameţitor al revoltei metodice nu le păsa. Pentru ca să-şi poată recrea mediul necesar liberei dezvoltări a concepţiilor lor, era mai important pentru ele ca Luther, răsturnând orice autoritate, desfiinţând total sistemul cel mai bine înrădăcinat de credinţe şi reprezentări colective, venerate în mod deosebit în vremea aceea, să le ofere refugiul gata pregătit al unei Biserici formate din spirite legănate de suflul aceleiaşi inspiraţii şi ajutorul doctrinei sale asupra îndreptării, atât de bine adaptată, propice în cel mai înalt grad să liniştească, să susţină şi să adune în jurul unor experienţe comune pe cei care, intrepizi dar şi cu regrete, aveau să formeze grupul de *fuorusciti* ai catolicismului.

Astfel, în această Germanie nervoasă şi impresionabilă, acţiunea luterană introducea o cauză suplimentară de tulburări... Misterioasa răpire din 4 mai a sfârşit prin a surexcita nişte pasiuni greu de îndiguit.

Ce se întâmplase cu acel Luther din gravurile care-l înfăţişau alături de Hutten, alt campion al loialităţii şi al independenţei germane? Fusese răpit de Sickingen, pentru a fi pus în siguranţă? În ciuda permisului de liberă trecere, fusese arestat de Aleandro? De inamicul lui Frederic, un nobil, Behem, care, ca să spunem aşa, îi „suflase" electorului protejatul? Circulau zvonuri sinistre: „Ei" îl uciseseră. Luther ar fi fost găsit plin de sânge, străpuns de lovituri de pumnal, în fundul unei galerii de mină. Indignarea creştea o dată cu regretele. E de ajuns să deschidem jurnalul lui Dürer[1]. Marele pictor se afla la Antwerpen când, în ziua de vineri 17 mai, a aflat vestea: „Mai trăieşte oare? L-au asasinat? Nu ştiu nimic despre asta. Dacă l-au ucis, a murit pentru adevărul creştin." Dar oare

[1] Cf. frumoasa ediţie, în două in-folio, a lui VETH şi MULLER despre călătoria lui Dürer: *A. Dürers niederländische Reise*, Berlin-Utrecht, 1918, vol. I, *Urkunden*, p. 80, 17 mai 1521. Textul invocaţiei către Erasm şi al lamentaţiei asupra lui Luther, într-adevăr patetic, se desfăşoară pe patru coloane (80-82).

opera întreprinsă de el va fi distrusă? „O, Doamne", reia Dürer, „dă-ne din nou un om ca acesta, care, pătruns de spiritul Tău, să adune ce-a mai rămas din sfânta Ta Biserică şi să ne învețe să trăim creştineşte! O, Doamne, dacă Luther a murit, cine ne va mai explica *Sfânta Evanghelie* cu aceeaşi claritate?" Cine? Omul căruia Dürer, cu câteva luni mai devreme, îi făcuse o schiță în creion de o întindere şi o duritate cu totul excepționale: maestrul ştiinței sacre şi profane, de la care atâția germani ca şi el, atâția creştini aşteptau, cu înfrigurare, un arbitraj suveran între Roma şi Luther: „O, Erasm din Rotterdam, de care parte te vei opri? Uită-te la puterea tiraniei nedrepte asupra lumii; uită-te la forța întunericului. Ascultă, cavalere al lui Hristos; călăreşte cu îndrăzneală alături de Domnul nostru Hristos; apără adevărul; câştigă coroana martirilor; nu eşti deja un om bătrân?... Lasă să-ți fi auzită vocea: porțile Infernului şi tronul Romei, cum a spus Hristos, nu vor putea face nimic împotriva ta!" Strigăt sfâşietor, căci, chiar în momentul acela, simțindu-se depăşit şi învins, prevăzând viitorul şi faptul că, prinşi între cele două partide, umaniştii vor primi lovituri din ambele părți, Erasm îi scria o scrisoare melancolică lui Mountjoy[1]: Adevărul, purul adevăr, merită oare să zdruncini întreg Universul propovăduindu-l? „Este permis, este bine să-l ții sub tăcere atunci când nu poți spera ca dezvăluirea lui să dea roade. Hristos a tăcut în fața lui Irod."

II. EROICA TRUDĂ DE LA WARTBURG

Luther nu fusese redus la tăcere. Nici în fața papei, nici în fața regilor. Să încercăm să-i înțelegem bine starea de spirit din timpul lunilor petrecute la Wartburg, în acelaşi timp atât de pline şi atât de goale[2]. Să încercăm să ne eliberăm de formulele tradiționale, repetate mereu şi pretutindeni, deşeuri ale unei controverse care, fără să se fi dezamorsat

---

[1] *Opus Epist. Erasmi*, ed. Allen, IV, ep. 1219, p. 544 [100]: „*Et arbitror fas esse tacere quod verum est, si non sit spes fructus.*" Cf. *idem,* mai sus [42], o declarație cu totul în spiritul lui Erasm: „*Si Lutherus omnia vere scripsisset, mihi tamen magnopere displiceret seditiosa libertas.*"

[2] „*Ego hic otiosissimus et negotiosissimus sum*" (Către Spalatin, 10 iunie 1521; END., III, nr. 441, 171; W., II, 354).

vreodată, excelează prin a se împodobi cu culorile amăgitoare ale bunului simţ dezabuzat şi cu o experienţă oarecum sceptică în ceea ce-i priveşte pe oameni...

Să ne închipuim un om nervos, imaginativ, o fiinţă alcătuită din flacără şi entuziasm, care tocmai a trăit lunile pe care Luther le-a trăit de la autodaféul decis de bula pontificală până la convocarea în faţa împăratului, la Worms. Chinuit de scrupule, dar trăgându-şi puterea din izvorul nesecat de emoţii şi convingeri patetice pe care-l simţea fremătând în el, acest om, acest creştin fervent tocmai şi-a proclamat în faţa lumii ruptura de Biserică, şi a făcut-o fără slăbiciune, fără sfâşiere, în numele unui Dumnezeu pe care-l ascultă vorbind şi trăind în el. A ieşit călit din această luptă. Simte cum vibrează în el energiile puternice acumulate pentru călătoria la Worms, pe care nu le-a epuizat în faţa Dietei. Şi deodată, iată-l prins de oameni înarmaţi, în condiţii dramatice, într-un decor ale cărui detalii pitoreşti şi sensibile nu fuseseră deloc percepute de imaginaţia sa vie. Un castel, ziduri groase, o poartă bine păzită care se închide în urma lui, alte porţi care sunt zăvorâte; şi această linişte, această singurătate, această pace şi lenevie care se revarsă asupra lui. Nu are pe nimeni în jur. Nu simte numai incertitudinea viitorului, dar şi pe cea a prezentului. Ce este oare el în acest colţişor unde l-au ascuns? Un om liber sau un prizonier? Care-i adevăratul gând al electorului, cât este el de constant şi cum va reacţiona împăratul când va afla totul? Luther nu se opreşte doar la aceste întrebări. Ce destin îi rezervă Dumnezeul său? Caută şi abia se recunoaşte[1], astfel deghizat în cavaler, cu o barbă care-i creşte, cu o spadă care-l stânjeneşte, tulburat de un regim cu care nu este obişnuit şi neînvăţat cu hrana din acest castel din mijlocul pădurii, bogată în sărături şi vânat cu mirodenii...

Urmează probleme de sănătate, agravarea unei boli mai vechi la stomac şi la intestine. Luther se explică în mult citatele scrisori către Melanchthon; se explică fără perifraze, în modul direct al unui om din timpul său: nu elimină nimic din pudoare, aşa cum avea să se întâmple în secolele mai şlefuite, scandalizate de confidenţe fiziologice prea naive[2]...

---

[1] „*Ut tu me difficile nosses cum ipse me jam dudum non noverim*" (Către Spalatin, 14 mai 1521; END., III, nr. 435, 155).

[2] Cf. în END., III, pp. 149, 171, 139, 199, 204.

De asemenea, probleme create de inactivitate: cum să organizezi o viaţă lipsită de ocupaţii exterioare şi de puncte de reper — o viaţă de om închis, poate chiar de prizonier? Pentru o clipă, Luther simte cum se învârte în jurul propriei persoane, în acest vid[1]. Ezită, îşi face reproşuri fiindcă ezită şi, în acelaşi timp, se bucură de ezitarea sa. În diminețile reci, lenevește puțin, se complace în căldura patului. La prânz, seara, fiind bine tratat de către castelanul Hans von Berlepsch[2], se apucă să guste cu prea multă curiozitate din mâncărurile pe care doi paji i le aduc de la bucătărie. Şi când vine noaptea, când se întinde în aşternut fără ca vreo muncă fizică să-l fi obosit îndeajuns, în faţa ochilor săi defilează imagini şi regrete. Nevoia nestăvilită de tandreţe îl obsedează pe acest individualist hotărât care nu ştie să trăiască dacă nu are, în jurul său, alte fiinţe vii al căror suflu spiritual se amestecă cu al său...

În liniştea rece şi umedă de la Wartburg, în întunericul nopţilor pe care o imaginaţie activă le populează cu fantome, ar fi fost foarte plăcut să aibă parte de o prezenţă apropiată, de căldura vie a unei mângâieri. Iată „focul mistuitor al trupului nestăpânit", iată poftele, dorinţele senzuale, lenea, pofta de somn, iată toate păcatele înfiorătoare de care Luther, la 13 iulie 1521, se acuză în faimoasa lui scrisoare către Melanchthon cu candoarea celui mulţumit că se ponegreşte[3]. Acestea sunt „mărturisirile cinice" ale

---

[1] „*Nunc sum hic otiosus, sicut inter captivos liber*" (15 mai 1521; END., III, 150). „*Ego otiosus hic et crapulosus sedeo tota die. Bibliam graecam et hebraeam lego*" (14 mai; *ibid.*, 154). A se compara cu textul citat mai sus. Şi acolo Luther adăuga: „*Hebraica et Graeca disco et sine intermissione scribo*", ceea ce contribuie la precizarea sensului lui *otiosus*. Cf şi END., III, 164, 26 mai: „*Cum sim eremita, anachorita, vereque monachus.*"

[2] „*Tractat me vir loci hujus ultra meritum longe*" (END., III, nr. 441, p. 171).

[3] END., III, 189: „*Displicuerunt mihi literae tuae... quod extollis nimio... Confundit ac discruciat me tua egregia ista suspicio mei, cum ego hic insensatus et induratus sedeam in otio proh dolor parum orans, nihil gemens pro ecclesia Dei, quin carnis meae indomitae uror magnis ignibus; summa, qui fervere spiritu debeo, ferveo carne, libidine, pigritia, otio, somnolentia ac nescio an quia vos non oratis pro me aversus sit...*" Cf. şi END., III, 193, 13 iulie 1521, către Melanchthon: „*Orate pro me, quaeso vos; peccatis enim immergor in hac solitudine.*" END., III, 230, 9 septembrie 1521, către Spalatin: „*Adhuc sum stertans et otiosus ad orandum et opponendum ut mihi vehementer displiceam et onerosus sim, forte quod solus sim et vos me non juvetis.*" END., III, 243, 1 noiembrie 1521, către Spalatin: „*Non tamen sum monachus, assunt enim multi et mali et astuti daemones, qui mihi tempus, quod aiunt, eludunt sed moleste.*" Ne veţi fi recunoscători că dăm aceste texte, atât de discutate, cu adevăratul lor conţinut.

lui Martin Luther cu care îl atacă adversarii grăbiţi să exploateze, sub ochii întristaţi ai luteranilor cuprinşi de o confuzie destul de comică, o sinceritate prea explicită — o sinceritate în care intră, fără îndoială, un rest de umilinţă monahală şi un exces de scrupulozitate, puţină complezenţă savurată în secret.

Căci Luther nu ar putea fi „omul german" care este dacă, în adâncurile sufletului său, nu ar avea ancorat gustul oarecum maladiv pentru dezvăluirea unor tare ascunse, nevoia pe jumătate senzuală şi pe jumătate dezgustătoare de a le scoate la lumină şi a le etala ostentativ în faţa tuturor şi, ca să spunem totul, o grijă obsesivă de a căuta într-o grămadă de murdărie etalată şi răscolită fără pudoare, o virginitate nouă şi sentimentul eliberator al unei iertări totale.

Aceştia erau, deci, la Wartburg, tovarăşii indiscreţi ai unui Luther lipsit de ocupaţie. Făceau casă bună cu companionul prin excelenţă, cu „adversarul", pentru a-i da unul dintre numele sale vechi, cu diavolul ale cărui isprăvi ne sunt povestite pe larg în *Tischreden*. Cu el se bate fără încetare prizonierul de la Wartburg[1]. Cât de mult i-ar simţi lipsa dacă în faţa celor mai exaltate elanuri către puritate şi armonie, diavolul ar înceta să încarneze pofta de plăcere, tentaţia sacrilegiului, înfiorătoarea dorinţă de a păcătui, adică tot ce-i trebuie lui Luther, toate accesoriile de care are nevoie să se înconjoare pentru a-şi satisface gustul pentru suferinţă şi iertare, pentru a reconstrui inocenţa din murdărie... Tovarăş permanent, acest demon; Luther vorbeşte despre el fără violenţă, cu un interes liniştit, cu un fel de bunăvoinţă. Auzindu-l, ai crede că asculţi *Prologul* primului Faust cu mult înainte ca acesta să fie scris — din vremea când Goethe, împrumutându-şi vocea diavolilor şi vrăjitorilor, îşi mânca „moştenirea de copil al Nordului" înainte de a se aşeza la masa grecilor. Ai crede că asculţi vorbele spuse de Dumnezeu lui Mefisto, această ilustră încarnare a unei Satane germanice: „Nu i-am urât niciodată pe semenii tăi. Dintre spiritele negative, şiretenia şi maliţiozitatea îmi displac cel mai puţin... Activitatea omului slăbeşte prea des. Este înclinat spre lene. Şi îmi place să văd că are un tovarăş activ, neliniştit şi care, la nevoie, să poată chiar să creeze: Diavolul..."

[1] Vezi, în nota anterioară, aluzia la *multi et mali et astuti daemones*.

Să ne ferim să exagerăm. *Otiosus, otiosus et crapulosus*? Aşa scrie Luther vorbind despre Luther, Luther care suferă din cauza lipsei de acţiune fizică a lui Luther, de excesele sale de sedentarism, de această viaţă aşezată de om retras, greu de tolerat de către omul de acţiune: *sedeo tota die*. Aşa scrie Luther care suferă, se plânge şi nu se împacă deloc cu traiul bun şi îndestulat. *Otiosus*: vă rog să nu omiteţi *negotiosissimus* care urmează. Nici fraza: *Sine intermissione scribo*. Acest *otium* de la Wartburg, generator de gânduri necurate, ar fi admirat pentru eroica, prodigioasa sa fecunditate de oricare dintre noi, şi mă refer la cei care lucrează cel mai mult, care sunt cei mai activi şi mai hotărâţi.

Atâta trudă îi face să se încline şi pe adversarii săi. Într-o carte groasă a lui Grisar găsim o încercare de inventariere a ceea ce a produs Luther. Însă la Wartburg, „unde nu are nimic de făcut", face un efort nemaipomenit! Explicaţiile *Magnificatului, Das Magnifikat verdeutscht und ausgelegt*, lucrare tradusă în latină la Strasbourg pentru a fi pusă la dispoziţia francezilor; predicile pentru duminici şi zilele de sărbătoare (*Kirchenpostille*) care vor constitui pentru multă vreme un tip nou de a predica; *Evanghelia celor zece leproşi* pe care propagatorii „noutăţilor" o vor traduce în latină şi în franceză; *Punerea în gardă împotriva sedeţiunii (Eine Treue Vermahnung zu allen Christen, sich zu hüten vor Aufruhr und Emporung); Pasionalul lui Hristos şi al Antihristului,* care e suportul unor imagini grăitoare; două scrieri asupra legământului monastic, două despre liturghie, câteva bătălii de ariergardă asupra poziţiei de la Worms şi a bulei *Coena Domini* — şi mai ce? Nimic în afară de traducerea *Bibliei* în germană, întreprinsă cu un elan măreţ şi nestăpânit. Nimic în afară de traducerea *Noului Testament*, începută în decembrie 1521, terminată şi publicată în septembrie 1522...

III. FĂURIREA UNUI STIL

Lupta lui Luther cu diavolul. Călimara şi toate celelalte. Da, bătălii frumoase, care se adresează imaginaţiei. Şi care, pe deasupra, dau celui mai modest dintre contemporanii noştri un sentiment amăgitor de superioritate faţă de acest biet Luther, cu creierul bântuit de născociri... Lupte frumoase, dar ce-ar fi să vorbim puţin despre lupta lui Luther când

s-a apucat să traducă *Biblia* în germană — să dea germanilor *Biblia* în germană —, toată *Biblia* în imensitatea ei: *Biblia*, adică *Sfânta Scriptură*, în întregime în limba germană?

Bătălii, da. Mai întâi cu o limbă rebelă, mai precis cu două ale căror contraste supărătoare trebuiau puse de acord şi prelucrate: două metale imperfecte din care trebuia să facă unul singur, solid, suplu, bine călit. De o parte, limba dură, aspră şi bogată a oamenilor din popor, trivială, densă, ducând cu sine un val de imagini şi de resurse; de cealaltă parte, limba rece, artificială, alambicată a administraţiei, limba folosită din secolul al XIV-lea de cancelaria saxonă. Să pui de acord cele două idiomuri, să cauţi cuvântul cel mai potrivit, o turnură naturală şi simplă, cu adevărat germană, cea care va permite oamenilor din popor să abordeze şi să înţeleagă cuvântul lui Hristos aşa cum copilul ascultă şi înţelege vorbele mamei sale — *wie die Mutter mit ihren kindern sprecht* —, fără să ai alt ghid decât instinctul, simţul a ceea ce este sau nu german; să cauţi şi să găseşti; să lupţi şi să învingi; da, într-adevăr, toate acestea pot umple singurătatea.

Lupte îndelungate cu limba şi stilul; mai sunt şi altele la fel de dure, luptele cu un text care niciodată n-a fost considerat simplu şi uşor de înţeles. Înfruntările permanente cu dificultăţi, cu neclarităţi care-i descurajează şi pe cei mai docţi. Îl are, ce-i drept, pe Melanchthon care îl sfătuieşte, dar de departe totuşi. Mult mai târziu, abia din 1539, se va bucura de sfaturile unei mici comisii biblice formată din doctori şi prieteni. Deocamdată este singur. Se luptă singur. Câteva pagini manuscrise, pline de ştersături, ni-l arată, în ediţia de la Weimar, pe Luther în acţiune. Cât despre rezultat, ne este cunoscut. O uluitoare reînviere a Cuvântului. Nimic dintr-o expunere rece, nimic din opera didactică a filologului. Cu atât mai puţin o „muncă de artist" în căutarea unei scriituri personale. Avem de-a face cu efortul dramatic al unui predicator care vrea să convingă, asemănător, dar nu identic cu al unui medic care vrea să vindece, să aducă fraţilor săi, tuturor oamenilor, remediul miraculos cu care el a fost vindecat, remediul pe care l-a găsit citind *Evanghelia*, meditând asupra Sfântului Pavel şi a îndrăgitei sale *Epistole către Romani*, această hrană pentru suflet: *Evanghelia lui Ioan*, *Epistolele lui Pavel*, însăşi armătura *Bibliei*, *der rechte Kern und Mark unter allen Büchern*.

Stilul lui Luther — ce subiect minunat! Dar pentru a-l studia, nu ar fi nevoie de un filolog statistician, de un grămătic pedant, ci doar de un om, da, de un om care să-l simtă. Un istoric dublat de un psiholog — care să ştie şi, mai mult, să intuiască, şi care să evoce în şi prin această limbă o întreagă perioadă, o întreagă epocă a gândirii, atât de îndepărtată de noi, cu primitivismul său persistent, cu o logică ce ne este în mare parte străină, cu predominanţa imaginilor acustice şi olfactive în raport cu cele vizuale, cu pasiunea fără contrapondere pentru muzicalitate[1].

În câteva pagini foarte frumoase şi inteligente, W. G. Moore a schiţat liniile principale ale unui studiu literar asupra stilului lui Luther[2]. Mai rămâne de schiţat, şi apoi de dus până la capăt, studiul psihologic, în profunzime, al acestei limbi uluitoare şi al acestei sintaxe atât de personale. Al acestui stil de asalt, cu procedee surprinzătoare, a căror cunoaştere este foarte importantă pentru înţelegerea textului lui Luther, a gândirii reformatorului, a intenţiilor sale. Dialoguri patetice; tutuiri, răfuieli directe, vehemente: cu cititorul, dar şi cu Hristos sau cu Diavolul. Încarnări ale unor idei care devin fiinţe şi ale unor fiinţe care se luptă. Totul e o luptă la Luther, nu se poate altfel. Uneori se scuză: „Nu e din vina mea... Aşa sunt eu făcut... predestinat să mă bat fără încetare cu diavolii... Este adevărat, braţele mele sunt prea combative, prea bătăioase: ce pot să fac?”[3]

Iar noi, în acest timp, ne ascundem sub un văl feţele pudice: vai, ia te uită cum vorbeşte despre papă saxonul ăsta grosolan[4], cum vorbeşte despre Hristos, cum vorbeşte despre orice tipul ăsta scandalos! Vorbeşte. Dar studiaţi-i mecanismul vorbirii. Studiaţi-i stilul în calitate de istorici, de psihologi. Transferaţi-vă în universul său mintal, exploraţi-i lumea

---

[1] Nu pot decât să fac trimitere la ceea ce am scris despre limba din secolul al XVI-lea în *Le problème de l'incroyance au XVIe siècle, La religion de Rabelais*, Albin Michel, 1942, pp. 461-487.

[2] W. G. MOORE, *La réforme allemande et la littérature française*, pp. 27-45. Vezi şi câteva note mai recente ale lui GRAVIER (care nu pare să-l cunoască pe Moore) la începutul lucrării *Grands écrits réformateurs.*

[3] *Ich bin dazu geboren das ich mit den rotten und teufeln mus kriegen, darumb meine bücher vil stürmisch und kriegsisch sind.* W., XXX[2], 68.

[4] Asupra acestui aspect, vezi MOORE, pp. 32-33: reflecţii superficiale, dar care dovedesc o înţelegere corectă.

imaginilor şi a gândurilor, regăsiţi modul de înlănţuire a ideilor acestui Luther în acelaşi timp aproape şi departe, fratern şi respingător. El îşi lasă sufletul rustic să cânte, asemenea imnurilor regelui Solomon.

Ich byn eyne blüme zu Saron, und eyne rose um tal;
wie eyne rose unter den dornen,
so ist meyne freudyn unter den tochtern;
wie eyn apffelbaum unter den wilden bewmen,
so ist meyn freund unter den sonen...

(WEIMAR, *Bibel*, I, 633)

Există doi Luther. Unul e cel care se ducea la disputele de la Leipzig cu un buchet de flori de câmp pe care-l mirosea din când în când. A doilea e cel care, îmbătându-se cu cuvinte violente, cu apostrofe pline de ură şi cu imagini grosolane, se lasă cu totul prins de pasiunea sa, uită obiectul discuţiei, uită totul în afară de forţa pe care şi-o încordează ca un nebun. Da, e un subiect frumos stilul lui Luther...

IV. IDEALISM ÎNAINTE DE TOATE

Dar să lăsăm acum deoparte stilul lui Luther. Să reluăm, din volumul III al ediţiei Enders, scrisorile de la Wartburg; să le citim cu alţi ochi, fără a lua în seamă vechile comentarii; cât de clar vom avea impresia că vedem starea de spirit a unui om care, deşi capabil de abilitate, şi chiar de şmecherii în faţa unui adversar pe care trebuia să-l atragă sau a unui aliat pe care să şi-l păstreze alături, respecta, cu destul efort de altfel, măsurile de precauţie calculate cu multă prudenţă.

Mai întâi, în momentul sosirii, se simte că era obsedat de ceva. Papa l-a scos în afara Bisericii. Bula *Decet Romanum Pontificem* din 29 aprilie 1521, reluând şi aprobând condamnarea din Bula *Exsurge*, a desăvârşit opera pontificală[1]. Împăratul l-a scos în afara legii. Edictul de la Worms, din 26 mai 1521, face din el un inamic public, un *outlaw*; în consecinţă, orice creştin cu care se întâlneşte îl poate ucide fără a fi pedepsit, fără a

[1] Se ştie că împotriva lui Luther au fost redactate trei bule pontificale: *Exsurge*; o bulă redactată la Roma, dar nepublicată, după cum ştim de la Aleandro şi care nu ne-a parvenit; bula *Decet Romanum Pontificem* din 3 ianuarie 1521, care-i exclude definitiv pe Luther şi adepţii săi din sânul Bisericii.

se aştepta la altceva decât la aplauze... Dar ce contează? În conştiinţa sa, vocea lui Dumnezeu îi strigă cu putere: ai dreptate, perseverează! Şi totuşi, în scrisoarea scrisă la puţină vreme după răpire — mai exact după zece zile[1] —, în care Luther îi povesteşte lui Spalatin primirea entuziastă pe care i-o făcuseră, la întoarcerea de la Worms, abatele de Hersfeld, gata să-l găzduiască pe excomunicat şi să-l pună să predice în faţa mulţimii, şi populaţia din Eisenach, care-i dădea luptătorului de la Worms o recompensă magnifică pentru curajul său, sesizăm uşor angoasele secrete şi neliniştea unei întrebări.

Luther nu se complace cu orgoliu în aceste amintiri. Nu simte admiraţie pentru eroul de la Worms. Este mişcat, cu siguranţă, de scenele de la întoarcere. Ele îi întăresc convingerea că a dat Cuvântului o traducere fecundă şi salutară, din moment ce atâţia oameni evlavioşi îi revendică şi îi atestă binefacerile deosebite. În acelaşi timp, ele îi măresc ranchiuna profundă împotriva persecutorilor care, prin el, îşi îndreaptă ura spre Cuvântul salvator. În faţa conştiinţei sale neliniştite, aceste scene pun o întrebare care (după cum se vede în nişte fraze scurte care îi scapă) îl preocupă în mod deosebit: acolo, la Worms, şi-a făcut oare datoria cu demnitate? Ca vestitor al Cuvântului, ca interpret al lui Hristos de al cărui suflu se simţea pătruns în întregime şi a cărui prezenţă era de ajuns ca să-i dea curajul, hotărârea de nezdruncinat, credinţa, nu a trădat oare misiunea încredinţată de Dumnezeu prin prea multe griji omeneşti, concesii făcute celor vicleni, celor prudenţi, înţelepciunii mondene, adversară celei divine? Fiind mai prejos de sarcina ce-i fusese dată, nedemn de stăpânul pe care-l serveşte, nu a subordonat oare unor mizerabile contingenţe sociale şi politice preamărirea Cuvântului căruia ar fi voit să-i dea o altă violenţă, o altă intransigenţă, o forţă de expansiune demnă de Profeţi, de Maiestatea suverană a Spiritului Sfânt? Cât de mult ne spune acest pasaj dintr-o scrisoare către Spalatin, acest etern şi prudent conciliator al posibilităţilor umane şi al necesităţilor divine[2]: „Sunt cutremurat şi conştiinţa mi se tulbură, pentru că la Worms, sfătuit de tine şi de prietenii tăi, am cedat şi am lăsat spiritul din mine să se domolească, în loc să ridic în faţa acestor idoli un nou Ilie. Ar mai avea multe de auzit dacă m-ar chema din nou acolo! Dar să nu mai vorbim despre acest subiect!"

---

1 END., III, nr. 435, p. 154, 14 mai 1521.

2 END., III, 229, 9 septembrie 1521.

O explozie bruscă şi puternică: în lumina ei vie, sentimentele intime ale solitarului din Wartburg ne apar acum cu claritate. Biografii care povestesc periodic viaţa Reformatorului, unii cu evlavie, alţii cu răutate, alţii fără idei preconcepute (ceea ce nu-i împiedică să aibă ochelari de cal), trec în general foarte repede peste aceste săptămâni: o vară întreagă, o toamnă, o iarnă lungă... E un şir nesfârşit de săptămâni umplute de obicei cu lucrările unui Luther care studiază cu multă pasiune greaca şi ebraica, traduce *Biblia*, compune predici, scrisori şi tratate. Restul este umplut uşor cu dormitul, cu flautul şi cu diavolul. Dar cu ce stare de spirit acceptă el recluziunea? Nimeni nu-şi pune această întrebare, sau, mai degrabă, am putea spune că răspunsul vine de la sine. Complice la răpire, Luther nu putea fi decât fericit. În spatele zidurilor groase ale castelului, respira liber. Nimeni nu va veni să-l prindă. Nu se temea pentru viaţa sa.

Se crede oare că Luther era obsedat de ideea că se afla în pericol, că era stăpânit în permanenţă de teama martirajului? Înainte de toate, era şi el un om ca toţi oamenii. Scrisorile către Melanchthon ne-o arată. Din fericire. Lumea este plină astăzi de oameni care ştiu, datorită unei experienţe personale de dată recentă, până unde poate să ajungă revolta instinctivă a unei fiinţe umane împotriva unei ameninţări ce-i planează deasupra capului. Dar în acelaşi timp, lumea e plină de oameni care ştiu cât de uşor spiritul stăpâneşte reacţiile instinctive ale organismului, sau, mai bine zis, că spiritul este destul de puternic pentru a ridica fiinţa umană deasupra pământului şi a o duce, fără voia ei, acolo unde pericolul este mai mare, în faţa morţii... Dar Luther declarase că era gata pentru sacrificiu când s-a dus la Worms. Avea în sine dorinţa de a fi martir, imaginea lui Jan Hus pe rug. Acceptase moartea. Când în lunile următoare vorbeşte despre călătoria la Worms, o face cu un accent de regret nedefinit. Trăia. Scăpase de Behemoth. Fie binecuvântată voia lui Dumnezeu! Dar nu manifestase el oare prea multă prudenţă?

De fapt, la opt zile de la instalarea sa la Wartburg, la 12 mai 1521, într-o scrisoare către Johannes Agricola, Luther scria cuvintele de mai jos[1]: „Sunt un prizonier neobişnuit... Stau aici cu voia şi fără voia mea. Cu voia mea, pentru că aşa vrea Dumnezeu. Fără voia mea, pentru că dorinţa mea

[1] END., III, 151, 12 mai 1521: „*Ego mirabilis captivus qui et volens et nolens hic sedeo.*" (W., nr. 409, II, 336).

cea mai puternică ar fi să stau drept în faţa mulţimii şi să apăr Cuvântul. Dar încă nu m-am făcut demn de aceasta!" În aceeaşi zi îi adresa cuvinte mai limpezi şi mai tulburătoare lui Melanchthon, un prieten mai apropiat de inima sa[1]: „Te salut! Philipp, ce faci în acest moment? Nu te rogi pentru mine, ca, din acest refugiu pe care l-am acceptat fără voia mea, să iasă ceva mare întru gloria lui Dumnezeu? Ah, cât de nerăbdător sunt să aflu dacă poziţia mea îţi este pe plac! Mă temeam că o să dau impresia că am fugit de pe câmpul de luptă, dar nu am văzut prin ce mijloace aş fi putut rezista părerilor şi voinţei lor... Şi totuşi nu doresc decât un lucru: să alerg întins ca să înfrunt furia dezlănţuită a duşmanilor!"

A fost deci convins să accepte. În interesul său? Luther ar fi răspuns că de multă vreme Sickingen îi punea la dispoziţie castelele şi pe oamenii săi, dar îl refuzase pe regele cavalerilor. Altele au fost argumentele care l-au determinat să procedeze aşa. Singurul mijloc de a-şi salva opera — lucru la care era foarte sensibil —, de a-şi regăsi în curând şi de a simţi în jurul inimii sale fidele micul cerc de prieteni de la Wittenberg nu consta oare în a-şi pune viitorul la adăpost, consimţind să joace o vreme jocul dorit de elector? Deci cedase. Respecta, onest, convenţia. Păstra, mai mult sau mai puţin, secretul asupra ascunzătorii sale. Dezminţea, cu mai multă sau mai puţină convingere, prezenţa sa la Wartburg. Cât de bine se simte totuşi că este apăsat de izolare, de recluziune, de condiţia de ermit în fundul unui deşert! De-abia intrat la adăpost, se gândeşte deja să-şi părăsească refugiul, să coboare mai întâi la Erfurt, mai târziu la Wittenberg. În orice caz, chiar dacă îşi supune corpul unor consemne, gândirea, vorbirea, conştiinţa nu-i sunt aservite îndemnurilor altcuiva. Electorul nu reuşeşte să-l lege mai mult decât au făcut-o papa sau împăratul.

Electorul? Ne frapează un lucru pe care nimeni nu l-a pus vreodată suficient în evidenţă: în toată corespondenţa lui Luther de la Wartburg, nu se găseşte nici măcar un cuvânt, unul singur, de gratitudine, de recunoştinţă la adresa lui. Dimpotrivă, o mulţime de declaraţii brutale,

---

[1] END., III, 148: *„An non pro me oras, ut secessus iste quem invitus admisi operetur aliquid majus in gloriam Dei?... Verebar ego ne aciem deserere viderer... Nihil magis opto quam furoribus adversariorum occurrere objecto jugulo."* Şase luni mai târziu, într-o scrisoare către Gerbel, se repetă aceleaşi sentimente (END., III, 240): *„Ego quidem arbitrabar cervicem esse objectandam publico furori, sed illis aliud visum..."*

vorbe violente la adresa principilor, printre care se afla şi Frederic... Ieşirile lui Luther sunt adesea cauzate chiar de atitudinea acestuia. Într-o scrisoare din 11 august către Spalatin, oaspetele forţat de la Wartburg îşi face scrupule cu privire la întreţinerea sa. Cine suportă cheltuielile? Castelanul, Hans von Berlepsch? Luther speră că nu. Dacă ar fi aşa, n-ar accepta nicicum să trăiască pe cheltuiala unui om minunat, dar cu venituri modeste. Ele sunt, fără îndoială, suportate de principe. Atunci, totul este în ordine. Luther nu este în acest caz beneficiarul unei generozităţi, ci ocazia unei restituiri, lucru pe care-l afirmă deschis[1]: „Se ştie că dacă trebuie să cheltui banii cuiva, atunci să-i cheltui pe ai principilor. Căci să fii principe fără să fii într-o anumită măsură şi hoţ este un lucru imposibil, sau aproape!" O neprevăzută întâlnire între Reformator şi acel individ vesel şi glumeţ a cărui spânzurare ne este povestită de seniorul de Brantôme; şi acela, din vârful scării, în Place de Grève, le povestea celor adunaţi acolo că nu furase niciodată de la cei săraci, ci numai de la principi şi de la cei bogaţi, care, spunea el, „sunt mai hoţi ca noi şi ne jefuiesc în fiecare zi; e foarte bine să luăm înapoi de la ei ce ne-au furat..."

În orice caz, când într-o altă scrisoare îi făcea mărturisiri lui Spalatin, Luther se justifica[2]: „Prin firea mea, am oroare de cursuri." Confidenţa nu l-a surprins deloc pe preot.

Astfel, cât a stat la Wartburg, Luther nu simte şi nu crede că are obligaţii faţă de elector. Mai degrabă consideră că acesta îi este obligat. Ca să nu-i facă încurcături, a acceptat recluziunea fizică. Nu a renunţat însă niciodată la libertatea sa de judecată şi de gândire. În mod sigur, nu. Un „nu" spus cu o violenţă greu de redat. Când Spalatin i-a transmis o dorinţă imperioasă a principelui, a produs o explozie de furie: „Mai întâi", spune Luther[3], „nu voi suporta ceea ce-mi spui, că principele nu mai vrea să se scrie contra celui din Mainz (adică Albrecht de Brandenburg) şi să

---

1 END., III, 219: „*Principem esse et non aliqua parte latronem esse, aut non aut vix possibile est; eoque majorem quo major Princeps fuerit.*"

2 END., II, 327, 12 aprilie 1522: „*Ego natura mea ab aula abhorreo.*" Textul lui Brantôme este în *Vies des dames galantes*, ed. Bouchot (Jouaust), 5e *Discours*, II, 80.

3 END., III, nr. 465, p. 246, 11 noiembrie 1521: „*Primum non feram quod ais, non passurum Principe scribi in Moguntinum... Potius te et Principem ipsum perdam et omnem creaturam! Non sic, Spalatine; non sic, Princeps! Sed pro ovibus Christi resistendum est summis viribus lupo isti gravissimo, ad exemplum aliorum!*" (W., nr. 438, II, 402).

fie tulburată pacea politică. Mai bine să vă pierd pe toţi, pe tine, chiar pe Principe şi pe toată lumea! Am rezistat în faţa papei care l-a creat pe cel din Mainz, şi acum să cedez în faţa creaturii sale? Vorbeşti despre aur: nu trebuie tulburată pacea publică; dar suporţi ca el să tulbure pacea eternă a lui Dumnezeu prin faptele sale nelegiuite şi sacrilegiile care duc la pierzanie? Încă o dată nu, Spalatin, încă o dată nu, Principe. În interesul turmei lui Hristos şi pentru a servi de exemplu şi altora, să ne opunem din toate puterile acestui lup devorator." La puţin timp după aceea, îi scrie lui Capiton, pe atunci secretarul lui Albrecht[1]: „Cereţi blândeţe şi menajamente? Vă înţeleg. Dar există oare măsură comună pentru un creştin şi un ipocrit?... Părerea mea este că trebuie să reluăm totul, să cenzurăm, să punem laolaltă, să nu ţinem seamă de nimic, să nu devenim complici la nimic, să nu scuzăm nimic, atâta timp cât Adevărul nu se va ridica în picioare, în piaţa publică, liber, curat şi gol!" Nu, idealistul din 1520 nu şi-a schimbat nici spiritul, nici sentimentele în spatele zăvoarelor masive de la Wartburg.

V. VIOLENŢA SAU CUVÂNTUL?

În acest timp, de la începutul captivităţii, Luther urmărea cu o atenţie plină de nelinişte evenimentele care se desfăşurau în Wittenberg, oraşul lui mult iubit. Păstra în suflet o vie preocupare pentru mica turmă care părea să-i fi fost încredinţată în mod special. Şi atunci când îşi restrângea de bunăvoie orizontul la problemele Germaniei — nu scrie el la 1 noiembrie 1521, într-o scrisoare către Gerbel, aceste cuvinte semnificative[2]: „M-am născut pentru germanii mei şi vreau să-i slujesc, *Germanis meis natus sum, quibus et serviam*"? —, se gândea cu cea mai mare tandreţe şi solicitudine mai ales la Wittenberg şi la locuitorii săi.

Şi aceasta nu pentru că, dând curs unui sentiment personal, socoate că, dacă el este absent, totul este pierdut. Desigur, ştie că este un bun interpret al *Evangheliei*; meritul măiestriei sale este datorat lui Dumnezeu; dar există, din perioada de la Wartburg, o serie de scrisori extrem de

[1] END., III, nr. 479, p. 280 (17 ianuarie 1522).

[2] END., III, nr. 461, p. 240. Fraza continuă o listă de lucrări pe care Luther tocmai le-a scris: toate în germană, subliniază el, *omnia vernacula*.

emoţionante, de o delicateţe a sentimentului şi a expresiei cu totul rară în acest secol brutal. Toate trebuiau să-i inspire lui Philipp încrederea în sine pe care modestia şi timiditatea savantului temător de contacte vulgare îl împiedicau prea mult, după părerea lui Luther, să şi-o manifeste. „Chiar dacă aş muri, nimic nu ar fi pierdut pentru *Evanghelie*", îi scrie discipolului său, la 26 mai 1521[1]. „Acum mă depăşeşti. Eşti Elisei care urmează după Ilie inspirat de un spirit dublu." Şi mai târziu: „Tu ai să fii urmaşul meu în acest post, tu, cel mai bogat ca mine în daruri de la Dumnezeu şi în graţie divină." Şi mai apoi: „Rătăciţi fără păstor? Cât de trist, cât de crud ar fi să aud aşa ceva... Atât timp cât tu, Amsdorf şi toţi ceilalţi vă aflaţi acolo, nu sunteţi fără păstor! Nu vorbi aşa, nu-l supăra pe Domnul, nu te arăta ingrat faţă de el!" Când în octombrie ciuma se apropie de Wittenberg, Luther îi scrie lui Spalatin: „Te implor, fă-l pe Philipp să plece dacă vine ciuma. O asemenea minte trebuie salvată, ca să nu piară Cuvântul pe care Dumnezeu i l-a încredinţat pentru a salva sufletele!"

Nu, acest Luther care îl îndeamnă neîncetat pe Melanchthon să vorbească şi să acţioneze ca un şef, acest Luther de la Wartburg nu este un prizonier temător şi naiv şi, cu atât mai puţin, un politician căruia îi este frică să-şi piardă scaunul şi se întreabă în fiecare dimineaţă: „Există cineva pe lângă mine care are prea multă influenţă?" Spectacolul oferit de el este mult mai curios: un idealist incorigibil se luptă cu realităţile, cu capriciile, pasiunile şi voinţa oamenilor...

Din Thuringia, din castelul unde stă în inima pădurii, Luther urmăreşte îndeaproape, atât cât poate să o facă, munca foarte importantă care modelează spiritele. Idei îndrăzneţe, împrăştiate în cele patru vânturi de iniţiatori; adesea, iniţiative premature sau prost calculate; nerăbdare, mânie, excese ale mulţimilor — toate sunt primite de el, cântărite, încercate cu răbdare şi fără să se intimideze, fără să fie cuprins de o frică laşă, cu toată sinceritatea şi largheţea sa de spirit. Cel închis are, fără voia lui, foarte multe de făcut. În lunile verii şi ale toamnei anului 1521, evenimentele se petrec repede. Peste tot sunt tulburări, strigăte, încăierări, cuvinte violente şi fără măsură, vacarmul unei rebeliuni. Impresionată de sutele de pamflete anticlericale, surexcitată de preoţii transfugi şi de

[1] END., III, p. 163; pentru citatele următoare, *ibid.*, pp. 148, 164, 165, 189, 230, 236.

călugării care şi-au rupt legământul, mulţimea pare gata să înceapă, pe alocuri, o revoluţie împotriva clerului. La Erfurt, în iunie, nişte bande se năpustesc asupra locuinţelor preoţilor, le jefuiesc, le devastează. Exemplul lor este urmat şi de alţii. Incidentele se înmulţesc peste tot. Oamenii liniştiţi se sperie, vorbesc de exemple necesare, de represiune. Luther opune rezistenţă curentului, protestează[1]: „Nu, *Evanghelia* nu este compromisă dacă unul dintre ai noştri predică împotriva moderaţiei. Iar cei care din această cauză se vor îndepărta de Cuvânt dovedesc că nu de acesta erau ataşaţi, ci de fumul acestuia... Să-l fluieri pe un predicator pentru impietate este un păcat mai mic decât acela pe care-l faci acceptându-i doctrina fără să te revolţi." Mai sus spusese: „Suntem oare singurii cărora li se cere să nu latre câinii?"

Nu este însă mai puţin adevărat că, din ce în ce mai mult, prin iniţiative pe care Luther nu mai poate să le controleze, acţiunea practică pune o mare întrebare speculaţiei teoretice: este oare legitim să faci reforma prin violenţă, să contribui prin forţă la victoria lui Hristos asupra Antihristului de la Roma? În oraşe, luteranii dau cu sutele un răspuns afirmativ prin acţiunile lor. Răspunsul lui Luther este negativ: îşi va putea însă menţine mult timp poziţia?

Iată că apar noi probleme, la fel de presante, şi care cer, poate, o rezolvare mai grabnică. În mai 1521, un discipol al lui Luther, acel Bernhardi din tezele din 1518, preot paroh la Kempen, dă un exemplu contractând o căsătorie civilă. Deoarece celibatul preoţilor nu are fundamentare divină, Luther nu obiectează din punct de vedere doctrinal. Dar în practică? Este mai degrabă încurcat, nemulţumit, maliţios. În acest timp, un vânt de revoltă suflă prin mănăstiri. Peste tot există călugări, mai ales augustini, care rup legământul de izolare şi se transformă în laici. Şi apoi cer dreptul la căsătorie. Pot ei să rupă legământul de castitate pe care l-au făcut? Pot să o facă fără să comită ceea ce Luther considera, în 1518, drept cel mai grav sacrilegiu?

Tocmai atunci se găseşte cineva care spune „da", cineva pe care Luther îl cunoaşte bine: Karlstadt, ex-campionul de la Leipzig, de multă vreme

[1] END., III, n. 465, către Spalatin, 11 noiembrie 1521, p. 247: „*Soli nos sumus, ex quibus exigitur ne canis mutiat?*" Cf. şi apologia violenţei împotriva lui Erasm, din scrisoarea nr. 455, către Spalatin, din 9 septembrie 1521: „*Illorum scripta, quia abstinent ab increpando, mordendo, offendendo, simul nihil promovent*" (p. 229). Eternul proces al revoluţionarului împotriva reformistului.

canonic la Wittenberg, profesor la Universitate şi arhidiaconul catedralei. Desemnat nominal ca eretic prin bula *Exsurge*, acest om încăpăţânat, pasionat şi priceput la a încurca lucrurile, plecase, în mai 1521, în Danemarca, unde regele Cristian al II-lea se gândea la o reformă. Este concediat în scurt timp şi în iunie se întoarce la Wittenberg, unde se aruncă în luptă fără ezitare. Este atras imediat de chestiunea celibatului. Aşteptând să o tranşeze în practică pentru sine — îşi celebrează căsătoria pe 26 decembrie 1521 —, are pretenţia să o tranşeze şi din punct de vedere doctrinal pentru ceilalţi. Bazându-se pe texte şi citate din *Sfânta Scriptură*, îşi stabileşte teza, îşi strigă sus şi tare părerile — şi răsunetul vorbelor sale capătă proporţii.

Ce spune Luther în acest timp? Are o atitudine cât se poate de ciudată... Mai întâi ezită. Merge pe căi ocolite. Căsătoria preoţilor? Dar ei au făcut legământul de castitate de bunăvoie, a fost alegerea lor. Cum ar putea să se dezlege de acum încolo? Dificultatea pare de nedepăşit. În tot acest timp, Karlstadt îşi continuă campania, iar Luther meditaţiile. Ezită în continuare. Are scrupule. La 6 august 1521, îi scrie lui Spalatin[1] aceste cuvinte amuzante: „Pentru numele lui Dumnezeu, cei din Wittenberg vor da soţii până şi călugărilor! Mie, cel puţin, niciodată!" Totuşi, reflectează. Ideea pune stăpânire pe el. O poartă în sine, îl frământă. Şi dintr-o dată, pe 9 septembrie 1521, o scrisoare pleacă pe adresa lui Melanchthon[2]. Luther a găsit soluţia. Argumentele lui Karlstadt? Cu deficienţe. Punctul său de vedere? Prost ales. Adevărul e că legământul este făcut din orgoliu. Atunci când îl pronunţă, călugării îl pun alături de faptele bune, pe care contează pentru a dobândi sfinţenia şi, după moarte, fericirea eternă. Sunt deci legăminte vicioase. Sunt rele. De drept, nule.

A început deci prin ezitare şi recul instinctiv în faţa noutăţii revoluţionare a soluţiilor propuse, la şcoala vieţii, de Karlstadt. A urmat o perioadă lungă de acomodare şi reflecţie. Când dintr-o idee străină lui Luther se face una luterană, care să poată într-adevăr ţâşni din conştiinţa sa profundă după ce opera a fost desăvârşită, când Luther şi-a însuşit într-adevăr idei care i-au fost puse la dispoziţie de altcineva, când le-a declarat ca fiind luterane, cu toată forţa cuvântului, a avut loc o explozie subită, unul dintre acele salturi neaşteptate de care vorbeam mai sus.

---

1 END., III, 415: „*At mihi nono obtrudent uxorem*".

2 END., III, nr. 454, pp. 222-227.

Deodată, cel ce ezita la început, nehotărâtul, neliniştitul, trece cu îndrăzneală înaintea celor care l-au pus în mişcare. Iată-l în acel moment pe adevăratul Luther.

Tot aşa a făcut şi în cazul căsătoriei călugărilor, împărtăşaniei sub cele două forme, a liturghiei. Şi-n aceste cazuri afacerea fusese pornită de Karlstadt, ajutat de un augustin înzestrat cu multă elocvenţă, Zwilling. Şi atunci Luther a ezitat, a tatonat, s-a învârtit şi deodată a decis — când a găsit legătura, mijlocul de a ataşa la propriile-i idei nişte doctrine care la început i se păreau străine. Eforturi asemănătoare şi destul de ciudate. E bine oare să vorbim de eforturi? Nevoia de constanţă şi unitate sentimentală, nevoia de a-şi scoate ideile din experienţa proprie, de a nu face opţiuni din motive ce ţin de o logică, bună sau rea, ci de a încerca îndelung soluţiile în străfundurile credinţei sale este instinctivă la Luther. Nu s-a schimbat deloc. În timp ce în oraşe oamenii se bat iar în jurul altarelor se îngrămădesc bărbaţi grosolani şi femei curioase, atrase de aceste noutăţi cu gust de nelegiuire şi scandal — să bei, direct din potir, vinul sfinţit sau să mănânci o bucată de azimă care trece din mână în mână fără să fi postit şi, adesea, fără să te fi spovedit în ajun —, Luther, deşi este pus de evenimente în situaţia de a-şi lămuri ideile asupra cultului şi practicilor sacramentale, rămâne deasupra conflictelor, a loviturilor, fidel idealismului său fervent dintotdeauna. Cu încredere absolută în Dumnezeu, cu acelaşi calm plin de speranţă pe care-l ştim, Luther îşi menţine toleranţa nelimitată, opoziţia de neclintit faţă de constrângeri...

VI. CREDINCIOS, DAR NU ŞEF

Nu, fără autoritate. De asemenea, fără violenţe sau, mai exact, nu prin acte de violenţă. Poporul se agită, tinerii nerăbdători ies în stradă. Sunt atacaţi preoţii, sunt prădate câteva case, sunt insultaţi călugării. Nu trebuie să ne prefacem că ne scandalizăm, cu o falsă pudoare de fariseu. Aceste manifestări pleacă de la un principiu prost. Cum ajută tulburările şi violenţele la distrugerea papismului? Să fie lăsat să acţioneze Cuvântul, singurul care este suveran şi eficace[1]... Nu cumva Satana inspiră zelul fals

[1] W., VIII, p. 678: *„Nemlich das durch das Wort Christi, wilchs ist der Geyst, Stang und Schwerd seynes Mundisz, wirt seyne Buberey, Trigerey, Schalckeyt, Tyranney, Vorfurerey auffdeckt und fur aller welt blosz tzu schanden werden..."*

al agitatorilor, Satana, care vrea să-i defăimeze pe evangheliști? „Eu", spune Luther în decembrie 1521[1], „eu i-am combătut pe papă, pe episcopi, pe prelați și călugări, numai cu vorba, fără spadă..." La Wartburg nu s-a schimbat în această privință, dar în jurul lui lumea — Germania și discipolii săi — se schimbă foarte repede și foarte mult.

Pentru el, faptele nu au prea mare importanță. De când și-a clarificat ideile asupra împărtășaniei și liturghiei particulare, puțin îi pasă că enoriașii pun mâna pe potir sau se mulțumesc cu azima, că preotul celebrează sau nu slujbe private. De altfel, nici nu are fetișismul uniformității. Vrea un acord asupra lucrurilor esențiale, adică aceeași noțiune vie asupra credinței; în rest, când două comunități nu se înțeleg asupra ritualului, divergențele sunt fără interes, iar diversitatea este chiar lăudabilă. Însă contemporanii săi, compatrioții, discipolii nu-l înțeleg. Ei nu dezavuează noțiunea unei Biserici spirituale, dar nu se mai mulțumesc doar cu atât. Ard de nerăbdare să vadă cum se ridică în fața Bisericii seculare, căreia îi refuză sacramentele, ierarhia și legile, o altă Biserică, curățată de abuzurile pe care le denunță care mai de care, cu alte ceremonii, alte ritualuri, alte legi... O primă neînțelegere deci, pe care Karlstadt și Zwilling o exploatează fără menajamente.

Nu este însă singura, și nici cea mai gravă. Multă lume înțelege greșit îndemnurile lui Luther la răbdare, sfaturile cu privire la reținere și dezinteresare și nu se arată dispusă să le urmeze. Oare Cuvântul Domnului nu ar acționa mai repede dacă oameni hotărâți, îndrăzneți îl ajută după puterile lor? E ceea ce se gândește și se spune. Ba mai mult, oamenii acționează. Neliniștit, Luther își înmulțește apelurile la calm... Va putea să păstreze multă vreme această atitudine pasivă? Deja, în scrierea *Treue Vermahnung*, compusă în decembrie 1521 după o fugă secretă la Wittenberg, suntem surprinși de o frază. Căință? Desigur, nu. Luther spusese mai demult lucruri asemănătoare, în *Manifest către nobilimea germană*. Și nici revoltă. Domnul Întreaga Lume, *Herr Omnes*, nu are decât un drept: să tacă. De acord pentru *Herr Omnes*, dar stăpânii săi, principii?

[1] „*Der Mund Christi musz es thun... Hab ich nit dem Bapst, Bischoffen, Pfaffen und Munchen alleyn mit dem Mund, on allen Schwerd schlag, mehr abbrochen, denn yhm biszher alle Keyszer unnd Konige unnd Fursten mit alle yhr Gewalt haben abbrochen?*" (W., VIII, 683).

Ei bine, dacă aceştia ar acţiona, dacă ar realiza ei înşişi reforma pe care mulţi germani pretind în mod ilicit că o vor duce la capăt, nu ar mai fi rebeliune, violenţă vinovată, revoltă împotriva voinţei lui Dumnezeu. Ceea ce autoritatea legitimă stabileşte nu poate avea caracterul unei rebeliuni. Da, pentru a scăpa Germania de papism, pentru a-i curăţa pământul de ruinele supărătoare ale unei Biserici căreia Luther i-a denunţat abuzurile şi pericolele, „puterea laică şi nobilimea ar trebui să-şi exercite autoritatea normală, fiecare principe şi fiecare senior în domeniul său". Şi, rezumându-şi gândirea: „Fii atent la autoritate", atenţionează Luther[1]. „Atât timp cât nu întreprinde şi nu comandă nimic, stăpâneşte-ţi mâna, gura, inima... Dar dacă poţi să o impresionezi ca s-o faci să acţioneze şi să comande, ai voie să o faci..."

Să nu ne grăbim să semnalăm aici o contradicţie. Când scrie aceste rânduri, Luther nu se referă la forul interior. El nu le lasă principilor decât domeniul manifestărilor exterioare ale gândirii şi activităţii religioase. Cel puţin aşa spune şi o gândeşte. Dar cât de plină de renunţări viitoare şi de devieri este această frază condiţională, modestă şi obscură în imprecizia sa: „Puterea laică şi nobilimea ar trebui să-şi exercite autoritatea normală, fiecare principe şi fiecare senior în domeniul său". În umbra gândirii luterane — în timp ce Reformatorul afirmă cu o voce de tunet: Fără Biserică vizibilă! Fără vămi pentru gândire! Fără altă acţiune în afară de predicare şi meditaţie asupra Cuvântului! —, se vede profilându-se clar edificiul paradoxal al teritorialismului spiritual.

În timpul şederii la Wartburg, Luther ignoră grija pentru ce va să vină. Îşi menţine fără dificultate poziţiile, chiar mai mult, le consolidează. În ceea ce teologii numesc sistemul său, în ansamblul coerent şi, ca să zicem aşa, organic al sentimentelor şi adevărurilor subiective pe care îl simte din ce în ce mai potrivit cu dispoziţiile şi tendinţele sale intime, a reuşit să introducă idei, critici, inovaţii (sau renovări) pe care alţii, după părerea sa, le prezentau prost sau le predicau din raţiuni condamnabile, adică raţiuni anti- sau extra-luterane. Sunt fructe ale unui prim contact cu oamenii.

---

[1] W., VIII, 680: „*Darumb hab acht auff die Ubirkeyt, so lange die nit tzu greyfft und befilhet, szo haldt du Stille mit Hand, Mund unnd Hertz, und nym dich an, kanstu aber die Ubirkeyt bewegen, das sie angreyffe und befelhe, szo magistu es thun...*"

Astfel, idealismul său continuă să cucerească, nu se retrage deloc în spatele unui zid rigid, al unei bariere ridicate arbitrar. Pentru Luther, el nu este un fel de fortificaţie, un refugiu, un donjon unde, obosit de luptele din tinereţe, un bătrân dezamăgit se închide pentru a brava universul şi a sfida frământările zadarnice care se sting lângă ziduri. Este adevărat. Şi trebuie să cunoşti viitorul, istoria lui Luther şi a luteranismului, pentru a putea discerne încă de atunci, în efortul pasionat de anexiune, germenii slăbiciunii şi ai morţii care aveau să distrugă totul. Însă ceea ce putem deja spune, relevă totul. Ceea ce iese din sufletul zbuciumat al acestui mare vizionar, al acestui liric creştin este un poem, şi nu un plan de acţiune.

PARTEA A TREIA

RETRAGEREA ÎN SINE

CAPITOLUL I

ANABAPTIŞTI ŞI ŢĂRANI

Istoria tradiţională a lui Martin Luther avea un mare merit: simplitatea. Nu se încurca în subtilităţi. Luther se ridicase împotriva abuzurilor. Sechestrat la Wartburg, Luther pierduse conducerea mişcării. Nişte exaltaţi încurcaseră totul. Pentru a domina o situaţie care devenise îngrijorătoare şi încercând în acest scop să renunţe la anumite lucruri, Luther ajunsese să se contrazică, să se dezmintă. „Contradicţie" este cuvântul folosit de oamenii politicoşi; adversarii spun „dezminţire". Un cuvânt injurios de o parte, un cuvânt greu de cealaltă. Nu-l vom folosi pe ultimul decât sub rezerva unor observaţii preliminare.

„Nu desenezi fără să alegi", scria André Gide, vorbind despre amintiri personale. „Dar lucrul cel mai supărător este că trebuie să prezinţi ca succesive nişte stări a căror simultaneitate este confuză." Formulă foarte frapantă. Mă întreb de câte ori noi, istoricii, neglijăm lecţia pe care o conţine. Oare nu există nici un artificiu în această cronologie „strict obiectivă" de care suntem atât de mândri, când, după ce am dat diferitelor feluri de a gândi ale lui Luther câte un număr de ordine, în succesiune regulată, le chemăm metodic, unul după altul, ca un casier conştiincios de la ghişeul său? „Sunt o fiinţă de dialog", insistă André Gide. „În mine, totul se luptă şi se contrazice." Am putea găsi, într-o exprimare aproape identică, aceeaşi frază în *Tischreden* şi nu am avea de ce să ne mirăm. Cel mult am fi tentaţi să protestăm alături de Nietzsche împotriva cuvântului „dialog" şi să remarcăm o dată cu el că un german, să zicem Martin Luther, care ar îndrăzni să strige: „Vai, port două suflete în mine!", s-ar cam înşela asupra numărului de suflete. Luther şi Faust sunt contemporani. Să reţinem că, înainte de a semnala o contradicţie, trebuie

să ne asigurăm că nu luăm drept noi nişte sentimente cărora le-am neglijat primele manifestări sau ultimele reapariţii.

În al doilea rând, dar acest lucru este de la sine înţeles, n-am mai putea să vedem în Reformator un arhitect ghinionist, constrâns să-şi schimbe planurile de către nişte clienţi neserioşi. Pentru noi, istoria raporturilor lui Luther cu contemporanii săi este ceva mai complicată decât pentru părinţii noştri. Să faci din Luther un om care îşi schimbă personalitatea în faţa celor care-l contrazic aşa cum şarpele îşi leapădă pielea şi, cu preţul unei renegări brutale, îşi restabileşte ascendentul asupra maselor, înseamnă să reduci şi rolul său, şi al contemporanilor. Nici el nu era capabil să-şi schimbe părerea atât de brusc şi nici ei să-l imite cu o maleabilitate totală. De la ei spre el, de la el spre ei, au existat schimburi, acţiuni şi reacţii multiple.

Rândurile care urmează au scopul de a ne face sensibili la acest comerţ al sufletului şi spiritului.

I. ZWICKAU

Suportând cu greu izolarea şi nerăbdător să cunoască evenimentele şi altfel decât prin intermediul unor scrisori prea scurte, Luther a plecat de la Wartburg între 4 şi 9 decembrie 1521 pentru a-şi face, în secret, reapariţia la Wittenberg[1]. Le-a redat tuturor încrederea şi voioşia; apoi s-a reîntors în ţinutul aerului, în castelul păsărilor. Cu sufletul împăcat, cu spiritul înseninat, spunea că este hotărât să rămână acolo până la sărbătorile de Paşti. Nu trecuseră nici trei luni când, la 1 martie 1522, îşi părăseşte din nou refugiul. Îmbrăcat în ţinută de cavaler, aşa cum doi tineri elveţieni l-au întâlnit într-o seară la „Ursul Negru" din Jena, se grăbea spre oraşul său mult iubit, spre Wittenberg, de unde nu avea să se mai întoarcă la Wartburg.

Or, în timp ce era pe drum, la 5 martie, de la Borna, aproape de Leipzig, i-a adresat o scrisoare celebră electorului de Saxonia[2]. Lungă şi

---

[1] END., III, 252, către Spalatin: „*Wittembergae, apud Philippum meum, in aedibus Amsdorffianis.*"

[2] Semnalată în END., III, nr. 485, p. 296; texte german în E., LIII, nr. 40, p. 104, şi de WETTE, II, 362, pp. 137 *sqq.*; W., nr. 455, II, 453.

foarte bogată; esenţială pentru cunoaşterea lui Luther, bruscă, imperioasă, mândră, minunată prin libertate şi dezinvoltură, conţinând în acelaşi timp ceva tandru, uman şi exaltat, ceva eroic, într-un cuvânt. Unul dintre acele texte rare peste care patru secole au trecut fără să le răpească prospeţimea. Citeşti în el, trebuie să citeşti, tot ce aducea Luther în sufletul lui când în primăvara aceea rece din 1522 cobora grăbit spre oraşele revoltate şi satele fremătânde.

Mai întâi, îi amintea electorului, în câteva cuvinte, că, dacă s-a dus la Wartburg, a făcut-o în interesul acestuia: „Am făcut o destul de mare concesie Alteţei Voastre Electorale retrăgându-mă un an ca să vă fiu pe plac. Diavolul ştie că nu am făcut-o din frică. El vedea bine în inima mea când am intrat în Worms şi, dacă aş fi ştiut că acolo se aflau tot atâţia demoni câte ţigle pe acoperişuri, m-aş fi aruncat bucuros în mijlocul lor!" Mereu acelaşi regret, aceeaşi obsesie, reîntoarcerea la un trecut care, oricât de eroic ar fi fost, îl lăsa pe Luther decepţionat, tulburat, plin de scrupule. Renunţând la refugiul oferit de Frederic, primul său gând se îndrepta totuşi către acesta. Şi dacă acesta avea să-şi închipuie că, prin hotărârea sa bruscă, Luther voia să-l compromită, să-l oblige să dea cărţile pe faţă, să declare că nu va aplica edictul de la Worms? Posibilitatea unei asemenea bănuieli trebuia respinsă. Evadatul de la Wartburg îşi dădea toată silinţa în acest sens. „Nu am deloc intenţia să vă solicit protecţia... Dacă aş şti că Înălţimea Voastră are puterea şi intenţia de a mă proteja, nu aş veni la Wittenberg..."

De fapt, el se ducea acolo „sub o protecţie cu mult mai importantă decât a unui elector"[1]; şi pentru că Dumnezeu veghea asupra lui, nu era nevoie de o intervenţie omenească. „Aici, cine crede cel mai bine protejează cel mai bine. Or, după cum simt eu, Eminenţa Voastră are o credinţă foarte slabă, deci nu pot să văd în Eminenţa Voastră omul capabil să mă apere şi să mă elibereze..."[2] Frederic nu avea altceva de făcut decât să-i lase pe alţii să acţioneze. Luther îi trasa cu fermitate îndatoririle: „Iată cum trebuie Eminenţa Voastră Electorală să se comporte: să asculte de

[1] „*Ich komme gen Wittemberg in gar viel einem höhern Schutz, denn des Kurfürsten. Ich habs auch nicht im Sinn von E. K. F. G. Schutz begehren. Ia, ich halt, ich wolle E. K. F. G. mehr schützen denn sie mich schützen Könnte*" (W., II, 455).

[2] „*Gott muss hie allein schaffen, ohn alles menschlich Sorgen und Zutun. Darumb, wer am meisten glaübt, der wird hie am meisten schützen.*"

Autoritate aşa cum îi şade bine unui Principe Elector. Să o lase pe Maiestatea Sa Imperială să guverneze oraşele şi satele voastre, asupra persoanelor şi asupra bunurilor, conform reglementărilor Imperiului. Să nu reziste, să nu se opună, să nu pună nici cel mai mic obstacol Autorităţii, dacă vrea să mă prindă sau să mă ucidă. Căci nimeni nu trebuie să distrugă Autoritatea sau să-i fie împotrivă — nimeni în afară de Acela care a stabilit-o." Şi Luther conchidea: „Să vină să mă caute, sau să-i pună pe alţii să o facă, totul se va petrece fără ca Eminenţa Voastră Electorală să participe, să aibă vreo grijă sau să suporte vreun inconvenient, oricât de neînsemnat. Căci a fi creştin punând pe altcineva în pericol nu este învăţătura pe care am primit-o eu de la Hristos!"[1]

Sunt cuvinte cu un accent nobil şi o sinceritate de necontestat. Luther nu brava un pericol imaginar, şi Frederic o ştia foarte bine, căci, în ajunul plecării[2], îl îndemna să rămână la Wartburg, să aştepte măcar Dieta de la Nürnberg, anunţată pentru martie 1522, în cursul căreia aveau să fie formulate ameninţări redutabile atât la adresa călugărului, cât şi la aceea a înaltului său protector. Cuvinte oneste şi dure, spuse de Luther din tot sufletul. În ce măsură trădau ele, chiar în ajunul zilei în care avea să reintre în luptă, adevărata natură a lui Luther? Să facă sacrificiul suprem. Să meargă singur, fără arme, inocent în visul său, pe drumul bătătorit cu foc, să înainteze atât de mult, încât, în momentul în care va avea tresărirea instinctivă provocată de pericolul apărut dintr-o dată, să nu mai poată da înapoi şi să aibă doar o singură ieşire, uşoară şi necesară, moartea. Milioane şi milioane de oameni o făcuseră deja şi mai sunt capabili să o facă. Simţind exact cine era şi ce era el în stare să facă, Martin Luther se pregătise ca şi aceştia pentru martiriu. Ca şi ei, care nu erau decât nişte discipoli, servind un ideal fără a-l fi construit.

Dar ce necesitate imperioasă îl împingea, în martie 1522, să nu asculte de dorinţele lui Frederic şi să se întoarcă în mare grabă la Wittenberg?

Din luna mai a anului 1520, izbucniseră nişte mişcări într-un orăşel din Saxonia, la nord de Erzgebirge şi de ţinutul husit: la Zwickau. Un preot, un iluminat, Thomas Münzer, încercase să stabilească un „regat al

---

1 *„Denn Christus hat mich nicht gelehrt mit eines andern Schaden ein Christ seyn."* (W., II, 456).

2 END., III, nr. 484, p. 292: *„Instruction des Kurfürsten Friedrich für J. Oswald, Amtmann in Eisenach"* (Lochau, ultimele zile ale lui februarie 1522).

lui Hristos", sprijinit fiind de meşteşugari, îndeosebi de postăvari: un regat fără rege, fără magistrat, fără autoritate spirituală sau pământeană, fără legi, Biserică sau cult, ai cărui supuşi liberi, depinzând în mod direct de *Scriptură*, s-ar bucura de binefacerile unui comunism al cărui vis edenic bântuia spiritele simple. Speriat, magistratul din Zwickau a reacţionat dur. Mişcarea a fost înăbuşită prin arestări masive. Münzer a fugit, ca şi locotenenţii săi. Pe 27 decembrie 1521, trei dintre ei, postăvarul Nicolaus Storch, Thomas Drechsel şi Marcus Thomæ zis Strübner, intrau în Wittenberg ca într-un refugiu sigur. Lucrul acesta se întâmpla la trei săptămâni de la întoarcerea lui Luther la Wartburg, după prima evadare.

De îndată ce s-au instalat în oraş, cei trei apostoli au început să-şi îndeplinească misiunea de oameni ai Domnului, copleşiţi de favorurile şi revelaţiile directe ale Spiritului Sfânt. Curând, ciudăţenia doctrinei lor, siguranţa de vizionari, amestecul de consideraţie şi de dispreţ cu care vorbeau despre Luther, reformator timorat şi numai bun pentru a le pune la dispoziţie adevăraţilor profeţi o doctrină mai practică pentru a le servi de trambulină în saltul către absolut, la care adăugăm declamaţiile împotriva ştiinţei generatoare de inegalitate, apologia muncii manuale, îndemnurile la a distruge imaginile care aveau să tulbure, în sufletul celor din popor, vechea moştenire de credinţe şi superstiţii transmisă de femei, de vraci, de tot felul de inspiraţi despre care nu vom şti niciodată ceva precis şi nici nu vom risca să le exagerăm puterea asupra oamenilor din vremea aceea, toate acestea i-au ajutat pe fugarii din Zwickau, pe „profeţii Cygnaeeni", să câştige favoarea neliniştitoare a locuitorilor din Wittenberg. În primul rând al auditoriului se afla Karlstadt, înflăcărat subit de noua graţie, care aducea acelor iluminaţi fără diplome adeziunea importantă a unui savant sau, cum am spune astăzi, a unui intelectual cunoscut şi reprezentativ.

Profeţii au trecut curând la acţiune. Năpustindu-se asupra bisericilor, le-au devastat în mod abominabil. Nu era oare scris: „Nu vei face chip cioplit"? Tulburarea creştea. Nimeni nu încerca să li se opună, lui Storch şi acoliţilor săi. Melanchthon nu ştia ce să facă. Siguranţa nemaipomenită a nou-veniţilor îl impresiona pe acest timid, mereu îngrijorat că va lăsa să treacă pe lângă el Spiritul Domnului fără să-l recunoască la timp ca să-l salute... Întorcându-se către Luther, îl chema: în acest haos, numai el era capabil să vadă limpede, să pună la locul lor oamenii şi lucrurile. Numai el, cu luciditatea lui de profet autentic.

Luther nu a ezitat. Îi era teamă că rivalii săi i-o vor lua înainte, că-şi va pierde poziţia în favoarea concurenţilor săi? E o prostie să credem aşa ceva. Pentru Luther, era de datoria lui să se ducă acolo unde îl chemau Melanchthon şi turma creştină de care era răspunzător. De altfel, conduita sa era dictată de convingerea că profeţii nu veneau de la Dumnezeu, ci de la Diavol. Satana se folosea de ei împotriva adevărului; trebuiau deci daţi pe faţă, demascaţi. Mulţi ceruseră măsuri drastice împotriva celor trei, pe care deja magistratul din Zwickau îi supraveghea. Or, Luther nu dorea acest lucru. Prima lui grijă era: fără sânge, fără torturi! La 17 ianuarie 1522, el îi scria lui Spalatin[1]:„N-aş vrea să fie închişi, mai ales de către cei care sunt de partea noastră... Fără a vărsa sânge, fără a scoate sabia, vom reuşi, fără îndoială, să stingem lemnele fumegânde... Însă tu să veghezi ca Principele nostru să nu-şi murdărească mâinile cu sângele acestor noi profeţi!" Liniile de mai sus îi erau dictate de credinţa în Cuvântul Domnului. Nu fusese el pus de Dumnezeu să fie vestitorul şi exegetul Cuvântului Său? Nu era deci obligat să facă din el zid împotriva lucrăturilor viclene ale Satanei? Câtă importanţă aveau, în comparaţie cu acest scop, convenienţele electorului, menajamentele faţă de Imperiu, prudenţa politică? Luther sosea la Wittenberg pe 6 martie. În ajun, îi adresase electorului faimoasa scrisoare trimisă de la Borna. Trei zile mai târziu, duminică 9 martie, se urca în amvon pentru a lua cuvântul. A vorbit opt zile.

Pe parcursul a opt zile a predicat, cu o simplitate, o forţă şi o claritate irezistibile, dar şi cu o moderaţie deosebită, cu un simţ superior al măsurii şi al echităţii. Bărbaţi, femei, savanţi şi oameni din popor, toţi au putut să-şi potolească în voie setea de entuziasm datorită unui geniu făcut să seducă şi să domine în acelaşi timp. Au regăsit în Luther un erou, şi-au regăsit eroul, cu un fizic de erou, de tribun puternic, puţin cam vulgar, bine înfipt pe picioare şi cu un piept care răsuna sub loviturile de pumn. Înfundaţi sub bolta unei frunţi largi, ochii lui Luther aruncau flăcări ciudate, iar în cuvintele sale se simţea acea vioiciune pe care, de secole, o dau oamenilor brusc ridicaţi în picioare clopotele care se leagănă în înaltul clopotniţelor.

Astfel, după o săptămână, inimile erau din nou recucerite. Până şi cei mai violenţi erau impresionaţi de această forţă liniştită. Avusese dreptate

[1] END., III, nr. 480, p. 286.

să proclame Cuvântul. Predicat de el, acesta devenea suveran. Apoi, cum şi în alte părţi spiritele se tulburau şi se lăsau atrase, a pornit la drum. A fost văzut, ascultat, i s-a simţit puterea la Altenburg, la Borna, chiar şi la Zwickau, la Erfurt şi la Weimar. Peste tot succesul, mulţimile subjugate, aceeaşi demonstraţie a unei•forţe şi a unei moderaţii bine stăpânite. Idealismul deosebit care-l anima se revela în faţa tuturor ca forţă unică de cucerire şi dominaţie. Fiecare călătorie însemna o victorie.

II. SĂ PREDICI SAU SĂ ACŢIONEZI?

Se întâmpla însă ca a doua zi să trebuiască să reia totul de la capăt... Să pui stăpânire pe o mulţime, să o aduci exact unde vrei este un joc de copii pentru un tribun în plină posesiune a mijloacelor şi harului său. Dar mai există şi comitetele, oricum le-am numi, comitetele cu acţiunea lor răbdătoare, încăpăţânată, invincibilă...

Nici nu pleca bine Luther şi începeau deja lucrăturile împotriva lui, a timidităţii sale şi a jumătăţilor de măsură. Se va vorbi în curând de trădare. În aceasta consta aspectul tragic al situaţiei: aceşti oameni, cu care Luther îşi disputa mulţimile, se prevalau, pentru a-l depăşi, de persoana sa, de exemplul său, de revolta sa. Voiau să se ridice mai sus ca el, călcându-i în picioare trupul întins pe jos. Individualiştii mistici, avizi doar să-şi scufunde sufletul, să-l tăvălească cu voluptate în abisurile invizibilului şi să-şi savureze în adâncul propriei conştiinţe, fără a simţi nevoia de Biserică, de cult sau de doctori, beţia întunecată a acestei desfătări solitare; anabaptiştii luminaţi şi sectari, în căutarea unui regat al lui Dumnezeu unde să se adune doar cei aleşi, inspiraţi de Spiritul Sfânt şi gustând, într-o egalitate perfectă, bucuriile unui comunism fără restricţie, toţi păreau să-i zică lui Luther, întinzându-i o oglindă pe care era gravată efigia lor: „Priveşte. Tu eşti acela. Tu, în zilele tale de cutezanţă. Cum ai putea să ne condamni? Ai spus înaintea noastră ceea ce noi spunem acum. Numai că, fiind mai logici şi mai independenţi, noi vom merge până la capăt. Tu ai să te aşezi cu laşitate pe marginea drumului şi ai să ne priveşti cum trecem, ridicând din umeri..." Argumentaţie foarte amăgitoare, căreia Luther a putut repede să-i măsoare succesul.

Cum pe 24 august 1522, se dusese la Orlamonde, domeniul lui Karlstadt, pentru a-l combate pe fostul său tovarăş, poporul s-a adunat amenințător în fața casei magistratului municipal care-l găzduise, şi apoi în jurul trăsurii sale. A fost insultat: „Du-te la toți dracii şi rupe-ți gâtul înainte de a pleca de aici", i s-a strigat. În acest timp, meşteşugarii, mai ales un cizmar, adversari improvizați, agitau texte ridicole împotriva lui. Efectul produs asupra lui Luther a fost foarte violent, cu atât mai mult cu cât la Jena, cu câteva zile în urmă, se ciocnise de Karlstadt în persoană. Ciocnirea fusese brutală. După ce Luther ținuse predici împotriva „spiritului de la Allstädt", cum numea el spiritul de rebeliune şi ucidere al distrugătorilor de imagini şi al jefuitorilor de biserici, înăcritul de Karlstadt s-a dus, nu fără obrăznicie, să-şi găsească adversarul la „Ursul negru". Scena a fost ciudată şi s-a ajuns la provocare: o provocare pe care cei doi teologi porniți unul împotriva celuilalt — Karlstadt încordat şi amar, Luther afectând un calm ironic dezmințit de spusele sale — şi-au adresat-o după toate regulile, cu martori. Scoțând din pungă un florin, Luther l-a întins adversarului său. Acesta l-a arătat asistenței spunând: „Iubiții mei frați, acesta se numeşte Arrogo. Este semnul pe care am dreptul să-l scriu împotriva doctorului Luther. Să-mi fiți martori!" Şi punându-şi în pungă banul învelit în hârtie, îi luă mâna lui Luther, care bău un pahar în cinstea lui. Karlstadt se dădu bătut. Au mai schimbat câteva cuvinte în doi peri şi s-au despărțit cu o strângere de mână[1].

Conform tradiției, Luther este un om de acțiune, un reformator. Impresionat de această rezistență, probabil s-a recules şi, dispunând în fața sa toate elementele problemei, a făcut o opțiune, s-a hotărât, a acționat. Era târziu, fără îndoială, dar se mai putea încă face ceva.

De o parte, un grup numeros de principi catolici care-l amenințau pe Luther, îi persecutau pe aderenții săi, îi urmăreau scrierile datorită ataşamentului față de tradiții şi de teama revoltelor care erau gata să izbucnească şi a căror apropiere nu era simțită numai de principi. În oraşe,

---

1 Detalii relatate de un prieten al lui Karlstadt, predicatorul Reinhardt din Jena, în povestirea cu titlul *Acta Jenensia* (W., XV, p. 323), unde povesteşte întrevederea de la Jena şi vizita la Orlamonde. Asupra simbolismului scenei cu florinul, vezi în W., XV, p. 339, nota 3; asupra părerii lui Luther despre Reinhardt şi despre relația cu el, cf. END., V, nr. 835, p. 39 (către Amsdorf, 27 octombrie 1524).

burghezi influenţi, cultivaţi de altfel, care îl susţinuseră la început pe Luther atunci când i se alăturase lui Erasm — oameni ca Willibald Pirkheimer, patricianul din Nürnberg, prietenul lui Albrecht Dürer —, simţeau cum se apropie furtuna şi, obosiţi deja, decepţionaţi, zdruncinaţi, reveneau asupra opiniilor lor. De cealaltă parte, extremiştii, cei care-l acuzau pe Luther că nu merge până la capătul gândirii sale. Ce anume îi reproşau? Că păstrează prea mult, mult prea mult ritualurile, practicile şi sacramentele catolicismului. În acelaşi timp, îi reproşau că nu încearcă precum ei şi împreună cu ei să realizeze pe pământ domnia lui Hristos; că proclamă autoritatea principilor ca fiind necesară şi dorită de Dumnezeu — pe scurt, că nu contribuie cu toată forţa la revoluţia politică şi socială căreia ei îi salutau zorii luminoşi.

La mijloc, se afla mica armată a fidelilor lui Luther — încrezători, dar neliniştiţi şi care, la rândul lor, credeau că ghidul lor îi face prea mult să bată pasul pe loc. Atunci când Luther vorbea, îi simţeau profund influenţa. Se lăsau legănaţi, îmbătaţi de optimismul său frumos şi candid, de generozitatea unei inimi debordând de iubire. După ce tăcea, reveneau în umbră, în tăcere. De ce oare întârzia el atât de mult să ridice în faţa unei Biserici pe care ei o părăsiseră la îndemnul său o Biserică nouă, luminoasă, vastă, spaţioasă, o Biserică a sa, o Biserică a lor, cu o ordine bine stabilită, cu ceremonii reglate perfect, cu dogme definite şi rituri uniforme?

În realitate, partida putea fi jucată. Un om de acţiune ar fi jucat-o. Cum? În funcţie de temperamentul său. Existau mai multe mijloace de a o face. Să rupă orice legătură, să se izoleze într-o Biserică solid fundamentată, solid înfiptă în fertilul pământ german, care să le ofere tuturor un adăpost, o fortăreaţă de necucerit împotriva reacţiilor celorlalţi şi a revoluţiilor? Sau, dimpotrivă, să ia conducerea mişcării, să-i reducă la tăcere şi să-i înfrângă pe extremişti scoţându-le trupele la atac, să se plaseze în vârful unui val de nestăvilit care ar sfărâma totul, lăsându-i învingătorului un teren curăţat şi libertate de mişcare... Trebuia un om de acţiune, un adept al riscului. Cât despre Luther, el nici măcar nu-şi dădea seama că trebuia să acţioneze.

Să lăsăm deoparte explicaţiile care nu explică nimic. Prin originile sale, Luther era, fără îndoială, un burghez ale cărui idei nu mergeau prea

departe. Prin îndelungata sa carieră monastică, era un contemplativ, exact contrariul oamenilor politici şi juriştilor faţă de care simţea o ură instinctivă. Ignora totul despre lumea înconjurătoare. Cât despre problemele politice, economice şi sociale, făcuse dovada, când avusese pretenţia în *Manifest către nobilime* să propună nişte soluţii, că, în mod evident, nici nu ştia cum să le enunţe. Lucru care poate fi exact. Pentru noi, este cert că în 1524, ca şi în 1520, aceste probleme aproape nu existau pentru el.

Luther era un vestitor al Cuvântului. Misiunea sa pe pământ, unica sa misiune era să-i înveţe şi pe alţii să-l vadă aşa cum Dumnezeu i-l arătase lui şi cum era constrâns să-l exprime. Or, gândea el, Cuvântul nu se aplică la problemele lumii. *Evanghelia* nu se ocupă de lucrurile pământeşti, nu vrea să ştie dacă dreptatea domneşte pe acest pământ şi ce trebuie să facem ca lucrurile să fie aşa. Dimpotrivă, ea îl învaţă pe creştin că soarta omului este să sufere, să pătimească, să suporte nedreptatea şi să-şi poarte crucea cu supunere în suflet; dacă nu o face, înseamnă că nu este un bun creştin.

Să nu căutăm deloc în Luther, aşa cum era în momentul acela (dar nici în cel din 1523 sau în predecesorul său din 1520), preocuparea de a acţiona ca să fie mai multă egalitate pe pământ. Ca om, el trăieşte în lume, fără îndoială. Este un german implantat în mediul german, supus unor legi omeneşti, dominat de o mulţime de instituţii. În această calitate, el poate avea idei proprii, bune sau rele, asupra politicii principilor, asupra condiţiei ţăranilor şi activităţii bancherilor. Le şi are, de fapt; şi ai putea spune că le are, din păcate, atunci când le citeşti pe alocuri în *Tischreden*. Nu are importanţă. Martin Luther nu trebuia să se ocupe de treburile acestei lumi. Credinţa sa se lega de sângele lui Hristos, nu de altceva. Cât despre construirea unei Biserici Luterane, strict definită în dogmele sale, reglementată de riturile şi ceremoniile ei, putem spune că nici în această privinţă Luther nu se schimbase în 1523, şi nici în 1524.

III. BISERICA, STATUL

O Biserică Luterană? De câte ori se ridică el la acea dată împotriva acesteia, împotriva cuvântului? „Nu credeţi în Luther, ci numai în

Hristos... Lăsaţi-l pe Luther să alerge, fie el ticălos sau sfânt[1]... Nu-l cunosc şi nici nu vreau să-l cunosc pe Luther. Ceea ce propovăduiesc eu vine de la Hristos, nu de la el. Să-l ia dracul pe Luther: să ni-L lase însă pe Hristos şi bucuria!" El persistă în a semnala pericolele uniformităţii. „Nu mi se pare prudent să-i reunim pe ai noştri într-un conciliu pentru a stabili unitatea ceremoniei... O Biserică nu vrea să imite de la sine pe o alta în aceste lucruri exterioare: este oare nevoie să o constrângi prin decrete date de concilii, care se schimbă repede în legi şi nävoade pentru suflete?" Bisericile sunt libere să se ia de model una pe cealaltă sau să se complacă în uzaje particulare, numai să fie apărată unitatea spirituală, „cea a Credinţei, a Cuvântului"[2].

Nici să nu încercăm măcar să obţinem de la Luther o legiferare în privinţa imaginilor, a împărtăşaniei sub cele două forme sau a confesiunii, chestiuni arzătoare care îi învrăjbeau atât de mult pe oameni. Celor care insistă pentru a-i afla părerea, le răspunde doar: „fleacuri, amănunte fără interes". În scrisoarea din 15 decembrie 1524, le spune deschis creştinilor din Strasbourg[3]: marea greşeală, una dintre marile greşeli ale lui Karlstadt este de a-i face pe oameni să creadă că esenţa creştinismului trebuie căutată în „sfărâmarea imaginilor, suprimarea sacramentelor, refuzul botezului". Aburi şi fum, exclamă Luther, *Rauch und Dampf*! Şi, de altfel, „Pavel a spus (*I Cor.*, **8**, 4): Ştim că în lume un idol este totuna cu nimic. Dacă nu este nimic, de ce să îngrădim, să martirizăm conştiinţa creştinilor pentru acest nimic?" Luther proclamă de nenumărate ori că „spovedania este bună când este liberă şi nu forţată". Sau că liturghia nu este nici un sacrificiu şi nici o faptă bună; ea reprezintă totuşi „o mărturie asupra religiei şi o binefacere a lui Dumnezeu"[4]. Îl recunoaştem pe omul care, în 1523, declara pe şleau: „Persoanele care doresc să rămână în mănăstiri, fie din cauza vârstei, fie din cauza pântecelui (*Bauch*) sau a conştiinţei, să nu

---

[1] „*Denn Luther, lassen sie fahren, er sei ein Bub oder heilig*" (Luther către Hartmuth von Kronberg, prieten al lui Sickingen, martie 1522; END., III, nr. 494, p. 308 pentru note; text din E., LIII, nr. 45, p. 119 (pasaj citat, p. 127) şi în WETTE, II, 161 (p. 168).

[2] END., IV, 52-53; Luther către Hausmann, 17 noiembrie 1524.

[3] Semnalată în END., IV, nr. 855, p. 83; text în E., LIII, nr. 111, pp. 270-277, şi în WETTE, II, nr. 642; pasajele citate, pp. 577 şi 578.

[4] Scrisoare către Michael von der Strassen, 16 octombrie 1523; semnalată în END., IV, nr. 719, p. 246; tipărită în E., LIII, nr. 86, p. 218.

fie expulzate... Trebuie să ne gândim că au ajuns în această stare din cauza orbirii şi a greşelii tuturor; nu au fost învăţate ce aveau de făcut ca să se hrănească singure."[1] Şi tot el a fost acela care, până în toamna lui 1524 (mai precis până în după-amiaza zilei de 9 octombrie), s-a încăpăţânat să poarte rasa de augustin, probabil ca să-l sfideze şi să-l ia în derâdere pe papă, dar şi pentru a-i susţine, după cum scrie, pe cei neputincioşi[2].

Asupra lui Luther se fac presiuni, este mereu îndemnat, somat. Tot ce se obţine de la el este angajamentul de a medita încă o dată la soluţiile deja probate de el, pe care să le reia şi să le aprofundeze şi astfel, ancorându-se mai bine în sentimentele sale, să aibă motive şi mai conştiente de a nu acţiona. După multe insistenţe, i-au fost smulse nişte schiţe de organizare a cultului. Dar provizorii şi parţiale. Cum ar fi putut să fie altfel?

Credinţa în Hristos, acest tezaur incomparabil, conţine în sine mântuirea omului, în timp ce un cult exterior n-ar face decât să împiedice raporturile libere între Dumnezeu şi credincioşi. În 1523, Luther consimte să se explice asupra rânduielilor cultului. În acelaşi an, publică, în decembrie, *Formula Missae et Communionis* pentru biserica de la Wittenberg. Lucrează apoi la mesa în limba germană. În ianuarie 1526, apare *Deutsche Messe und Ordnung Gottesdiensts.* Luther nu prea este coerent şi logic aici, manifestând mereu acea peocupare de a cădea la învoială pe care o dovedea în toate problemele. Compromisuri. Să te porţi cu ele de parcă ar fi nişte pantofi vechi: odată uzaţi, îi arunci. Dacă ar fi fost singurul implicat, Luther n-ar fi publicat aşa ceva. Adevăraţii credincioşi îşi fac serviciul divin în propriul spirit. Concesiile pe care le face, fără tragere de inimă, sunt destinate celor umili, celor ignoranţi. De altfel, sunt foarte moderate. Biserica vizibilă, căreia, la invitaţia „ceremonialiştilor", trebuie să-i delimiteze frontierele, nu are nevoie să fie organizată, administrată şi gestionată de el. Luther lasă pe seama statului

---

1 Prefaţă la *Ordnung eines gemeinen Kastens* adresată comunităţii din Leisnig, la sfârşitul lui ianuarie 1523; semnalată în END., IV, nr. 620, p. 71; tipărită în E., XXII, 106, şi de WETTE, II, 519, p. 382.

2 „*Nam et ego incipiam tandem cucullum abjicere, quem ad sustentationem infirmorum et ad ludibrium Papae hactenus retinui*" (către Capiton, 25 mai 1524; END., IV, 797, p. 348).

această grijă. Se vede bine că o consideră secundară, nu prea demnă de interes.

Dar statul, politica, principii? Asupra acestor chestiuni arzătoare Luther se explicase deja în *Treue Vermahnung* în 1521. Pentru că se insistă, pentru că anabaptiştii le tratează la rândul lor într-un spirit de violenţă intransigentă, pentru că deasupra Germaniei se adună nori atât de negri şi ameninţători că până şi cei care vor să fie orbi, cei mai indiferenţi, sunt obligaţi să-i vadă cum urcă la orizont, va repeta, în decembrie 1522, în tratatul *Von weltlicher Obrigkeit*, ceea ce arătase mai înainte, dar cu mai multă forţă, amploare şi metodă.

Să ne ferim să-l acuzăm pe Luther că îi iubeşte pe principi, când ştim că a spus despre Frederic vorbele pe care le-am citat mai sus, şi nega cu înverşunare că l-ar fi văzut vreodată sau l-ar fi frecventat[1]. În calitate de creştin, vestitor al Cuvântului, îi dispreţuieşte pe mai-marii acestei lumi; nu le trece sub tăcere viciile, hoţiile şi crimele atunci când se adresează mulţimilor. Prevede deja mişcările care se pregătesc împotriva lor. „Poporul se agită în toate părţile şi are ochii deschişi", scrie el la 19 martie 1522. „Nu mai vrea şi nu mai poate să se lase oprimat prin forţă. Domnul îi duce la luptă şi tot El ascunde de ochii principilor aceste ameninţări şi pericole iminente. El va duce totul la capăt din cauza orbirii şi violenţei acestora; mi se pare că văd Germania scăldată în sânge!"[2] Au trecut de mult timpurile când nobilii puteau, fără să fie pedepsiţi, să meargă la vânătoare de oameni aşa cum făceau cu animalele sălbatice... Şi totuşi, trebuie să te ridici împotriva acestor despoţi nedrepţi şi cruzi, aceşti tirani infami care-i exploatează pe creştini? Ar fi un semn de nebunie, de impietate. Aceşti principi odioşi au fost făcuţi de Dumnezeu. Şi dacă aşa a fost voia Providenţei, vor plăti într-o zi. Orice încercare a oamenilor de a se ridica împotriva lor nu este numai ridicolă, ci blasfematoare. Principii sunt nişte flageluri, dar ale lui Dumnezeu. Sunt spadasinii, devoratorii de

---

[1] W., XVIII, 85, *Wider die himmlischen Propheten: „Ich habe meyn Leben lang mit dem selben Fursten nie keyn Wort geredt, noch horen reden, dazu auch seyn Angesicht nich gesehen, denn eyn mal zu Worms, fur dem Keyser."* *Von weltlicher Obrigkeit* este în W., XI, pp. 229-281.

[2] END., III, 498, p. 316, Luther către W. Link. Luther adaugă, citându-l pe Ezechiel: *„Ora cum tuis nobiscum et ponamus nos murum contra Deum pro populo in ista die furoris sui magni."* Aceasta e scrisoarea care se termină cu faimoasa frază în care Denifle vedea mărturisirea cinică a unui beţiv: *„Sobrius haec scribo et mane, piae plenitudine fiduciae cordis."*

oameni, călăii pe care-i foloseşte pentru a-i potoli pe cei răi şi pentru a face să domnească, prin teroare, ordinea şi pacea exterioară într-o societate de oameni vicioşi. „Dumnezeul nostru este un monarh puternic", scrie Luther, redescoperind tonul predicatorilor zeloşi în a proclama neantul grandorilor. „Are nevoie de călăi nobili, iluştri şi bogaţi, de principi."[1] Şi astfel, aceste personaje înfumurate şi antipatice ne apar ca necesare, legitime şi respectabile, în ciuda tuturor tarelor pe care le au. Cel puţin aşa stau lucrurile în lumea pământească, singura în care principii sunt principi şi unde trebuie să fie suportaţi de cei buni cu resemnare, din spirit caritabil, cu gândul la minoritatea iresponsabilă — criminali, tot felul de inconştienţi, de răufăcători, cei care au nevoie de nuiele şi de celule. În lumea spirituală, nu există decât creştini în prezenţa Dumnezeului lor[2]. Principii să nu aibă pretenţii la alte prerogative; să nu se apuce să decidă asupra unor probleme de credinţă, să dea legi cu privire la ce trebuie să creadă sau să nu creadă creştinii. Invers, spiritul de mizericordie şi caritate propovăduit de *Evanghelie* trebuie să înflorească numai în regatul lui Hristos; în regatul pământean, treburile nu sunt conduse de caritate, de milă, de iertare, ci de mânie, de justiţia severă şi de dreptul uman fondat pe raţiune...

Astfel, fidel unui mod mai vechi de a gândi, Luther persista în a pune faţă-n faţă, într-o opoziţie brutală, viaţa spirituală şi viaţa materială. Continua să definească fiinţa umană ca un agregat format prin juxtapunerea unui monden şi a unui creştin: mondenul, supus tuturor formelor de dominare, supus principilor, ascultând de legi; creştinul, eliberat de orice dominare, liber, preot sau rege în adevăratul sens al cuvântului. O soluţie ingenioasă, pe hârtie cel puţin, unde e uşor să trasezi frontierele dintre cele două regate. Întrebarea este dacă această distincţie subtilă ar rezista în condiţii de criză, când în conştiinţe apare un conflict violent între sentimentele creştine şi îndatoririle mondene. Răspunsul va fi dat de ţăranii din Suabia, în vara anului 1524.

---

[1] W., XI, 268 (*Von weltlicher Obrigkeit*): *„Denn es sind Gottis Stockmeyster und Hencker, und seyn gotlicher zorn gebraucht yhr, zu straffen die bösen und eusserlichen fride zu hallten. Es ist eyn grosser Herr, unser Gott..."*

[2] De aceea Dumnezeu a instituit două guverne. Unul, spiritual, acţionează prin Spiritul Sfânt, sub acţiunea lui Hristos; e nevoie de creştini şi de oameni pioşi; celălalt, pământesc, îi struneşte pe necredincioşi şi pe cei răi, obligându-i să stea liniştiţi (*ibid.*, W., XI, 2).

Războiul ţărănesc — marea renegare a lui Martin Luther, după cum spune tradiţia. Aşa să fie oare?

Nu avem de gând să lămurim ce-a însemnat răzmeriţa din 1524-1525, nici răscoalele care au precedat-o, nici care au fost oamenii de tendinţe şi origini foarte diferite care au luat parte la ea ca şefi sau simpli executanţi[1]. Ar fi însă o naivitate să ne mirăm de faptul că, încă de la început, Martin Luther a fost pus în cauză de ambele părţi. În ochii unora, el era, în mod normal, părintele şi autorul revoltei; doctrina, predicile, exemplul lui funest o provocaseră; şi dacă trebuiau reprimaţi rebelii, cu atât mai mult se cerea pedepsit omul Satanei care, după ce semănase vânt într-o Germanie liniştită, culegea acum furtună. Ceilalţi, la fel de normal, salutau în Luther pe avocatul din oficiu al tuturor oprimaţilor, patronul înnăscut al tuturor revoltaţilor, adversarul inevitabil al tuturor tiranilor. De altminteri, nu erau ei, ţăranii, adevăraţii campioni ai *Evangheliei* împotriva principilor? Nu revendicau ei în începutul *Articolelor* lor dreptul de a-şi alege pastori[2] care, traducând clar Cuvântul Sfânt şi predicându-l fără abatere, să le dea ocazia să se roage, să întreţină în ei adevărata credinţă? Să nu fim deci surprinşi că, la sfârşitul lui aprilie, în 1525, Luther intervine în cele din urmă, publicând faimoasa *Exortaţie pentru pace în legătură cu cele douăsprezece articole ale ţăranilor din Suabia şi, deopotrivă, împotriva spiritului de ucidere şi tâlhărie al celorlalţi ţărani răzvrătiţi*[3].

Planul este limpede, teza simplă. O scurtă introducere, apoi discuţii separate, una, cu principii, cealaltă, mult mai lungă, cu ţăranii; pentru a încheia, câteva îndemnuri pentru ambele părţi. Or, ce vrea Luther? Să examineze dacă cererile ţăranilor sunt îndreptăţite sau nu? Să arbitreze un diferend politico-social? Nicidecum. El vrea să trateze o problemă de religie.

Ţăranii spun limpede: „Nu suntem nici rebeli, nici răsculaţi, ci purtătorii de cuvânt ai *Evangheliei*. Ce cerem noi ne este permis de

---

1 Cartea lui Gunther FRANZ dă explicaţii remarcabile în acest sens.

2 Era articolul I al faimoaselor *Douăsprezece articole ale ţăranilor*.

3 *Ermahnung zum Frieden auf die Zwolf Artikel der Bauerschaft in Schwaben*, W., XVIII, 279-334.

Evanghelie". Luther se ridică doar împotriva acestei pretenţii, şi o face cu o violenţă, o pasiune şi un zel fără asemănare. Principilor le spune lucruri puţine şi vagi, şi anume că nu au dreptate cei care interzic să se predice *Evanghelia*, ca şi cei care împovărează poporul cu greutăţi prea mari. Ar trebui să dea înapoi în faţa mâniei pe care o dezlănţuie şi să-i trateze pe ţărani „aşa cum un om cu judecată îi tratează pe cei beţi sau care nu mai au bun simţ". Aşa ar fi prudent; just, de asemenea, în sensul uman al cuvântului; autoritatea nu este instituită pentru ca supuşii să servească la satisfacerea capriciilor stăpânului. După ce termină acest palid discurs la condiţional, Luther îşi regăseşte vocea clară şi sonoră — şi ce voce! — de îndată ce le vorbeşte ţăranilor învinovăţindu-i. *Evanghelia* pentru ei, cu ei? Ce prostie monstruoasă! Dacă el, Luther, ar fi ars, torturat, tăiat în bucăţi, tot ar striga adevărul atâta timp cât ar mai avea un pic de suflare în el: *Evanghelia* nu îndreptăţeşte revolta, ci o condamnă. Orice fel de revoltă.

Ţăranii spun: „Noi avem dreptate, nu ei. Suntem oprimaţi şi ei sunt nedrepţi." E posibil. Luther merge şi mai departe. Le spune: vă cred. Şi apoi? „Nici răutatea, nici nedreptatea nu scuză revolta." *Evanghelia* ne învaţă: „Nu riposta celui care-ţi face rău; dacă cineva te loveşte pe obrazul drept, întinde-l şi pe celălalt." A scos Luther vreodată spada? A predicat oare revolta? Nu. A vorbit despre supunere. Tocmai din acest motiv, în ciuda papei şi a tiranilor, Dumnezeu i-a protejat viaţa şi a favorizat progresele *Evangheliei* sale. Cei care „vor să-şi urmeze pornirile naturale şi să nu suporte răul" sunt păgâni. Creştinii nu luptă cu spada sau cu archebuza. Armele lor sunt crucea şi răbdarea. Dacă autoritatea care îi oprimă este într-adevăr nedreaptă, să nu se teamă: Dumnezeu o va face să plătească cu vârf şi îndesat. Aşteptând momentul ispăşirii, să-şi îndoaie şi mai mult spinarea, să asculte şi să sufere în linişte[1].

Aceasta este doctrina din *Exortaţie pentru pace*. Desigur, este uşor să ironizezi, să subliniezi contrastul cu tot comicul său: aici, tumult, urlete de ură, sate pline de strigăte turbate şi de flăcările incendiilor; dincolo, doctorul Martin Luther, cu ochii ridicaţi spre cer, cântând, din tot sufletul şi cu obrajii umflaţi, ca şi cum nu s-ar vedea şi nu s-ar auzi decât pe sine, o arie pentru un flajolet creştin. Există totuşi un lucru pe care nu avem

---

1 *„Da habt yhr alle beyde Teyl ewer gewis Urteyl von Gott, das weys ich fur war.* – Aceasta este concluzia." (W., XVIII, 333-334)

dreptul să-l spunem: că Luther, aflat într-o situaţie dezavantajoasă, inventează pe loc, în 1525, argumente fariseice. Doctrina sa? Ea nu se naşte, ca un expedient, din revolta ţăranilor. Nu-i inspirase ea, la 5 martie 1522, scrisoarea către Frederic[1]? „Doar cel care a instituit-o cu mâinile sale poate să distrugă şi să ruineze Autoritatea: altfel, este revoltă, este contra lui Dumnezeu!" Nu animă ea, de la un capăt la celălalt, tratatul din 1525 despre *Autoritatea seculară*: regatul lui Hristos este regatul lumii, şi în acest regat, supunerea faţă de regi este absolută chiar dacă ordinul este nedrept? Adevăr spune proverbul: nu are dreptate cel ce înapoiază loviturile; nimeni nu este judecătorul propriei cauze[2]. Adevărul este că Luther nu inventează nimic în 1525, când le strigă şerbilor să se resemneze, ţăranilor să se încline. Şi când adaugă: singura libertate de care trebuie să vă îngrijiţi este cea interioară; singurele drepturi pe care le puteţi revendica în mod legitim sunt cele ale spiritualităţii voastre — aceste formule, fluturate în faţa ţăranilor ajunşi la capătul răbdării şi care se bat ca nişte fiare pentru propria lor viaţă, pot foarte bine să pară o enormă bătaie de joc. Agăţându-se cu încăpăţânare de ele, Luther vrea să-şi păstreze logica faţă de sine, faţă de adevăratul Luther de la Leipzig, de la Worms, de la Wartburg.

Da, e uşor să ironizezi. Dar francezul, care se naşte maliţios, sau antiluteranul care ricanează sunt oare buni pentru a servi de ghizi în înţelegerea lui Luther şi, dincolo de el, a Reformei germane, iar mai apoi, a unuia dintre aspectele cele mai surprinzătoare ale germanismului în istorie?

Michelet nu gândea aşa. În *Mémoires de Luther*, el scrie (în legătură cu textul *Exortaţiei*) că „poate nicăieri Luther nu s-a ridicat atât de sus". Fără îndoială, în momentul când îşi compunea culegerea, istoricul se arăta sensibil mai ales la forţa torenţială, la puterea impetuoasă a acestui sentiment religios care îl domină, îl încântă, îl umple, îl duce cu sine pe Reformator şi care, ieşindu-i din inimă pentru a se răspândi în lume,

---

[1] Vezi mai sus, pp. 163-164. Şi, în scrisoare, pasajul vizat: „*Denn die Gewalt soll niemand brechen noch widerstehen, denn alleine der, der sie eingestzt hat; sonst ist Empörung und wider Gott.*"

[2] W., VIII, 680-681: „*Da her kompt das ware Sprichwort! Wer wydderschlegt der ist Unrecht.* Item, *niemant Kan seyn eygen Richter seyn.*"

clocoteşte înspumat, face vârtejuri, apoi curge într-un singur jet, irezistibil. În felul acesta, Michelet explică întocmai ceea ce era de explicat: soarta pe care Istoria i-a rezervat-o, influenţa asupra oamenilor, misterioasa şi mereu prezenta strălucire a lui Luther. Mai există însă ceva. Importanţa capitală a crizei din 1525 constă în faptul că rupe vălul şi lasă să se vadă pentru prima oară, într-o lumină crudă, consecinţele de temut ale cuvintelor şi acţiunii istorice ale lui Luther.

Desigur, au dreptate şi istoricii sensibili la fapte, care au arătat cât de mult i-a scandalizat atitudinea lui Luther pe ţărani, pe cei revoltaţi, pe toţi cei care prelungeau, dincolo de limitele prevăzute de el, mişcarea inaugurată de un augustin fără frică. Au dreptate să insiste asupra faptului că, după ce şi-a lansat *Exortaţia* şi a tunat şi fulgerat împotriva revoltei în această condamnare doctrinală, dar care s-a terminat cel puţin cu dorinţa de arbitraj, Luther n-a avut grijă să tacă şi să rămână, jalnic şi senin, deasupra învălmăşelii. În primăvara lui 1525, revolta ţăranilor s-a extins fără încetare. Peste tot se vedeau oraşe prădate, castele luate cu forţa, mănăstiri devastate. În Thuringia, Thomas Münzer instaurase comunitatea de bunuri, iar apelurile sale cu refren sinistru, sunând ca o toacă, „Sus, sus, *dran, dran*!”, îi implorau pe adepţi ca nu cumva să lase să se răcească spada caldă de atâta sânge. Puţin câte puţin, principii s-au organizat, astfel încât, la 15 mai 1525, la Frankenhausen, armata lui Münzer era înfrântă, iar conducătorul capturat şi executat. Pe 18, la Lupfenstein, ducele Anton îi înfrângea pe ţărani şi punea stăpânire pe Saverne. În iunie, cei din Franconia erau măcelăriţi la Adolzfurt. Începeau nişte represalii cumplite. Într-o Germanie devastată, plină de ruine fumegânde, o Germanie pe care câmpurile pustiite şi grajdurile goale o făceau deja să vadă cum se ridică spectrul oribil al foametei, nobilii, după cum spune unul dintre ei, îşi făcuseră mingi din tigvele ţăranilor...

Luther, cel care în decembrie 1522, în tratatul *Despre autoritatea seculară*, declara foarte energic că judecătorul trebuie să fie dur, puterea necruţătoare, represiunea dusă fără falsă sensibilitate până la cruzime, deoarece mila nu are nici o legătură cu lumea pământească — Luther, cel care în 1524, în scrierea *Contra profeţilor cereşti*, opina cu o claritate inatacabilă: *Herr Omnes*? singurul mijloc de a-l determina să-şi facă datoria „este să-l constrângi la pietate exterioară cu Legea şi cu Sabia, aşa

cum ţii animalele sălbatice legate cu lanţuri în cuşti"[1]; Luther, care, pentru a stabili dreptul principelui de a-l expulza pe Karlstadt, scria în aceeaşi lucrare: „Opinez în felul următor: ţinutul aparţine principilor Saxoniei şi nu lui Karlstadt, care nu este decât un oaspete, fără nici o proprietate aici... Stăpânul casei nu are dreptul şi puterea să-l dea afară pe un oaspete sau pe un valet? Dacă ar trebui să-i expui motivele şi să discuţi cu el din punct de vedere juridic, ar fi un biet stăpân, prizonier în propria casă, iar musafirul ar fi adevăratul stăpân, în locul său!"[2] —, acest Luther nu era un om care să-şi schimbe părerile văzând excesele ţăranilor şi amploarea tulburărilor din 1525. Pe de altă parte, când ştim cât de mult s-a încercat implicarea lui, câte obiecţii, acuzaţii, reproşuri directe l-au şfichiuit şi l-au împins să meargă, din spirit de bravadă, mult mai departe, nu ne vom mira că, după primele succese ale principilor de la sfârşitul lui mai 1525, la începutul represaliilor, a luat iar pana în mână şi a scris „împotriva bandelor prădătoare şi ucigaşe ale ţăranilor" o cărticică de o duritate, de o violenţă de-a dreptul sângeroasă[3]. Deja scrisorile sale emană cea mai pură indignare. „Ce motive ar exista ca să li se arate ţăranilor o mare clemenţă? Dacă printre ei se află nevinovaţi, Dumnezeu va şti să-i protejeze şi să-i salveze, aşa cum a făcut cu Lot şi cu Ieremia."[4] Parcă am auzi faimoasele cuvinte: să-i omorâm pe toţi, Dumnezeu îi va recunoaşte pe ai Săi! „Dacă Dumnezeu nu-i salvează, înseamnă că-s criminali. Cea mai mică vină a lor a fost poate aceea de a consimţi, de a tăcea, de a lăsa lucrurile în voia lor..." „Sentimentul pe care-l am e clar", îi scria el lui Amsdorf[5] la 30 mai 1525, după ce furtuna şi-a schimbat direcţia, „decât să moară principii şi magistraţii, mai bine să moară toţi ţăranii." Iată-l şi-n momentul când află că a fost capturat Münzer: „Cine l-a văzut pe Münzer poate foarte bine să spună că a văzut un diavol încarnat, unul cuprins de turbare! Oh, Doamne Dumnezeule, dacă un astfel de spirit domneşte printre ţărani, e timpul să-i

[1] *Wider die himmlischen Propheten*, W., XVIII, 66: „*Wie man die wilden Thiere mit Ketten und Kercker hellt.*"

[2] *Ibid.*, p. 100: „*So meyne ich, das land sey der Fursten zu Sachssen und nicht D. Carlstads, darynnen er Gast ist, und nichts hat.*" Şi tot pasajul.

[3] *Wider die raüberischen und mörderischen Rotten der Bauern* (W., XVIII, 344-361).

[4] De WETTE, II, 669.

[5] END., V. nr. 935, p. 183: „*Ego sic sentio, melius esse omnes rusticos caedi quam Principes et magistratus, eo quod rustici sine autoritate Dei gladium accipiunt... Nulla misericordia, nulla patientia rusticis debetur, sed ira et indignatio Dei et hominum.*"

măcelărim ca pe nişte câini turbaţi!"[1] Şi el, proscrisul de la Worms, omul care a fost în mod solemn decăzut din drepturi şi privilegii, declară fără nici o reţinere: „Un om care poate fi dovedit ca vinovat de crima de a se fi răzvrătit este respins de Dumnezeu şi de Împărat; şi orice creştin poate şi trebuie să-l ucidă şi va proceda bine făcând-o!" Un astfel de om este un câine turbat. Nu-l omori? Te va omorî el pe tine.

Ne explicăm deci uşor furia ucigaşă din scrierea sa din mai 1525: „Din toate aceste motive, dragi Seniori[2], dezlănţuiţi-vă, salvaţi-ne, ajutaţi-ne, aveţi milă de noi, exterminaţi, ucideţi, iar cel care are puterea să o facă, să acţioneze!" Atunci când trage concluzia: „Trăim în timpuri atât de ieşite din comun încât un principe merită să ajungă-n cer vărsând sânge cu mai multă uşurinţă decât ceilalţi, care se roagă!", Luther pare să-şi fi uitat, în cuvinte, propria teologie.

V. CELE DOUĂ CETĂŢI

Intuim consecinţele unei asemenea atitudini şi cum îl izola ea pe Luther, cum îndepărta de el o mare parte, şi cea mai înflăcărată, din această masă umană pe care cuvântul său o emoţionase şi o tulburase profund. Şi totuşi, trebuia, din această cauză, să dea îndărăt şi să recadă în vechile rătăciri? Ni-l imaginăm uşor pe Luther, în aceste momente tragice, cum, neputându-şi domina spaima, reia încă o dată şirul gândurilor şi capătă încredere în părerile sale.

Lumea este rea, spune pietatea catolică. Atât de rea, încât eforturile oamenilor sunt zadarnice: atâta timp cât eşti în vârtejul ei, oricât de eroice şi susţinute ţi-ar fi eforturile, actele şi hotărârile îţi vor fi viciate de răutatea sa funciară. Pentru cei care sunt purtători ai unui înalt ideal de sacrificiu şi sfinţenie, nu există decât o soluţie: să fugi de ea. Să te rupi viu de societatea celor vii. Să duci departe de ea, în locuri închise, o existenţă făcută din rugăciuni, mortificări şi renunţări; să I te oferi lui Dumnezeu într-un sacrificiu expiator pentru păcatele tale şi cele ale altora.

---

1 END., V, nr. 934, p. 181. E., LIII, p. 306.

2 „*Drumb, lieben Herren, loset hie, rettet hie, hellft hie, erbarmet euch der armen Leute*, etc." – W., XVIII, p. 361.

Himeră şi blasfemie, strigase Luther. Lumea-i lume. Spectacolul pe care ni-l dă a fost hotărât de însuşi Dumnezeu. Tot El ne-a pus, ca actori, pe această scenă tragică şi mizerabilă. Să nu fugim. Să trăim în această lume. Să ne îndeplinim cu toţii, prinţi sau negustori, judecători, călăi sau soldaţi, funcţiile care ne vor fi încredinţate. Să le acceptăm, de dragul celor care vor beneficia de ele. Dar, în calitate de creştini, să trăim cu spiritul într-o altă sferă: în acel regat al lui Hristos în care, preocupaţi de grija pentru mântuirea noastră, vom practica mizericordia, caritatea, virtuţile superioare care nu au de-a face cu lumea de pe pământ — acel imperiu al mâniei, al forţei, al spadei...

Desigur, supunerea faţă de necesităţile politice, economice şi juridice, acceptarea oprimării prin legi, a relelor sângeroase aduse de războaie, a nedreptăţilor făcute de principi înseamnă un sacrificiu greu. Desigur, o personalitate puternică aşa cum era Luther simte că se sufocă în cadrul strâmt al vieţii terestre şi că riscă să arunce totul în aer la cea mai mică mişcare. O simte şi o ştie. Şi strigă deci şi mai tare: Să rămânem nemişcaţi. La ce bun să sfărâmăm totul pentru a reconstrui o casă mai mare? Să ne aplecăm, cu preţul unei constrângeri permanente, în faţa necesităţilor dure ale lumii terestre. Ce importanţă are, din moment ce sufletul nostru, sufletul nostru de creştin şi de credincios, evadează liber din această cuşcă? Să se îmbete deci de propria-i putere, să-şi savureze libertatea regală în eterul subtil al acestei lumi spirituale unde nu există nici legi, nici vămi şi nici frontiere. Alunecând fără teamă de pe culmea virtuţilor în prăpastia viciilor, să atingă deci, trecând dincolo de gunoaie şi toată murdăria, o candidă pace interioară. Ajuns la capătul experienţelor, să intre, în sfârşit, în legătură directă şi imediată cu focarul întregii energii creatoare, cu animatorul suveran, cu Dumnezeu. Totul — păcatele şi viciile, mizeria şi slăbiciunea, impurităţile şi resturile —, totul se topeşte, se lichefiază în flacăra care-L înconjoară, care-i arde pe cei care se apropie de El oripilaţi de ceea ce sunt, cu sentimentul patetic al josniciei lor, cu o încredere nestrămutată în mizericordia Sa. Intrarea în această sferă, în care, legea fiind abolită, păcatul anulat şi moartea învinsă, sufletul se află dincolo de bine şi de rău, aduce eliberarea totală şi iertarea. Aceasta este mântuirea prin credinţă.

Şi atunci, care este certitudinea creştinului? Dumnezeu i se instalează în suflet, îl pătrunde, îl inspiră, îi transformă viaţa într-un şir neîntrerupt

de creaţii fecunde, iar inima, în izvor nesecat de iubire. Acţiunile sale sunt rezultatul credinţei pe care, de fapt, ele o întreţin. Se stabileşte un circuit continuu. „Credinţa trece în fapte, iar faptele se reîntorc la ea, aşa cum soarele se ridică până la asfinţit şi apoi revine în punctul de unde a plecat pentru a răsări din nou."[1] În faţa unor asemenea perspective şi pentru că omul este liber să guste beţia pe care i le provoacă, ce mai contează pentru el dificultăţile din această lume, constrângerile de aici?

1525. Revolta ţăranilor. Un fulger scurt care destramă negura de iluzii. Şi Luther l-a văzut pe omul din popor aşa cum era în realitate, incult, grosolan, cu coasa în mână, agitând ţepuşele în aer. Nu mai accepta pereţii celulei în care trăia şi încerca să-i zdruncine cu o forţă sălbatică. Să-i promiţi fructele minunate ale libertăţii creştine? Prea mare era batjocura. Să iei parte la necazurile sale, să-ţi însuşeşti revendicările pe care le are? Niciodată. Erau împotriva lui Dumnezeu. Şi, de altfel, raţionamentul pe care Luther îl opune iconoclaştilor: „Imaginile nu au nici o virtute? Atunci de ce să ne răzvrătim împotriva lor?" se aplică la fel de bine şi în privinţa principilor: „Ce putere au ei asupra sufletelor? Nici una. De ce să ne ridicăm împotriva unei tiranii care nu atacă persoana în sine?" Nu, nu trebuie să colaborăm cu răzvrătiţii. Să fie reprimaţi cu duritate. Să-i lovim fără scrupule peste boturile neruşinate.

Cu acest preţ, toate lucrurile ar redeveni clare. Totul ar fi rearanjat în mod satisfăcător. De o parte, eroii. Câteva genii, câteva individualităţi puternice, acceptând cu indiferenţă constrângerile exterioare, suportând, fără să-şi dea osteneala să protesteze sau să reziste, toate constrângerile şi meschinăriile, dar simţind înlăuntrul lor adevărata libertate, bucuria supraomenească de a scăpa de servituţi, de a considera legile drept nule, de a conduce revolta spiritului liber împotriva necesităţilor mecanice. De cealaltă parte, masa supusă constrângerilor, resimţindu-le rigorile salvatoare, având şi ea, teoretic cel puţin, libertatea sa interioară, dar incapabilă să o folosească, trăind în cadrul unui stat patriarhal eficient şi prevăzător, ce aplică şeptelului său uman reţetele unui despotism mai mult sau mai puţin luminat...

Contrast brutal al unei societăţi luterane dezvoltându-se în mediocritatea sa, cu o morală fariseică şi timorată, cu o reuşită perfectă în

---

[1] Citat de WILL, p. 246.

lucrurile mici, cu pasivitate şi laşitate în cele mari şi animând cu o credinţă vizionară câteva genii eroice cărora nimic şi nimeni nu le poate impune respect şi al căror spirit parcurge spaţii nelimitate, dar corpul lor rămâne pe pământ, în mocirla comună. Cetăţeni? Da, dar ai cetăţii cereşti. Cât despre cetatea terestră, ei nu aspiră nici să o conducă, nici să o amelioreze. Subordonaţi docili, funcţionari model, ei dau exemplul unei supuneri perfecte la ordinele Principelui, care, în cele din urmă, ridicându-se deasupra tuturor capetelor plecate, deţine de unul singur o putere pe care nimeni nu i-o contestă.

Astfel se contura toată istoria şi filosofia Germaniei luterane în primăvara lui 1525, desigur în visurile şi exortaţiile unui Luther strigându-şi certitudinile cu o voce a cărei forţă era pe măsura tulburărilor din adâncul inimii sale.

CAPITOLUL II

IDEALISM ŞI LUTERANISM DUPĂ 1525

Cel care întâlneşte în corespondenţa lui Luther din anii de criză regretele acestuia exprimate foarte des în formulări ca: „De ce oare Dumnezeu nu a acceptat ofranda vieţii mele terestre, pornită dintr-o inimă curată? De ce a reţinut mâna celor răi şi a călăilor?" nu poate să nu-şi pună o întrebare. Nu avem oare de-a face, pur şi simplu, cu traducerea în limbaj mistic a unui sentiment obscur, dar puternic, resimţit de un om care, ajuns foarte sus, pe un vârf inaccesibil celorlalţi, unde nici el nu ştie dacă şi-ar putea organiza viaţa, începe să tremure din cauza nesiguranţei că va putea rezista acolo unde s-a urcat?

La Wittenberg, la Worms, la Wartburg şi din nou la Wittenberg după ce s-a întors, Luther se îmbătase şi-i îmbătase şi pe ceilalţi cu idealismul său intransigent. Îşi afirmase sus şi tare credinţa, fără să ţină seama de împrejurări, de puterile acestei lumi. Îşi dezvoltase frumosul, eroicul şi însufleţitul poem al libertăţii creştine. Proiectând asupra mulţimilor mai întâi uluite, apoi cucerite, razele şi umbrele romantice ale speranţei şi disperării sale întru Dumnezeu, el a inspirat imnuri puternic contrastante, care cântau fiecare, la rândul său, atotputernica suveranitate a graţiei divine şi abjecta neputinţă a voinţei omeneşti — el, călugărul rămas solitar, semeţ şi curat în rasa sa simbolică. Şi iată că invidioşii au apărut. Rivali. Adversari cărora le dezlegase limba şi care acum profitau de libertatea oferită de el pentru a-l denigra, a-l batjocori şi a-i ruina creditul prin supralicitări repetate. La chemarea acestora şi influenţaţi de ei, nişte oameni săraci, inculţi şi grosolani s-au răzvrătit împotriva principilor, a legilor şi moravurilor stabilite. Au făcut nişte caricaturi înfiorătoare ale libertăţii creştine, atât de radioasă în 1520... Într-adevăr, ar fi fost mai bine

dacă Luther murea înainte de a asista la asemenea spectacole. Nu spusese el oare tot ce avea de spus?

1. *PRO FIDE*: ERASM ESTE RAŢIUNEA

Însă Luther nu murise. Trebuia deci să se adapteze. Dar există foarte multe moduri de a te adapta... Nu avem pretenţia de a expune amănunţit pe acela sau acelea la care s-a oprit. Am putea scrie despre ele o nouă carte, fără legătură cu aceasta. Să rămânem deci în domeniul aspectelor psihologice şi să ne mulţumim să marcăm, cât putem de bine, unele atitudini şi reacţii ale lui Luther de după 1525.

Prin urmare, a spune: „sunt tulburat" şi apoi să dea înapoi nu era o atitudine potrivită pentru Luther. Nişte descreieraţi se aliau pentru a-i distruge opera. Forţa sa de propagandă părea frântă. Dar nu a dat înapoi. Nu a început să se „contrazică", să „dezmintă" totul dintr-o dată. A rezistat. Şi pentru a arăta mai bine că dreptatea era de partea sa, că poziţia sa era cea bună, aşa cum acel Hristos propovăduit de el era singurul adevărat, s-a opus viguros celor care, înconjurându-l, aveau poziţii învecinate. Nu şi-a circumscris doctrina, conturându-i marginile net şi apăsat; nu a definit-o riguros dinăuntru; s-a năpustit asupra tuturor celor pe care-i acuza că o reformează, adoptând tactica probată şi cunoscută (dar el o făcea mai degrabă din instinct decât din calcul) a apărării prin contraatac.

Situaţia sa era oricum neplăcută. În 1523, în 1524, Luther are mari dificultăţi de trai, în sensul cel mai material al cuvântului. Scrisorile sale sunt o suită de lamentaţii. Meschin şi neglijent, indiferent faţă de cei care-l slujeau[1], electorul de Saxonia lasă să-i fie aşteptate ajutoarele. Luther se zbate cum poate. Nu este însă singur. Toţi cei care se rup de Roma şi se desprind cu violenţă de Biserică dau fuga la Wittenberg, vor să-l vadă pe „omul de la Worms", să-i ceară sfaturi, sprijinul, protecţia. Vin din Germania, din ţările din Nord, din Anglia, chiar şi din Franţa. Vin şi femei, călugăriţe plecate din mănăstiri, respinse de familie şi care-şi cer pâinea de toate zilele şi un adăpost, dacă se poate, de la cel a cărui voce

---

[1] „*Notum est ingenium principis, quod viros levipendit*", END., V, 849, p. 74, 24 noiembrie 1524.

zguduise Biserica din temelii. Luther trebuie să le ofere ajutor tuturor, să-i găzduiască. Imploră, amenință; adesea protestează într-un acces de mânie, scoţând în evidenţă cu duritate procedeele lui Frederic. Într-o zi, îi scrie lui Spalatin[1]: „Cred totuşi că n-am trăit şi nici nu trăim pe spinarea principelui... Cât despre profit, să nu mai vorbim. Poate nu consideraţi drept profit ridicarea *Evangheliei* pe care ne-o datoraţi. Cât bănet aţi tot scos, cu mântuirea sufletelor voastre, pentru buzunarul din ce în ce mai plin al principelui?" Şi aici, şi în alte scrisori, se simte amărăciunea de a fi dat atât de mult şi de a nu fi primit în schimb decât indiferenţă...

Cu atât mai rău! Luther se încăpăţânează. La sfârşitul lui 1524 şi începutul lui 1525, lansează din nou un atac frontal împotriva spiritualiştilor mistici doritori doar să-şi scufunde sufletul în adâncurile divinului, într-un tratat care-i rezumă criticile „împotriva profeţilor cereşti, asupra imaginilor şi sacramentului". Nu încetează să-i urmărească pe anabaptişti, pe iluminaţi, oameni de-ai lui Karlstadt sau Münzer, copleşindu-i cu sarcasme şi invective. Ţăranilor care-şi fluturau deasupra capetelor lor tari bocancii grei de truditori ai gliei, simbol tradiţional al alianţei lor, *Bundschuh, Bundschuh!*, le-a spus categoric ce gândea despre evanghelismul lor de răzvrătiţi. Luptele acestea nu-i mai ajung. Iată-l cum rupe frontul unic al adversarilor de la Roma, cum menţine şi flutură în faţa conducătorilor Reformei alemanice şi renane, a lui Zwingli, Œcolampadius sau Bucer, doctrina sa asupra prezenţei reale...

În 1524, le vorbea credincioşilor din Strasbourg despre tentaţiile pe care le-a avut la început, despre intenţiile de a-şi însuşi teza că „în Sfânta Împărtăşanie nu există decât pâine şi vin. M-am zbătut", scrie el, „am luptat[2]; vedeam bine că puteam în acest fel să le dau papiştilor cea mai mare lovitură." Dar cum? „Sunt pus în lanţuri, nu mai pot să ies, textul este prea puternic, nimic nu mi-l mai poate smulge din minte." Luther îşi făcea iluzii. Sentimentul, instinctul său religios era cel care îl „înlănţuia". Cum ar fi putut, fără să-şi schimbe inima şi fără să-şi vândă sufletul, să renunţe să absoarbă în Cina cea de Taină, trup şi sânge, substanţa ce palpită a unui Dumnezeu care, pătrunzând în el, să-i sporească puterile?

---

[1] END., V, p. 75, nr. 849, 27 noiembrie 1524: *„Et substantia mundi non parva ad marsupium Principis redire coepit ac quotidie magis redit."*

[2] Scrisoare (în germană) semnalată în END., V, p. 303, text publicat în E., LIII, p. 364, nr. 159.

Întreaga lui ființă se răzvrătea împotriva concepțiilor rezonabile ale elvețienilor, împotriva teologiei lor, golită de misticism. În pamfletul împotriva profeților cerești, discutând despre opinia lui Karlstadt cum că „nu se poate concepe în mod rezonabil ca trupul lui Iisus Hristos să se reducă la un spațiu atât de mic", izbucnește: „Dar dacă s-ar consulta rațiunea, nimeni nu va mai crede în vreun mister!" Cuvântul a fost spus[1]. Iată dușmanul împotriva căruia Luther — credincios dar nu șef — s-a repezit orbește de îndată ce l-a descoperit...

Este exact același spirit, același adversar pe care tot atunci îl vânează la Erasm. Luther încă nu devenise Luther, dar deja detesta, după cum am văzut, la autorul lucrării *Enchiridion*, inteligența clară care se mândrește cu claritatea sa, rațiunea care este un dușman al misterului și al tuturor lucrurilor obscure pe care le percepe intuiția. Într-o zi, a spus un lucru surprinzător, care poate fi găsit în culegerea Cordatus[2] și care datează din primăvara lui 1533: „Nu există articol de credință, oricât de bine confirmat de *Evanghelie*, de care unul ca Erasm, vreau să spun Rațiunea, să nu-și bată joc." *Ab Erasmo, id est a ratione* — iată secretul acelei uri atroce, o ură dospită și halucinantă, al cărei secret e deținut de oamenii Bisericii: ura față de păcatul încarnat în aproapele său și care conduce până la dorința de omucidere. În anii aceia, așa cum o dovedește din plin culegerea *Tischreden*, Luther spunea, la mânie, vrute și nevrute despre Erasm. Faptul că a consimțit totuși să-și țină ascunsă atâtea luni ura furibundă ce i-o purta, el, despre care știm bine că nici un considerent nu-l putea opri când i se urca sângele la cap, că, în aprilie 1524, i-a scris „regelui amfibologiei", acestui „șarpe", o scrisoare lungă pentru a face o ultimă înțelegere cu el: „Nu publica nici o carte împotriva mea și nu voi publica nici eu vreuna împotriva ta", reprezintă, în realitate, printre atâtea omagii primite în timpul vieții de către marele umanist, poate cel mai frumos din câte știu eu și care, venind de la un astfel de dușman, foarte mândru de triumful său, trădează cel mai mult respectul lui involuntar.

---

[1] A se face apropierea de textul citat de CRISTIANI, *Du luthérisme au protestantisme*, p. 118 (W., VI, pp. 290-291), și multe altele.

[2] *Tischreden*, W., III, p. 264, nr. 3316.

Dar, în cele din urmă, a trebuit ca duelul să înceapă. Erasm a fost acela care a încrucişat spadele. Din raţiuni astăzi bine cunoscute, a publicat la 1 septembrie 1524 faimoasa diatribă asupra liberului arbitru. Chiar alegerea subiectului era de-ajuns pentru a dovedi, încă o dată, înalta şi mereu prezenta inteligenţă critică a umanistului. Luther nu s-a lăsat înşelat. A ţinut să proclame acest lucru sus şi tare în primele rânduri ale replicii sale[1]: „Nu mă oboseşti cu şicanele care trec pe alături, despre papalitate, purgatoriu şi alte prostii de care ei se servesc pentru a mă hărţui. Eşti singurul care a tăiat nodul, care m-a apucat de gât. Mulţumesc, Erasm!" Replica aceasta, tratatul *Despre liberul arbitru aservit,* nu a apărut decât la sfârşitul anului 1525, pe 31 decembrie. Luther s-a apucat s-o scrie abia în luna septembrie a aceluiaşi an, deci după ce trecuse un an de la atac. Adversarul era de temut şi, oricât de cutezător ar fi fost Luther, nu se putea să nu îl intimideze gândul de a-l înfrunta. Dar, de îndată ce s-a hotărât să scrie, şuvoiul ideilor a curs cu o forţă, o abundenţă şi o violenţă irezistibile. Întreaga sa concepţie asupra religiei era acum în joc.

S-a spus deja că, în loc să-şi intituleze cele două lucrări *Despre liberul arbitru* şi *Despre liberul arbitru aservit*, cei doi antagonişti ar fi putut să le numească: *Despre religia naturală* şi, respectiv, *Despre religia supranaturală*. Între atotputernicia lui Dumnezeu şi iniţiativa omului, un semiraţionalist ca Erasm era liber să negocieze un compromis şi să accepte fără emoţie să fie combătut sentimentul vehement al atotputerniciei iraţionale a lui Dumnezeu, în care Luther vedea unicul, indispensabilul garant al certitudinii subiective a mântuirii. Autorul tratatului *Despre liberul arbitru aservit* nu putea să se oprească asupra unei sarcini de acest fel. Nevăzând mijlocul de a împăca credinţa personală în atotputernicia absolută a lui Dumnezeu cu afirmarea liberului arbitru, revoltându-se la idea că voinţa umană ar putea în vreun fel să limiteze voinţa divină şi să o înlocuiască, s-a plasat, printr-un demers conform geniului său, la extreme. A negat, pur şi simplu, liberul arbitru. A proclamat, încă o dată, că tot ce i se întâmpla omului, chiar şi mântuirea sa, nu era decât efectul acestei cauze absolute şi suverane, a acţiunii irezistibile şi continue a lui Dumnezeu, „cel care face totul în

---

1 W., XVIII, p. 602.

toţi". Pentru Luther, nu era vorba despre o teză filosofică, susţinută cu argumente raţionale, ci de strigătul spontan al unui credincios care-şi mărturisea credinţa „în gura mare şi fără s-o acopere cu o frunză"; era protestul pasionat al unui creştin care „nu voia să-L vândă pe dragul şi micuţul său Iisus" şi care, rămas prizonierul experienţelor sale, având mereu în minte „acele angoase spirituale şi naşteri divine, acele morţi şi infernuri" prin care Îl căutase şi-L găsise pe Dumnezeu, nu-şi găsea pacea eliberatoare decât în abdicarea fără rezerve a propriei voinţe, în abandonul total în mâinile ghidului suveran.

Numai că, oricât de bogată ar fi fost această psihologie religioasă, contemporanii săi nu găseau timp liber ca să se intereseze de ea, ca nişte spectatori curioşi. În ciocnirea brutală dintre cei doi „arbitri", cel liber şi cel aservit, au văzut mai degrabă ruptura definitivă, iremediabilă a gândirii umaniste de sentimentul creştin aşa cum era interpretat de Luther. Unii au aplaudat, altora le-a părut rău. Dar, după această răsunătoare controversă, au trebuit să aleagă. Era imposibil, fără a-l trăda pe unul sau altul dintre cei doi inamici, să împaci fidelitatea faţă de Luther şi învăţăturile sale cu admiraţia pentru Erasm şi opera sa, totodată critică şi pozitivă. Luther nu-şi făcuse griji în această privinţă. Nu făcuse decât să asculte de avântul orb al geniului său. Totuşi faptul se produsese. Săpase cu mâinile sale încă o prăpastie care despărţea de-acum încolo grupul savant al adepţilor lui Erasm de micul grup al luteranilor riguroşi al căror şef nu se ocupa acum de mărirea efectivelor ci, mai degrabă, de restrângerea lor.

II. SFIDAREA LUMII: KATHARINA

Şeful? Luther ar fi protestat împotriva unui asemenea titlu, şi pe bună dreptate. Un şef, un conducător de oameni, ar fi făcut totul pentru a evita, sau, cel puţin, pentru a masca aceste rupturi. În loc să se ridice furios împotriva lui Erasm, ar fi putut, cu dibăcie, cu o perseverenţă blândă şi de neînvins, să salute în umanist, orice ar fi scris acesta, un precursor, un om care a pregătit în mod necesar terenul. Faptul că-i erau străine astfel de preocupări constituie o dovadă că Luther rămânea un idealist incorigibil, împins de o forţă interioară mai presus de orice calcul. Dar el nu vedea

cum idealismul său, odinioară cuceritor, devenea acum conservator. Când unele teze nu erau în acord cu convingerile sale, nu le mai regândea pentru a putea să şi le asume; nu se mai ostenea să le absoarbă, să-şi lărgească gândirea, să-şi întărească poziţiile. Dimpotrivă, sesiza deosebirile, opera discriminări şi respingea. Încetând să se mai îmbogăţească, sărăcea.

Şi totuşi, nu rămânea el mereu acelaşi, cu izbucnirile sale neaşteptate, cu manifestările vehemente ale pasiunii sale, cu ceva sălbatic, dar şi nevinovat care, în acelaşi timp, îl atrage şi îl respinge pe omul moderat? Violenţa impulsurilor sale religioase îl sufocă uneori. În loc să încerce să o mai calmeze, se mândreşte cu ea. Se bucură când îi descumpăneşte pe ceilalţi şi chiar pe el însuşi. Îşi etalează cu complezenţă gustul pentru bravadă şi scandal. Îl mai afirmă încă o dată, cu mult răsunet, în iunie 1525. Se căsătoreşte cu Katharina von Bora, o fostă călugăriţă...

Dumnezeu ştie totuşi că a zis de nenumărate ori că nu se va căsători! La 30 noiembrie 1524, dezvoltând din nou o temă familiară, îi scria lui Spalatin[1]: „În dispoziţia în care m-am aflat până acum şi-n care mă aflu încă, nu-mi voi lua o soţie. Nu pentru că nu mi-ar cere-o trupul şi sexul; nu sunt nici de lemn, nici de piatră; spiritul meu însă nu este îndreptat spre căsătorie atâta timp cât zilnic aştept moartea şi supliciul destinat ereticilor." Este adevărat însă că, în aceeaşi scrisoare, adăuga: „Mă aflu în mâna lui Dumnezeu ca orice creatură căreia îi poate schimba şi reschimba pornirile inimii, pe care o poate ucide sau o poate menţine în viaţă în orice oră şi-n orice minut." În aprilie, rămânea pe aceleaşi poziţii[2]: „Nu te mira că nu mă însor, eu, îndrăgostitul pe care-l denigrează toţi!" Peste două luni, avea să devină soţul blândei şi docilei Katharina von Bora.

Nu vom şti niciodată şi ne vom întreba în zadar în ce măsură următoarea frază adresată de Luther[3] colegului său Amsdorf: „Nici dragoste, nici pasiune, ci o afecţiune profundă pentru o femeie!" traduce exact o realitate psihologică. Raţiunile prezentate de proaspătul soţ prietenului său pentru a-l face să-i aprobe căsătoria sunt oare singurele

[1] END., V, p. 77, nr. 450, 30 noiembrie 1528: *„Animus est alienus a conjugis, cum exspectem quotidie portem et meritum haereticis supplicium."*

[2] END., V, p. 157, nr. 916, 16 aprilie 1525: *„Nolo hoc mireris, me non ducere, qui sic famosus sum amator."*

[3] *„Nec amo, nec aestuo, sed diligo uxorem"*, END., V, p. 204, nr. 957, 12 iunie 1525.

valabile, şi cele adevărate? „Sper că nu voi mai avea mult de trăit[1] şi, ca ultim semn de atenţie faţă de tatăl meu care m-a rugat să o fac, nu am vrut să-i refuz speranţa de a avea urmaşi. În acelaşi timp, îmi pun de acord faptele şi declaraţiile: sunt atâţia care, dimpotrivă, sunt lipsiţi de curaj în această mare strălucire a *Evangheliei*!" Ar trebui deci ca în această grabă neobişnuită şi enigmatică pentru contemporani de a lua în câteva zile hotărârea de a se căsători, să vedem o ultimă şi răsunătoare dezminţire dată de Luther tuturor celor care spuneau peste tot că eroul îi cedase locul unui laş, că omul de la Worms murise de-a binelea şi fusese înlocuit de o slugă a principilor?

Oricât de indiferent presupunem că ar fi fost faţă de consecinţele materiale ale actelor şi declaraţiilor sale, pare greu de crezut că Luther nu a resimţit profund consecinţa evenimentelor dramatice care-l atingeau fiecare în felul său. Revolta ţăranilor, execuţia lui Münzer — „mă apasă pe inimă", va spune el adeseori[2] —, exilul lui Karlstadt, disputa cu Erasm, campaniile injurioase ale anabaptiştilor, ale iluminaţilor şi, pe de altă parte, ale catolicilor, toate acestea îi puneau în joc responsabilităţile. În căsătoria sa subită ar trebui să vedem mărturisirea unei tulburări, a unei dezorientări pe care, după mai multe indicii, credem că am sesizat-o deja pe parcursul acestor ani agitaţi. Este oare dezorientarea unui om care, trăind un vis măreţ, se vede trezit brusc de injuriile duşmanilor şi cade de foarte sus pe un pământ foarte jos?

Nu neg acest aspect, dar mai există şi altceva: sentimentul acela puternic, exprimat de Luther într-o scrisoare din 5 ianuarie 1526 către Schuldorp[3], care tocmai se căsătorise cu nepoata sa: „Şi eu m-am căsătorit, şi chiar cu o călugăriţă. Aş fi putut să mă abţin, căci nu aveam motive speciale ca să mă hotărăsc. Am făcut-o ca să-l sfidez pe Diavol cu toţi solzii de pe el, pe cei care-mi făceau dificultăţi, pe principii şi episcopii care-s destul de nebuni pentru a interzice clericilor să se

[1] END., *id.*, *ibid.* Pentru sensul pe care-l dăm primei fraze: „*Spero enim me breve tempus adhuc victurum*", cf. END., V, p. 77, nr. 850, 30 noiembrie 1524: „*Spero autem quod (Deus) non sinet me diu vivere.*"

[2] Cf. şi *Tischreden*, W., I, p. 195, nr. 446 (Veit Dietrich, de la începutul lui 1533): „*Sic occidi Muncerum etiam, der todt ligt auff meim hals. Feci autem ideo quia ipse voluit occidere meum Christum.*"

[3] Semnalată în END., V, p. 303, nr. 1022, care identifică destinatarul. Text german în E., LIII, p. 364, şi în WETTE, III, p. 83, nr. 771, *loc. cit.*, p. 84.

căsătorească. Şi aş fi foarte dispus să provoc un scandal şi mai mare dacă aş găsi ceva care să-i placă foarte mult lui Dumnezeu, iar pe ei să-i scoată din sărite!" E o traducere limpede a unei stări de spirit complexe pe care am întâlnit-o de mai multe ori, în care intră sfidare şi bravadă, violenţă de limbaj şi, poate cel mai mult, acel sentiment care-i dictase în 1521 faimosul *Esto peccator et pecca fortiter*, iar câţiva ani mai târziu, în 1530, o scrisoare de-a dreptul surprinzătoare către Weller[1]. Aici, Luther vorbeşte deschis şi cu lux de amănunte despre o metodă de luptă împotriva diavolului cu alcool şi plăcere, într-adevăr remarcabilă, în acelaşi timp naivă şi subtilă: „Sunt momente când trebuie să bei un pahar în plus şi să te distrezi, pe scurt să comiţi vreun păcat din ură şi dispreţ pentru diavol, ca să nu-i laşi destul loc pentru prostiile minuscule din care să facă un caz de conştiinţă... Deci, dacă diavolul vine în faţa ta şi-ţi spune: «Să nu bei!»: răspunde-i imediat: «Ba chiar o să beau pentru că tu nu-mi dai voie, şi-o să beau zdravăn!». Trebuie întotdeauna să faci ceea ce Satana îţi interzice!" Şi Luther mai adaugă: „Ce alt motiv crezi că am ca să beau din ce în ce mai mult din vinul meu curat, să spun tot mai multe vorbe fără nici o reţinere şi să iau parte din ce în ce mai des la mese bogate? Ca să-mi bat joc de diavol şi să-l supăr, aşa cum el îşi bătea joc de mine şi mă supăra odinioară!" Şi atunci s-a auzit strigătul care a făcut şi va face să curgă multă cerneală, şi neagră şi roz, din călimările confesionale: „Oh! Dac-aş putea în sfârşit să imaginez un păcat enorm ca să-l decepţionez pe diavol şi să înţeleagă odată că nu recunosc nici un păcat şi conştiinţa mea nu-mi reproşează nici unul!"

Aşa scria acel Luther despre care Melanchthon spunea suspinând: *Utinam Lutherus etiam taceret*: ah! măcar de-ar putea să tacă!... Era unul dintre primii care, în numele unei imense familii de spirite asemănătoare cu al său, avea să facă o confesiune publică a oamenilor care, înspăimântaţi de scrupule nedefinite, obsedaţi de remuşcări vagi şi de temeri fără obiect, fac eforturi ca ale damnaţilor ca să scoată spaima din ei, să o încarneze într-un păcat clasat, tangibil, cunoscut tuturor. Apoi, tăvălindu-se în el cu o bucurie eliberatoare, căutând în exces mijlocul de a scăpa de călăul interior, îl extenuează pe demon „atingând azurul de dincolo"...

---

[1] Există mai multe scrisori către Weller din 1530, toate interesante. Cea pe care o citām este din iulie (?), are numărul 1737 în vol. VII din END., *loc. cit.*, p. 160.

Se vede ce interpretare modestă a realității ne era dată de istoria tradițională. Nu, Luther nu s-a grăbit să-și renege trecutul. Constrâns să cedeze la presiunea convergentă a oamenilor și a faptelor, și-a ascuns sieși dimensiunea reculului său, pornind brusc și cu tărie împotriva adversarilor care-l hărțuiau prea mult. Ba se mai întâmpla să se repeadă și la alții, care nu-l hărțuiau deloc, ca să le servească un exemplu, în mod gratuit, ca să-și arate puterile. Dar doctrina, ideile, afirmațiile de altădată? Desigur, le rămânea atașat din tot sufletul. În inima sa, uneori singur cu conștiința sa, jura: nu, n-o să retractez! Și era sincer. Dar se întâmplă vreodată să meditezi, timp de mai multe luni, fără ca aceasta să aibă urmări asupra obiecțiilor, ideilor unor adversari care se înverșunează să ducă împotriva ta o luptă permanentă? De îndată ce cauți în doctrina lor ceea ce trebuie să respingi, nu mai poți împiedica să se împlinească un travaliu surd al spiritului asupra spiritului, o aranjare lentă a unei doctrine, pe jumătate voluntară și pe jumătate inconștientă, dar necesară pentru a justifica atitudinea de luptă. Și iată ce se întâmplă cu Martin Luther, care o face cu o ușurință cu atât mai mare cu cât temperamentul său este de polemist.

Nu vom putea nota aici totul. Teologii au făcut-o atât de bine, cu subtilitatea lor obișnuită, cu aptitudinea lor de a surprinde nuanțele fugitive ale unei gândiri extrem de stufoase. Să luăm câteva exemple, dintre cele mai evidente.

Să formulezi un crez bine definit, să-ți închizi credința într-o sumă precisă de articole limitate ca text și ca număr, să declari că în afara acestor texte nu există mântuirea — iată aspecte care nu se potrivesc nicicum cu părerile originale ale lui Luther. Nu mersese el odinioară, opunând vehement litera spiritului[1], până la a revendica libertatea de „a numi cu adevăratul nume orice insuficiență a gândirii religioase, chiar dacă se află în *Biblie*"? Bineînțeles că nu o făcea în numele acelui principiu al liberului examen care l-ar fi oripilat, ci pornind de la dovada interioară a Cuvântului pe care creștinul îl poartă, viu, în inima sa. Or, la început a fost văzut cum se împrăștia în vorbe oportuniste. „Nu te încrede prea mult în spirit când nu porți în tine Cuvântul concret. S-ar putea să nu

[1] Pentru toate acestea, cf. de exemplu: WILL, pp. 107-110.

fie spiritul cel bun, ci diavolul din infern... Şi la urma urmelor, nu în Cuvânt a închis Spiritul Sfânt întreaga înţelepciune, tot ce e povaţă şi mister?" Desigur, nu era acum contra acestor afirmaţii îndrăzneţe din trecut. Dar, ca un burghez ce se afla, le punea, prudent, o surdină. Şi, lucru într-adevăr grav, considera Cuvântul sinonim cu litera. Încă un pas şi va spune: „Nici o literă trasată nu este transmisă inutil; cu atât mai mult vreun cuvânt." Şi iată cum un papă de hârtie, înlocuitor al celui în carne şi oase, îşi proiectează din ce în ce mai mult umbra sterilă asupra noii credinţe.

O să vă mai dau un exemplu. Luther spusese: „Creştinul este deasupra legilor." Însuşindu-şi formula, nişte iluminaţi invitaseră masele să o pună în practică. Stop! Să ne întoarcem înapoi, cu multă prudenţă. Experienţa e prezentă. „Până acum, am avut nebunia să aştept de la oameni altceva decât simple reacţii omeneşti. Credeam că s-ar putea conduce după *Evanghelie*. Evenimentele ne arată că, dispreţuind *Evanghelia*, vor să fie constrânşi prin legi şi sabie."[1] Şi iată-l pe antinomistul înverşunat din 1520, omul cu instinct refractar care, în nenumărate feluri, în nenumărate ocazii diverse, a dezvoltat vechea temă anarhistă: „*Lege lata, fraus legis nascitur*[2], stabilind vămi, creezi contrabanda", iată-l deci pe Luther în căutarea unei legi. Nu o caută în *Noul Testament*. Nu reciteşte Predica de pe Munte decât pentru el şi cei apropiaţi, *sibi et amicis*. Merge direct la *Vechiul Testament*.

Odinioară, aşezase cu multă vervă *Decalogul* printre accesoriile perimate ale pietăţii evreieşti. Acum îl ridică sus deasupra credincioşilor: pentru aceştia, „pentru capetele tari şi pentru vlăjganii grosolani, trebuie să recurgi la Moise şi la legea sa, la Magistrul Ioan şi la nuielele sale". Fără discuţii. Să asculte. Fără ezitare şi fără vociferări. „Este interzis să întrebi de ce Dumnezeu ordonă una sau alta; trebuie să asculţi fără comentarii." *Rund und rein*, cum spune undeva[3]. Nu vrei să faci ce fac ceilalţi, să accepţi regula comună? Pleacă. Câmpul e liber, drumurile exilului sunt făcute pentru refractari. Poate unul dintre ele te va duce, în sfârşit, într-un ţinut al cărui principe are aceleaşi idei cu ale tale şi a făcut din ele o normă pentru supuşi. Vei găsi un loc în care să te stabileşti şi să

[1] END., VI, p. 6 (7 ianuarie 1527).

[2] *Tischreden*, W. III, p. 113, nr. 2948 *a* şi *b* (Culegerea Cordatus, februarie 1533).

[3] Pentru toate acestea, cf. WILL, p. 296 *sqq*.

le spui la rândul tău celor care nu gândesc la fel ca tine: Şterge-o. Du-te acolo de unde vin eu...

Cât despre spadă, principii sunt aici, iar statul „menţine" noua ordine. Odinioară, în vremurile frumoase ale idealismului pur, principele era un flagel, statul o pedeapsă; creştinul liber le accepta doar din caritate faţă de cei debili cărora le erau de trebuinţă. Acum Luther lasă în umbră rezervele şi restricţiile, datoria de caritate a liberului creştin. Statul este de sorginte divină; iată lucrul cel mai important. În supraabundenţa de texte din 1529, 1530, 1533, Luther dezvoltă de nenumărate ori această temă: el şi numai el a legitimat primul şi a fondat pe deplin puterea absolută a principilor pe Dumnezeu[1]. „Învăţătura noastră", afirmă el cu mândrie în 1525, „a dat suveranităţii laice deplinătatea dreptului şi puterii sale, realizând astfel ceea ce papii nu făcuseră niciodată şi nici nu au vrut să facă."

Este adevărat: „în timpul papalităţii", cum spune el în altă parte, nu gândea nimeni că supuşii trebuiau să execute ordine, chiar injuste, fără să se gândească. Se credea că unor astfel de ordine, sau unor ordine date de o autoritate ilegitimă, era obligatoriu să te opui. O autoritate ilegitimă? Dar Luther profesează că orice autoritate este legitimă, întrucât nu există decât ca voinţă explicită a lui Dumnezeu. Tiranul cel mai odios trebuie ascultat la fel ca regele cel mai paternalist. Faptele lor? Dumnezeu le vrea aşa. Ordinele lor? Dumnezeu a consimţit ca ei să le dea. Principii, absolut toţi, sunt locotenenţii lui Dumnezeu. Sunt nişte zei, şi Luther nu-l aşteaptă pe Bossuet ca să scrie, în 1527: „Superiorii sunt numiţi zei din consideraţie pentru obligaţiile lor, căci ei ţin locul lui Dumnezeu şi sunt slujitorii Săi." În altă parte, gândul său este exprimat şi mai brutal: „Principii din această lume sunt nişte zei; poporul este Satana."[2] Cum să te mai revolţi? Cine ar mai îndrăzni? În numele cui? Nu, nu, „e mai bine ca tiranii să comită o sută de nelegiuiri împotriva poporului decât să comită poporul una singură împotriva tiranilor". Un val de proverbe iese de pe buzele lui Martin Luther, proverbe grosolane şi vulgare în care este condensată, în termeni lipsiţi de fineţe, o experienţă mediocră: „Să nu se urce scroafa în copac... Nu învaţă oul pe găină." Aforisme de înţelept

[1] G. de LAGARDE, *Recherches sur l'esprit politique de la Réforme*, 209 *sqq.*

[2] „*Principes mundi sunt dei, vulgus est Satan*", *Tischreden*, W., 1, p. 79, nr. 171 (Veit Dietrich, începutul lui 1532). Alte texte, E., XLI, 209; W., XXVIII, 612; W., XVI, 106 etc.

saxon, care-l obligă pe cititor să-şi amintească de originile umile ale profetului. Descinzând din Locurile Înalte, recade în mod supărător în mijlocul micii burghezii din Eisleben sau Mansfeld, printre contramaiştri şi antreprenori...

Să nu ne mirăm că unui astfel de stat, autorizat direct de Dumnezeu, Luther îi atribuie drepturi din ce în ce mai largi: să vegheze la puritatea şi sfinţenia interioară a Bisericii, controlându-i învăţăturile, asigurându-se de ortodoxia sa, expulzându-i pe eretici. Într-adevăr, avea de ce să scrie în 1533: „Din timpurile apostolice, nici un doctor, scriitor, teolog sau jurist nu a avut atâta măiestrie şi claritate aşa cum, mulţumită lui Dumnezeu, am avut eu, pentru a aşeza conştiinţa ordinului secular pe fundamentul său, pentru a o instrui asupra drepturilor sale şi a-i da deplină încredere în sine."[1]

Die gewissen der weltlicher Stande: formula lărgeşte problema, traducând noua concepţie asupra vieţii în ansamblul ei pe care Luther o adoptă din ce în ce mai mult în aceşti ani de retragere. Puterea principelui este o delegaţie a puterii divine, deoarece lumea este divină în totalitate. Indiferenţa trufaşă cu care idealistul din 1520 o contempla nu mai este valabilă după 1530. Bunurile pământeşti capătă în ochii săi o valoare aproape absolută. Nu sunt ele darurile lui Dumnezeu? Folosindu-le, Îi devii agreabil. Dacă ţi le însuşeşti prin muncă, Îi placi în mod sigur. Nu este El cel care stabileşte sarcina fiecăruia dintre noi, funcţia profesională, „vocaţia" aici, pe pământ? Desigur, distincţia dintre cele două domenii, cel spiritual şi cel pământesc, se menţine. Dar contrastul dintre ele se atenuează, îşi pierde din vigoare. La drept vorbind, nu mai este un contrast, ci o gradaţie.

Aşa stau lucrurile în toate privinţele. *Philosophiam de coelo in terram evolavit*: am putea, parodiind vechea formulă, să i-o aplicăm lui Luther cel de după 1525. Mai exact, el, cel ce odinioară nu era interesat decât de ceea ce noi, în jargonul nostru, numim spontaneitate însufleţită, autonomie creatoare, elan vital şi impuls interior, face acum apel în mod frecvent la constrângerea mecanică a legilor, la acţiunea coercitivă şi represivă a autorităţilor, la presiunea mediului social. Necesitatea face legea.

---

[1] W., XXXVIII, 102.

Nu este însă atât de simplu. Luther nu-şi reneagă învăţăturile de odinioară. Uneori le reia, le repetă. Se simte că, în adâncul inimii sale, au rămas vii. Şi intacte? Am exagera dacă am spune-o. Acum, au devenit pentru el mai mult un ideal decât o credinţă. Un ideal rezervat lui şi prietenilor săi, deci acelui număr mic de oameni capabili să-l urmeze pe căile anevoioase ale revelaţiei sale, fără să se piardă sau să se rătăcească.

Cu alte cuvinte, Luther nu este omul care, conştient de responsabilităţile sale, îşi schimbă atitudinea în faţa unei situaţii noi, renunţă fără efort la toate proiectele anterioare şi, fără să se mai gândească la ele, ridică în văzduh edificiul pe care-l cer circumstanţele. Este un nervos, un neliniştit, un instabil care rămâne închis în el, dar, în faţa dificultăţilor, a protestelor unora şi a exagerărilor celorlalţi, în faţa prostiei vulgare a maselor, cunoaşte momente de revoltă bruscă, de slăbiciune, de mânie brutală. Omul de dinainte reapare, omul simplu care se enervează, ameninţă, nu vorbeşte decât de bici sau de cravaşă. Sau, dimpotrivă, visează să organizeze în afara grupărilor unde stau alături ignoranţii şi savanţii o comunitate de adevăraţi evanghelişti care, asociindu-se pentru a practica un cult întru spirit, ar realiza între creştinii luminaţi ceea ce Luther renunţă să propună brutelor... Numai că în faţa duşmanului lui Münzer şi al lui Karlstadt se ridica spectrul „sectarismului" anabaptist, şi atunci el nu mai organiza nimic. Vorbea, scria pentru *Herr Omnes* pentru că trebuia, şi o făcea în limba „vulgară", aşa cum i se spunea în secolul al XVI-lea. Un fapt foarte important şi insuficient semnalat: după 1525, Luther nu mai scrie decât în germană. Renunţă la latină, limba universală, limba elitelor. Nu se adresează întregii creştinătăţi, ci numai Germaniei, mai ales Saxoniei luterane. Să nu ne mai mirăm că, după 1530, luteranismul bate pasul pe loc şi chiar dă înapoi în Europa. Pe măsură ce secolul înaintează, renunţând la catolicitate, Luther îşi limitează eforturile, cu smerenie, la turma din Wittenberg.

Toate acestea sunt contradicţii, desigur. Fără nimic sistematic. Zvâcniri neaşteptate, explozii, butade. Niciodată însă un efort urmat de adaptare.

Luther se aşază în viaţa de toate zilele. Cu oarecare greutate. Căsătorit, face acum glume de soţ greoi şi vulgar. O strânge în braţe fără pic de discreţie pe Katharina, „coasta lui iubită", „împărăteasa Ketha". Vin copiii.

Uneori lucrează manual pentru a face rost de ceva bani. Strunjeşte, grădinăreşte sau repară ceasuri. Instalat de elector în fosta sa mănăstire, trăieşte mediocru, curajos şi demn printre ţipete, griji, scutece puse la uscat şi murdăria făcută de copii. Este un bărbat voinic care devine greoi, gras, pântecos. Grăsimea îi îngroaşă bărbia. Augustinul înflăcărat cu ochi de foc, Augustinul din stampele de la 1520 este departe. Când priveşti portretele doctorului din 1530 sau 1533, ai senzaţia jenantă de a fi întâlnit adesea în oraşele germane nişte persoane oarecare făcute după chipul şi asemănarea sa. Prea multe personaje, în prea multe oraşe... Pentru un om obişnuit cu feţele fine ale prelaţilor, acele capodopere vii ale pietăţii catolice — cu buze subţiri, cu trăsături delicate, cu ochii limpezi în adâncul cărora se reflectă voalat o flacără eternă —, acest soi de vulgaritate agresivă a masivului Luther ajuns la cincizeci de ani rămâne o surpriză[1].

El însă îşi răspândeşte învăţătura şi-i îndoctrinează pe cei din Wittenberg. Mănâncă tot acolo. Şi bea. Din când în când capătă câte un butoi de vin alb; în zilele de sărbătoare, dându-şi deoparte berea, dă pe gât câte o oca de vin. I se trimit nădragi şi el mulţumeşte donatorilor. Pentru a-şi sărbători micile plăceri, găseşte accente uneori surprinzătoare. Totuşi, prestigiul său rămâne intact. La fel şi virtuţile. Ignoră deopotrivă avariţia şi economia. Îi place să dea. Se poartă foarte simplu şi este accesibil tuturor. Începe să primească în locuinţa sa oameni în pensiune. Nişte privilegiaţi, invidiaţi de toţi şi care, la masa marelui bărbat, deschid urechile ca să audă totul. Adeseori, el tace. Se aşază fără să spună nimic; i se respectă tăcerea, încărcată de meditaţie şi visare. La fel de des însă Luther vorbeşte. Cuvinte grele îi ies din gură, chiar grosolane, căci magistrul are o plăcere deosebită, care se accentuează cu anii, pentru un anumit gen de vulgaritate, pentru scatologie[2]. Uneori însă, din corpul acesta greoi care se urâţeşte se desprinde şi iese la iveală un alt om. Un poet care spune lucruri proaspete şi spontane despre frumuseţea florilor, cântecul păsărelelor, privirea strălucitoare şi profundă a animalelor[3]. Fără mare rafinament, e adevărat. Dar e ca şi cum un om sensibil şi bun, cu

---

[1] DENIFLE, în prima sa ediţie, a consacrat un studiu destul de răutăcios, de un subiectivism oarecum complezent, portretelor lui Luther (*Portraits de Luther*).

[2] Numeroase texte, culese cu dragoste (sau cu ură) în D.-P., *passim*, vezi la *Cuprins*, vol. IV.

[3] Cf., de exemplu, *Tischreden*, W., III, p. 26, nr. 2849: „*Oculi sunt donum praestantissimum omnibus animantibus datum* etc."

o inimă nouă, cu ochii limpezi, te-ar conduce într-o vizită sentimentală într-una dintre acele grădini rustice, cu trandafiri şi garoafe parfumate, atât de des înfăţişate de pictorii renani. Sau într-o plimbare în acel Paradis naiv pe care îi plăcea să-l descrie[1], unde veţi vedea câini, pisici, toată menajeria familiară omului, dar blana câinilor va fi aurie şi de firele de păr vor atârna perle; veţi merge printre şerpi fără venin, printre fiare care nu muşcă, iar oamenii neprihăniţi se vor juca cu ele: *et cum ipsis ludemur...*

Închipuiri de o naivitate cam plată. Sunt suficiente însă pentru a-l încânta pe doctor atunci când nu urmăreşte cu o privire amuzată norii care-i plac şi care îi inspiră alegorii facile[2]: „Vedeţi norii aceştia care trec fără să se despice? Aveţi imaginea falşilor evanghelişti. Se laudă că sunt creştini; dar unde le sunt fructele?" În astfel de momente, profetul dormitează în Luther. Are însă şi momente de trezie. Fără îndoială, nu pentru a acţiona, ci, dimpotrivă, pentru a susţine că este inutil să acţionezi, că un singur lucru este bun: să te refugiezi în sânul lui Dumnezeu, să renunţi total la voinţa proprie, la orice iniţiativă omenească. În această privinţă, Luther nu negociază; şi ultimul lucru de care trebuie acuzat este că, din raţiuni de succes şi oportunitate, se face auxiliarul principilor şi le poartă docil trena. El îi cunoaşte. Ştie cât valorează ca persoane. Nu este avocatul lor din oficiu, agentul lor diplomatic. Într-un sens, e mai degrabă victima lor. În toate ocaziile, a susţinut până în pânzele albe că, în ochii săi, Reforma nu este o politică, iar succesul ei nu depinde de bătălii şi negocieri. Atunci când Zwingli şi Philipp von Hessen au pus la cale, pentru a-l înlătura pe Carol Quintul, o ligă universală a tuturor adversarilor politicii imperiale, inclusiv Turcia, cineva a fost împotrivă, şi anume Luther. A refuzat să garanteze o astfel de acţiune. Cu o vigoare redutabilă, a afirmat încă o dată că nimeni nu avea dreptul să pună mâna pe arme împotriva suveranului său legitim, Cezarul. În parte, în mare parte, catastrofa de la Mühlberg s-a datorat atitudinii sale.

O ciudată ironie a destinului: Johann Friedrich, nepotul electorului Frederic cel Înţelept, şi-a pierdut în bătălie şi libertatea, şi electoratul; în

---

[1] *Tischreden*, W., 1, p. 567, nr. 1150 (1530; Veit Dietrich şi Melder).

[2] *Tischreden*, W., III, p. 210, nr. 3174 *a* (1532; Cordatus).

mare parte, cauza a fost protejatul unchiului său, Luther de la Wartburg. A doua zi după Kappel, Luther exploda de bucurie: o bucurie sălbatică, fără îndoială, bucuria amestecată cu ură a omului care, declarând că în cazuri deosebite scopul scuză mijloacele, nu va ezita să spună într-o zi, dacă dăm crezare culegerii Cordatus[1]: „Este mult mai bine, mult mai sigur să anunţi osândirea lui Zwingli sau a lui Œecolampadius... decât mântuirea lor. Astfel sunt salvaţi şi protejaţi cei vii care le supravieţuiesc..." Trebuie însă să ne oprim asupra unor declaraţii ca următoarea: „Dacă aş fi încheiat pactul de înţelegere cu Sacramentarii, aş fi avut pe mâini sângele de la Kappel."[2] Sau asupra alteia: „Zwingli a strigat în public: «Nimic nu ne va opri, să pornim! Şi veţi vedea, în mai puţin de trei ani, Spania, Anglia, Franţa şi întreaga Germanie cucerite de *Evanghelie*!»[3] Vai, a pierit chiar el din cauza acestei victorii imaginare; a deformat în mod scandalos lecţiile evanghelice; a întărit atât de mult Papalitatea încât astăzi toţi elveţienii îi sunt din nou fideli..." În cuvintele „Zwingli a avut moartea unui asasin!" nu avem numai un verdict necruţător[4], ci şi bucuria unui om care, ridicând lipsa de acţiune politică la rangul de lege absolută, se felicită, de această dată, de avantajele laice ale reţinerii sale. „Să aştepţi." Luther aşteaptă şi uneori face preziceri ciudate. Lumea este atât de rea, principii sunt atât de laşi, toate puterile pământeşti atât de infidele faţă de datoria lor... Nu cumva triumfă Antihristul? Hristos nu se pregăteşte deloc să vină să-l doboare? Nu se înmulţesc oare semnele precursoare ale venirii sale, semnele care prevestesc Judecata? Luther aşteaptă, Luther anunţă. Fixează datele. Când, cu o furie crescută, Turcul se năpusteşte asupra Germaniei, Luther salută în el pe Gog şi Magog bătând la porţile lumii creştine. În ziua de Paşti a anului 1545 — el o ştie şi o spune — se va împlini marele mister. Universul terestru se va prăbuşi. Cei drepţi vor renaşte pentru viaţa eternă.

---

[1] *Tischreden*, W., III, p. 22, nr. 2845 *a* (sfârşitul lui 1532; Cordatus).

[2] *Tischreden*, W., I, p. 6, nr. 140 (sfârşitul lui 1531; Veit Dietrich).

[3] *Tischreden*, W., III, p. 55, nr. 2891 *b* (Cordatus).

[4] Cuvinte culese dé SCHLAGINHAUSEN.

Înţelegem mai bine aceste idei extravagante, de altfel curente la oamenii din vremea aceea, ne explicăm mai bine elanurile spre o viaţă de dincolo dramatică şi foarte apropiată, atunci când ne readucem în faţa ochilor, în realitatea lor decepţionantă, experienţele cotidiene trăite de profetul îmburghezit, domesticit şi, într-un fel, ţinut în lesă de miile de legături ale vieţii de bărbat însurat. De altfel, prost domesticit şi prost ţinut în lesă. Despre legăturile căsniciei a vorbit întotdeauna în mod ciudat, ca un bărbat care nu le înţelege bine şi uneori se răzvrăteşte...

Mai trăia în el călugărul care făcuse legământ de castitate, care îşi făcea nenumărate scrupule şi care, deşi definise căsnicia ca pe un remediu, un derivativ, mijlocul cel mai sigur de a scăpa de plaga concubinajului şi depravării, etalată, cu neruşinare, de prea mulţi clerici sub ochii populaţiei zeflemisitoare, avea să resimtă toată viaţa o oarecare jenă din acest motiv. Desigur, mai târziu a încercat să-şi lărgească concepţia asupra unirii creştine şi să-i dea mai multă supleţe. În 1532, afirmă că ea se află la baza economiei, a politicii, a religiei[1]. Uneori supralicitează. Spune că este binecuvântată de Dumnezeu, că este primul mod de viaţă care I-a plăcut Creatorului, cel pe care-l recomandă, îl menţine şi-l slăveşte. Nu se manifestă peste tot în natură, când se unesc animalele cu animale, plantele cu plante, pietrele şi chiar minereurile[2]? Într-o zi, înaintea lui Panurge şi a capitolului al optulea din *Cartea a treia*, va merge până la a declara că organele sexuale sunt cele mai oneste şi mai frumoase din corpul omenesc[3], *honestissimae et praestantissimae partes corporis nostri*, pentru că prin ele se conservă şi se perpetuează specia. Se cunoaşte de altfel răspunsul său batjocoritor cu privire la eunuci[4]. Totul pare foarte coerent. Numai că, la începuturile sale, Luther a declarat că datoria conjugală era un păcat. A fost dominat de o prejudecată de călugăr

---

[1] *Tischreden*, W., III, p. 6, nr. 2815 (1532; Cordatus).

[2] *„Conjugium est in tota natura... Etiam arbores maritentur, item gemmae"* (*Tischreden*, W., I, p. 4, nr. 7, 1531, Veit Dietrich). Asupra căsătoriei în secolul al XVI-lea, şi în general asupra căsătoriei, cf. Lucien FEBVRE, *Autour de l'Heptaméron*, Paris, 1944.

[3] E., *Op. Exeg. Lat.*, I, 412, Com. asupra *Genezei*, cap. 3-7.

[4] *„Ich wolt mir lieber zwey par ansetzen, den eins ausschneiden!"* (*Tischreden*, W., III, p. 38, nr. 2865 *a*, 1532, Cordatus).

scrupulos, iar pesimismul său a făcut restul, noţiunea sa asupra izgonirii, a corupţiei integrale a omului din vina lui Adam... *Honestissimae partes*? Da; dar, *per peccatum*, ele au devenit părţile ruşinoase, *turpissimae factae sunt*... Concluzie gravă, dacă Luther limitează căsătoria la satisfacerea unui instinct natural.

Această nevoie, universală, inevitabilă, este pusă de el alături de celelalte necesităţi fizice ale omului, „a bea, a mânca, a scuipa, a avea scaun". După care, declară: „Dar e un păcat; şi Dumnezeu nu-l impută soţilor pentru că este milostiv." Ambiguitate, ciocnire de sentimente care ne face să nu mai deosebim căsătoria de depravare sau de adulter. Destinată să asigure satisfacerea unei necesităţi, este oare de ajuns pentru aceasta? Iată cum se deschide uşa spre o a doua unire, o *Neben Ehe* salutară şi eliberatoare. În josul pantei, se află Philipp von Hessen, Margarete von der Saale şi lamentabila poveste a „Consiliului de Conştiinţă" din 1539... Înţelegem şi celebrele butade care au avut un mare răsunet: „Dacă soţia te refuză, culcă-te cu servitoarea!"[1] Sau uluitoarele vorbe consemnate în Cordatus[2]: „*Ach, lieber Hergott*! exclama omul lui Dumnezeu, nu-i nici o afacere să-ţi iubeşti soţia!", ori cele în care izbucneşte din nou vechiul fond de anarhism antilegalitar care se agită în el: „Legea creează revolta. Aceasta este adevărat şi pentru viaţa particulară, atât de adevărat încât din acest motiv iubim femeile, dar nu ne iubim soţiile. Ah, este un soţ bun bărbatul care-şi iubeşte soţia şi copiii!" E ceva ciudat, care ne surprinde, ne şochează şi care traduce o anumită jenă, neliniştea şi nervozitatea unui om care, aruncându-se în apă, înoată, dar din când în când îşi zice: şi dacă m-aş da la fund?

Cel puţin, găsea Luther, în anturajul său de discipoli şi de prieteni, un reconfort intelectual şi moral? La masă era înconjurat de tineri docili, dar mediocri; temperamente de urmăritori, de purtători de trenă, buni să transforme în reguli seci învăţătura liberă a unui maestru. La picioarele amvonului, un popor grosolan, un popor de brute cărora trebuie să le vorbeşti fără nuanţe, pentru ca adevărurile elementare să forţeze intrarea în creierele lor rebele. Ce înseamnă pentru el această dominare spirituală

---

1 W. Vol. X, partea a II-a, p. 290. Textul a provocat, în mod firesc, interminabile discuţii. Cf. GRISAR, II, p. 509.

2 *Tischreden*, W., III, 29 nr. 2858 *a* şi *b* (1532; Cordatus).

a lumii pe care noua *Evanghelie* o permite credincioşilor, această credinţă fierbinte şi creatoare, singura care „îndreaptă"? Nimic, constata cu tristeţe Melanchthon în 1546 — anul morţii lui Luther. Dar Luther însuşi zicea[1]: „Ţăranii? Nişte brute. Îşi închipuie că religia nu e făcută de Dumnezeu, ci inventată de noi... Când îi întrebăm, răspund: *Ja, ja*, dar nu cred în nimic!" Era părerea despre burghezi mai bună? Vai! Ce scepticism radical traduce butada culeasă în aprilie 1532 de Veit Dietrich[2]: „Dacă aş vrea — *si vellem* —, în trei predici aş readuce tot Wittenbergul la vechile erori. Cu excepţia lui Philipp şi a doi-trei dintre voi, dar atât de puţini... Oh, n-aş condamna ceea ce am propovăduit până acum. Aş zice de bine. Aş adăuga doar o particulă neînsemnată: *Dar*... «Toate acestea sunt cât se poate de juste, *dar*... trebuie să ne ridicăm mai sus...»" Există în aceste cuvinte ceva înfricoşător: „Să-i dezveţi de papă pe oameni e mult mai greu decât să-i înveţi să-L cunoască pe Hristos"; afirma des acest lucru în faţa comesenilor. Nu-i ciudat dialogul dintre el[3] şi Ketha, într-o zi din ianuarie 1533?

„Nu te crezi sfântă?" o întreabă brusc pe Katharina, care rămâne cu gura căscată. — „Sfântă?" protestează ea. „Cum aş putea să fiu, eu, care-s o mare păcătoasă!" Iar doctorul, luându-i ca martori pe cei de faţă: „Vedeţi cum nelegiuirea papistă a otrăvit sufletele, cum a pătruns până la măduva oaselor! Nu ne mai lasă să avem ochi decât pentru acţiunile noastre rele sau bune!" Şi revenind la Katharina: „Crezi că ai fost botezată şi că eşti creştină? Da? Atunci crede că eşti o sfântă! Virtutea botezului este atât de mare încât, deşi păcatele noastre nu dispar, nu mai eşti osândit pentru ele!" Candidă în îndrăzneala sa, doctrina aceasta este în mod specific şi esenţial luterană. Curat luterană. Oare Katharina von Bora reţine lecţia ce i-a fost dată? Ea, care împărţea viaţa de fiecare zi cu doctorul, era oare în acest sens luterană, mai bine şi altfel decât cei pentru care Luther însemna moartea papei, potirul la cină, pastorii căsătoriţi, mesa în germană şi cârnaţi vinerea: caltaboşi contra Postul Mare, ca să vorbim ca Rabelais? Treacă-meargă pentru Katharina von Bora; dar ceilalţi, mult mai inteligenţi şi mai importanţi? Katharina von Bora, da, dar Melanchthon?

---

[1] *Tischreden*, W., III, 440, nr. 3594 (Lauterbach şi Weller); *ibid.*, p. 292, nr. 3366 (Cordatus).

[2] *Tischreden*, W., I, p. 103, nr. 244.

[3] *Tischreden*, W., III; numeroase versiuni, pp. 94-97, nr. 2933.

Se ştie că, în prima parte a carierei sale, umanistul, elenistul atât de fin care adusese noii doctrine prestigiul şi podoaba culturii sale literare, a meritat titlul de discipol al magistrului. El a fost primul care, în 1521, în *Loci Communes*, a făcut un rezumat solid, exact şi oficial al doctrinei luterane. Învăţătura magistrului său îl pătrunsese. Melanchthon era un al doilea Luther, fără seva puternică a acestuia, fără uluitoarea bogăţie a imaginaţiei şi inventivităţii sale, fără impetuozitatea şi pasiunea profetică arzătoare a Augustinului: dimpotrivă, mai logic, mai practician, în mod sincer împăciuitor. Era omul predestinat pentru a face ca Luther să fie acceptat de umanişti, pentru a-l susţine pe lângă adepţii lui Erasm — dacă Luther ar fi vrut să se lase susţinut.

Or, iată criza din 1525. Nu aceea care este deschisă de revolta ţăranilor. În ceea ce-i priveşte, înţelegerea este perfectă. Blajinul Philipp, scos din sărite, pornit pe *vulgum pecus*, aprobă fără rezerve atitudinea lui Luther. Într-un anume sens, este şi mai dur cu răzvrătiţii şi le este mai ostil. Exprimă la adresa lor o ură făcută din dispreţ şi dezgust. Dar, în 1525, are loc căsătoria lui Luther. Acest eveniment îl şochează, îl scandalizează oarecum pe omul fără impulsuri fizice, omul cu bun simţ care priveşte mai departe de Wittenberg şi de Saxonia electorală. Căsătoria aceasta este o mare greşeală. Melanchthon nu vede ce-a câştigat Luther, dar vede ce pierde. În 1525 are loc şi ruptura hotărâtă, confirmată, iremediabilă de Erasm, şocul vehement dintre două concepţii care se ciocnesc, fără mediere posibilă. Or, Melanchthon îl apreciază, îl admiră pe Erasm şi nu se poate asocia furiei delirante a lui Luther împotriva lui...

Atunci reflectează. O ia de la capăt. În 1527, la Wittenberg izbucneşte epidemia de ciumă. Pleacă la Jena şi scapă influenţei directe, ascendentului personal al lui Luther. De altminteri, începe să observe. Vede în jurul său oameni dezaxaţi, scoşi de pe orbită, care au scuturat jugul vechilor discipline, dar nu au înţeles cu adevărat doctrinele luterane, nu le-au pătruns sensul profund. Vede o dezordine morală, religioasă şi socială care îl înspăimântă. Morală mai ales. Nu vede decât oameni interpretând în felul lor, după pasiunile lor egoiste şi dăunătoare, doctrina iertării prin credinţă, a mântuirii prin graţia divină. La ce serveşte să te străduieşti, să te modelezi pentru a deveni mai bun, ca să faci bine? Să aşteptăm fără să ne punem frâu instinctelor, fără să ne înăbuşim pornirile rele. Când va veni, Dumnezeu va realiza binele pe care nu suntem în stare

să-l înfăptuim noi înşine... Atunci, Melanchthon se sperie şi reacţionează[1].

Nu, Luther nu a avut dreptate când a propovăduit Predestinarea şi a scris împotriva lui Erasm acel tratat stângaci, violent şi periculos despre *Liberul arbitru aservit.* Nu a avut dreptate când, negând libertatea, a deturnat poporul, care nu-l înţelege, de la orice efort, de la orice iniţiativă morală personală. O arată, în 1525, în articolele de vizită, scrise în latină. O arată şi mai clar, în 1532, în *Comentariu asupra Epistolei către Romani.* O dezvoltă pe larg în *Loci Communes* din 1535. Redă voinţei umane, cooperării umane, rolul care i se cuvine în opera de mântuire. Aşa cum spun teologii, devine sau redevine sinergist. Lui Luther care declară: Dumnezeu mântuieşte pe cine vrea El, îi răspunde: Nu, Dumnezeu mântuieşte pe cel care vrea să fie mântuit[2].

Aşa gândeşte despre predestinare. Din 1535, Melanchthon nu mai crede în ea. E de ajuns? Această imoralitate crescândă a maselor nu mai are şi alte cauze? Doctrina îndreptării numai prin credinţă nu trebuie revizuită şi ea? Şi iată că, îndepărtându-se de Luther şi în alt punct, Melanchthon cere ca, înainte de a primi credinţa, cel care urmează să o primească să treacă printr-o pregătire morală, să facă o penitenţă. Pentru Melanchthon, penitenţa nu este, ca la Luther, rezultatul credinţei. El o pune în raport cu legea şi raţiunea naturală... Pe de altă parte, ce-i mai rămâne de făcut creştinului după ce a primit credinţa, după ce a fost operată convertirea? Nu trebuie să ducă o luptă permanentă, care constituie însăşi sanctificarea, pentru a distruge în el domnia păcatului? Pe această dublă noţiune de penitenţă şi sanctificare se construieşte o teorie a vieţii creştine care diferă profund de doctrina luterană. Intrarea în această viaţă se face prin graţia divină. Progresul se înfăptuieşte prin restaurarea în om a asemănării divine, prin unirea cu Dumnezeu, prin opere de caritate... Ideile lui Melanchthon nu vor dispărea o dată cu autorul lor, ci îşi vor croi un drum în Biserica Luterană. Vor fi încorporate puţin câte puţin în doctrina sa. Vor lua locul ideilor Magistrului... Şi Luther? Era încă în viaţă când s-a produs în spiritul discipolului iubit acest proces de atenuare, de corectare, de reluare din temelii. În spirit, în

[1] Multe expuneri asupra acestor fapte. Cf., de exemplu, CHAVAN, *Revue d'histoire et de philosophie religieuse*, Strasbourg, 1924, parţial după vol. IV al lui SEEBERG.

[2] *Tischreden*, W., III, p. 591, nr. 3900.

diverse opere, în scrieri de toate felurile. Luther le citeşte, le studiază; uneori îl obligă la replică, dar el nu spune nimic. El, cel atât de prompt în a porni la luptă împotriva celor care-i discută gândirea, nu scrie de această dată unul dintre acele tratate violente, tăioase, cărora le cunoaşte prea bine secretul. S-ar putea spune că nu vede, sau că nu vrea să vadă. Oricum, e un spectacol ciudat. Luther trăieşte, domină o mulţime de discipoli respectuoşi care îi sorb cuvintele de pe buze. Însă dincolo de acest Luther în viaţă, respectat, consultat, se formează un luteranism distinct, prin mai multe aspecte, de al lui. Distinct, pentru a nu spune opus. Iar predestinarea, cooperarea omului la mântuire nu sunt deloc chestiuni superficiale sau secundare ca importanţă.

Această ciudată atitudine a Magistrului, pe jumătate renegat de discipolul său, are o singură explicaţie. Să nu încercăm să forţăm, prin galeriile şi culoarele subterane, toate ascunzătorile, toate colţurile pe unde umblă în voie un suflet foarte complicat, care se acomodează de minune cu drumurile furtive care duc la haos, şi cu atât mai puţin să ne complacem doar în a face paralela clasică dintre Melanchthon şi Luther, analiza opoziţiei dintre teologiile lor. Ceea ce ne interesează în iniţiativa lui Melanchthon nu este spectacolul unui om care se ridică puţin câte puţin împotriva altui om care l-a hrănit la început cu gândirea sa; nu este conflictul dintre doi „oameni mari", dintre doi aştri ai teologiei, ci reacţia produsă de starea de spirit a unei mase care nu-i urmează direcţiile decât pentru a le folosi în scopuri personale asupra concepţiilor originale, ieşite direct de la sursă, ale unui inventator, ale unui „trubadur" al religiei. Căci teologia lui Melanchthon nu este altceva decât adaptarea gândirii lui Luther la nevoile burgheziei care-l aclamase pentru ideile sale emancipatoare — dar cu preţul câtor neînţelegeri?

Nu Luther şi Melanchthon, ci Luther şi oamenii din vremea sa, grupul influenţat de individ, gândirea individuală redusă de gândirea colectivă. În cele din urmă, un compromis şchiop şi mediocru ca orice compromis; viabil, pentru că nu era opera unui teoretician ce legifera în mod abstract, ci o operă ieşită mai degrabă din experienţă, dintr-o experienţă în acelaşi timp fericită şi neîndurătoare.

CONCLUZII

Duae gentes sunt in utero tuo,
et duo populi
ex ventre tuo dividentur.
Geneza, **25**, 23

Jurnalul lui Anton Lauterbach a consemnat o părere surprinzătoare, spusă la masă. Pe 27 iunie 1538, Martin Luther lua cina la Wittenberg cu Philipp Melanchthon. Amândoi era trişti. Vorbeau despre viitor. „Oare câţi dascăli vor fi urmaţi în secolul următor?" a întrebat doctorul. „Confuzia va ajunge la culme. Nimeni nu va voi să se lase guvernat de opinia sau autoritatea altcuiva. Fiecare va dori să fie propriul său rabin — vedeţi-i deja pe Osiander, Agricola... câte scandaluri vor urma, câtă risipire! Cel mai bine ar fi ca principii, printr-un conciliu, să prevină o asemenea nenorocire; dar papiştii n-ar fi de acord: se tem foarte tare de lumină!" Philipp gândea ca şi maestrul său: „Oh", spuse la rândul lui, „să dea Domnul ca principii şi statele să se înţeleagă asupra unui conciliu şi a unei formule de împăcare în privinţa doctrinei şi ceremonialului, interzicând fiecăruia să se îndepărteze de ele fără o bază anume, scandalizându-l pe celălalt! Da, e de trei ori lamentabilă faţa Bisericii noastre, mascată cu un asemenea strat de slăbiciuni şi scandaluri!" Vorbe de învinşi? Să nu ne facem griji pentru Philipp Melanchthon. Cât despre Martin Luther, avea oare dreptate să fie atât de supărat în seara aceea şi atât de disperat? Era el într-adevăr un învins?

I

Desigur, atunci când se uita în jur, vedea mai multe ruine decât construcţii. Ruine? Presărase cu ele tot pământul. Ruine colosale, de care, fără îndoială, nu era singurul responsabil; alţii, alături de el sau în mod independent, alţi lucrători duri colaboraseră şi ei la aceasta de-a lungul timpului. Dar cât de puternic a fost umărul cu care Luther a sprijinit efortul brutal al demolatorilor? Papa a fost expulzat, total sau parţial, din zece ţări cu obedienţă îndelungată. Împăratul a fost redus încetul cu încetul la o activitate locală într-un Imperiu care niciodată n-a fost mai puţin unit. Dezbinarea religioasă a accentuat la maximum antagonismele politice, a surexcitat opoziţiile naţionale. Biserica, mai ales, a fost ruptă în bucăţi, atinsă în acelaşi timp în structura sa corporală şi în raţiunea sa spirituală de a fi; Biserica, vechea Biserică ecumenică, era atacată şi ponegrită sub numele de Biserică papistă, proclamată inutilă, dăunătoare, cu origine şi textură umană, în timp ce preotul, lipsit de caracterul său sacru, înlocuit de un funcţionar controlat de puterea civilă, se vedea şi el expulzat fără onoare din bătrânul edificiu a cărui forţă şi grandoare fusese...

Ruinele erau numeroase. Ce construise Luther în acest timp? Ce clădise pe terenul cucerit?

Reformă şi libertate: acesta a fost, ani de-a rândul, strigătul de război, semnalul de adunare a partizanilor săi. Reformă? Luther nu era un reformator. Mai mult dădea impresia că este. De altfel, când în 1517 se ridicase în faţa Bisericii, ce pretindea el? Să reformeze Germania? Să fondeze o Biserică Luterană? Nu. Luther plecase la drum pentru a schimba bazele spirituale ale Bisericii creştine. Luther plecase voios, încrezător, purtându-şi Dumnezeul în sine şi alături de sine, pentru a regăsi izvoarele pierdute care nu mai ţâşneau în curţile bisericilor şi în mănăstiri. Ca şi prietenul său, bătrânul Cranach, în tablourile lui naiv complicate, visa şi el la Izvorul Tinereţii. Ştia în ce locuri ţâşneau apele sale miraculoase dintr-o vână inepuizabilă. Creştinătatea întreagă era poftită să bea din ele.

Martin Luther nu reuşise. Desigur, nişte credincioşi izolaţi, grupuri sau colectivităţi, popoare şi state pe care le încântase, acceptaseră să-l ia ca ghid, să bea cu încredere din izvoarele arătate de el. Dar un succes

parţial nu este un insucces. Inovatorul fusese scos în afara Bisericii, expulzat, excomunicat, iar Biserica, în ciuda şi împotriva lui, îşi continuase drumul, mersul său secular pe căi de mult încercate. Rămăsese Biserica tradiţională, cu ierarhia sa, cu episcopii legaţi de papă, cu papii mândri de şirul lor continuu. Vechea Biserică era tot acolo, pe aceleaşi baze. La Trento, ea avea să recapete tinereţe, să facă o baie de tomism, acel tomism în care Luther, instinctiv, detesta un rival, duşmanul său de moarte. Şi ea îi spunea lui Luther, nu se abţinea să nu-i spună: „Tu, care te pretinzi omul lui Dumnezeu, dovedeşte că eşti al Lui, numai al Lui, şi nu al Celuilalt. Chiar şi eşecul tău, relativ dar sigur, este o renegare!" Argument foarte puternic pe vremea aceea, pe care Luther nu-l putea respinge cu folos. Căci el nu era un protestant liberal din zilele noastre. Să fie redus la proporţiile de simplu şef al unei secte era, orice ar fi făcut sau pretins, totuna cu o înfrângere...

Reformă şi Libertate... Desigur, el scuturase cu o vigoare de temut jugul papei, jugul Bisericii. Îi eliberase total pe cei care îl urmaseră. Trebuia oare să-şi cânte triumful dacă în locul unui jug apăsător îl aşezase pe cel şi mai apăsător al principelui, al statului creat şi adus pe lume de Dumnezeu pentru a veghea asupra intereselor, moravurilor şi dogmelor comunităţii creştine? Luther nu era mândru că a fondat din nou atotputernicia seculară şi temporală, mai solidă ca niciodată, că i-a regăsit şi reînnoit titlurile, că a dublat-o, ca să spunem aşa, cu atotputernicia spirituală a lui Dumnezeu? În ceea ce priveşte eliberarea spirituală şi morală, libertatea de conştiinţă înţeleasă aşa cum o înţelegem acum, libertatea de gândire, ei bine, Luther din 1538, deja îmbătrânit, cel din dialogul cu Magistrul Philipp, acest Luther s-ar fi cutremurat la gândul de a revendica o astfel de binefacere pentru oameni.

Luther eşuase. Să nu ne întrebăm dacă nu cumva am avea motive profunde să ne bucurăm. Căci în proiectul în acelaşi timp complex şi coerent al Augustinului, în pretenţia de a impune universalităţii lumii creştine, ca recompensă pentru credinţa sa, negaţia violentă (atât de şocantă în secolul Renaşterii pentru multe spirite formate de antici într-un umanism demn de acest nume), negaţia înverşunată şi turbată a oricărei demnităţi, valori sau a măreţiei umane independentă de graţia divină, în afirmarea pasionată a *Liberului Arbitru Aservit* care îl va ridica împotriva lui nu numai pe Erasm, ci şi atâţia liber-cugetători din vremea sa, de la

Rabelais până la Giordano Bruno şi Campanella, în tentativa unui creştin pur de a reface unitatea creştină pe baze noi şi de a propovădui un credo ostil la tot ce o anumită elită începuse să îndrăgească, să apere şi să promoveze — ce de himere anacronice găsim de fapt, bune pentru a desfăta, în ceasurile de insomnie, creierul unui călugăr care nu-i la curent cu mersul secolului său.

II

Să nu ne ridicăm lăncile cu vanitate împotriva unei mori de vânt vetuste şi scoase din uz. Să reluăm simplu, pe seama noastră, însă pentru a o aplica autorului ei, vechea distincţie pe care Luther s-a bazat atât de des. Există planul lumii acesteia şi al celei de sus, lumea de dincolo, suprapământească. Regatul terestru şi regatul lui Dumnezeu. Sfera temporalului, lumească, şi cea a spiritualului, sacră.

În planul lumii pământeşti, Luther pare să fi avut un eşec. Ca şi credinciosul căruia i-a făcut portretul ideal, el nu s-a interesat cu toată fiinţa sa de ceea ce se întâmpla. Nu a pornit la cucerirea lucrurilor. S-a mişcat doar în mijlocul lor, ca şi actorul în mijlocul decorului. A plimbat printre ele doar indiferenţă şi detaşare a sufletului.

Ceea ce a lăsat în urma lui pe pământ este o contrafacere derizorie a edificiului pe care, inspirându-se din ideile sale, un arhitect cu puţin talent şi crezând în datoria sa, în necesitatea de a construi o operă frumoasă şi durabilă, l-ar fi ridicat fără prea mare greutate pe un pământ curăţat de mâna puternică a revoltatului. Luteranismul instituţional, cu slăbiciunile şi tarele sale, aşa cum a fost realizat în Germania de la sfârşitul secolului al XVI-lea şi începutul secolului al XVII-lea, sub tutela unor principi neînsemnaţi, meschini şi infatuaţi, sub controlul mecanic al birocraţiei, cu dogmele sale savant corectate şi recorectate datorită aplecării spre detaliu a unor teologi zeloşi, acest luteranism era o trădare a omului de la Worms, autorul marilor scrieri din 1520, ba mai mult, l-ar fi acoperit de ruşine dacă nu i-ar fi rămas aproape străin.

Există însă şi domeniul Spiritului. Cealaltă sferă. Şi acest Luther care nu avea nimic comun cu un constructor îndrăgostit de trăinicie şi preocupat de a grava, fără prea multă ironie, pe portalul unei case solide vechiul distih burghez:

Stet domus haec, donec fluctus formica marinos
Ebibat, et totum testudo perambulet orbem,
acest Luther, dimpotrivă, era primul, cel mai dens, dacă nu şi cel mai bogat din şirul discontinuu de genii eroice, filosofi şi poeţi, muzicieni şi profeţi, care merită totuşi în mod justificat numele de genii muzicale, chiar dacă nu şi-au tradus în limba sunetelor dorinţele tumultoase, aspiraţiile în acelaşi timp puternice şi confuze, disconfortul unui suflet care nu ştia să aleagă. Au fost daţi lumii de bătrâna Germanie care, în operele lor stufoase ca pădurile din legendele germanice, iluminate din când în când de raze de lumină apoi cufundate într-un întuneric de nepătruns, îşi regăseşte, orgolioasă, aspectele eterne ale firii sale avide, cu pofte de copil, care nu încetează să îngrămădească, pentru o plăcere solitară, comorile şi prestigiul de pe lume, fără să se îngrijească să le pună în ordine.

Luther, unul dintre părinţii lumii moderne. Francezii folosesc cu drag ă inimă această formulă, sau altele asemănătoare, cu aceeaşi rezonanţă. Dacă vom nota cu scrupulozitate cât de involuntară a fost această paternitate, cât de puţin au fost realizate dorinţele părintelui de către copilul nedorit, o putem retranscrie, dacă vreţi, şi ne-o putem asuma[1]. Trăind, vorbind, apărând în lume, Luther a creat, ca şi alţii, mai multe situaţii generatoare, la rândul lor, de consecinţe spirituale şi morale pe

[1] Jacques MARITAIN este de aceeaşi părere cu mine în acest punct, într-o pagină remarcabilă a lucrării *Notes sur Luther* (p. 610), cu excepţia anatemei pe care o aruncă în concluzie asupra lumii moderne, lucru în privinţa căruia ne deosebim. Are însă dreptate când spune: „Luther nu era cu siguranţă un om modern, aşa cum nu era un *protestant*, ceea ce însă nu-l împiedică să fie la originea lumii moderne, aşa cum este şi la originea protestantismului. Este exact ceea ce face cazul său interesant: catolic, anatemizat, sfânt ratat, el poartă în sine principiul erorilor moderne, dezvăluit de maniera falsă şi nechibzuită (unde, în realitate, Eul devine centru şi regulă suverană) de a se arunca asupra unor mari adevăruri vechi, prea uitate în jurul său (încrederea în Iisus Hristos şi dispreţul pentru sine, valoarea conştiinţei ca regulă imediată a acţiunilor noastre, imposibilitatea ca omul decăzut să ajungă la starea de perfecţiune naturală fără graţia lui Hristos etc.)." Maritain adaugă: „Că ideea unei religii individuale îl îngrozea pe Luther, că a fost tot timpul ataşat ideii de Biserică... este un lucru de care suntem convinşi. Dar, eliberând comunităţile creştine de «tirania romană» şi de autoritatea spirituală a vicarului lui Hristos, le smulgea în realitate din unitatea reprezentată de corpul lui Hristos pentru a le încarcera fără voia lui în corpul laic al comunităţii politice sau naţionale şi a le supune în cele din urmă autorităţii principilor pe care îi detesta." Am ţinut să citez această pagină greu accesibilă.

care nu le avusese deloc în vedere. Şi pentru că a înfăptuit schisma fără să restabilească unitatea, pentru că a slăbit şi a diminuat din punct de vedere material Biserica Catolică şi a creat condiţii propice naşterii unor secte nenumărate, că a provocat discutarea chestiunilor religioase de către laici şi a expus *Biblia* privirilor celor curioşi, pentru toate acestea şi pentru multe alte lucruri, Reformatorul merită cu siguranţă recunoştinţa unor oameni pe care nu a încetat să-i combată şi să-i deteste. Că, în definitiv, i-a permis lui Bossuet şi altora să scrie, fiecare în felul său, acea *Histoire des Variations* este poate titlul său de glorie. Suntem în faţa uneia dintre acele ironii formidabile al căror secret istoria îl deţine. Bătrânul Proudhon râde undeva de abisinienii care, „chinuiţi de tenie, scapă de o parte din ea, dar îi păstrează cu grijă capul". Fiul dogarului din strada Petit-Battant se amuză, folosind limbajul frust din Franche-Comté, să ni-l prezinte pe Luther în această ipostază. Şi-i vine uşor să noteze, după aceea, că spiritului critic nu i se acordă partea care i s-ar cuveni; că este o himeră să vrei „în numele criticii să angajezi o critică", şi să limitezi cu prudenţă un incendiu spiritual. Are perfectă dreptate. Putem subscrie şi astăzi, la fel ca şi în 1853, la concluziile lucrării *La Révolution sociale démontrée par le coup d'État du Deux-Décembre*. Formula a cam făcut epocă, dar, în măsura în care fraza lui Proudhon „Religia e, pentru noi, arheologia raţiunii" este exactă, putem să salutăm în Luther un precursor. Involuntar, se înţelege. Dar putem şi trebuie să facem mai mult.

În secolele trecute, Germania luterană, Germania teologilor oficiali şi a pastorilor plătiţi de *Kleinstaaterei* — Napoleon va spune: măgari ereditari —, a putut, ani de-a rândul, să-l ignore aproape complet pe Luther şi să arate lumii că, oricum, nu avea nici o legătură, absolut nici una, cu idealismul magnific, cu elanul pasionat, cu credinţa vie a creştinului liber-cugetător din 1520. Spiritul lui Luther a continuat totuşi să plutească deasupra apelor germane. Care sunt faptele cu adevărat esenţiale ale istoriei Germaniei, în sensul cel mai larg al cuvântului „istorie"? Care sunt cele mai caracteristice feluri de a fi ale gândirii şi mentalităţii germane pe care nu ni le lămureşte, într-o lumină revelatoare, cunoaşterea cât de cât gândită a operei, doctrinei, credinţei profunde a profetului din Worms? Dar în ce mod aceste fapte şi feluri de a fi ni-l explică, la rândul lor, pe Luther?

III

Mergem înainte spunând: „Uitaţi-vă la acest om. Cât de dotat este pentru meditaţie, dar cât de stângaci când e să treacă la acţiune! Când avea pretenţia că va escalada cerul, două sau trei muşuroaie de pe pământ l-au făcut să se împiedice şi l-au reţinut, lăsându-l să bată neîndemânatic, pasul pe loc." Necaz individual, se pare; nenoroc inopinat... Dar oare Luther este singurul dintre adevăraţii oameni mari ai Germaniei care nu şi-au dus până la capăt revoluţia?

De altfel, aceasta este o formulă franţuzească, ce ne vine în mod firesc în gând. Ce sens are ea pentru un german, dacă este adevărat că, în Germania, revoluţiile rămân întotdeauna individuale, că autorii lor, genii eroice de altfel, nu s-au îngrijit niciodată să umple pământul cu edificii stânjenitoare şi lipsite de viaţă, căci există pentru aceasta zidari, antreprenori, chiar consilieri în ale arhitecturii pe cheltuiala şi sub conducerea pastorilor şi principilor; este bine aşa, şi spiritele libere nu au de ce să se amestece în asemenea treburi. Să cucerească pentru ei înşişi, să descopere şi să-şi însuşească propriul lor adevăr revoluţionar; pe ruinele vechii ordini, sfâşiată de exploziva violenţă a sincerităţii lor, să facă să apară o ordine personală şi autonomă; şi în timp ce masele trudesc din greu la munca de jos, ei să intre în comuniune directă, prin gândire, cu Cel Divin — iată ceea ce le ajunge şi îi copleşeşte. Dar restul? Luther nu este singurul care l-a dispreţuit. La ce bun? spun unii şi alţii. Cui a băut din vinul ameţitor al absolutului puţin îi pasă de culesul viilor neînsemnate de pe pământ.

Să nu pierdem din vedere acest lucru, dacă vrem să înţelegem. Prin diviziunile sale clare, precise, uniforme, metrul ne satisface gusturile de logicieni. Ne lasă să sesizăm cu destulă supleţe raporturile subtile pe care arhitecţii din vechime, ignorând relaţiile seci, zecimale, le-au reglat şi le-au ales pentru construcţiile lor. Să încetăm să vedem în aceşti revoluţionari germani, pe care, dând curs părerilor noastre, îi deplângem când pentru eşec, când pentru lipsa preocupării de a trece la acţiune, nişte Constituenţi ghinionişti sau nişte Convenţionali* incapabili. Să evocăm mai degrabă figura lui Faust, care aruncă anatema asupra tuturor autorităţilor,

* Membri în Adunarea Constituantă din Franţa (1789) şi, respectiv, în Convenţiunea Naţională.

împrăştie iluziile, blestemă tot ceea ce omul se bucură că are: soţie sau copii, slugi sau pluguri, pe Mammon, lăfăindu-se în aur, dragostea care te înalţă, speranţa, credinţa şi durerea... El aruncă jos fericirea din lume; sfărâmă Universul cu mâna sa necruţătoare, ca să-l ridice din nou, să-l reconstruiască în inima sa; iar Spiritele, martore îngrozite ale dramei, duc în neant resturile unei lumi. În acest timp, pe pământ, fără să ia în seamă aceste catastrofe spirituale, oamenii, asemeni oilor, se învârt în cerc, la ordinul respectat al superiorilor lor.

Iată şi al doilea aspect al lucrurilor. Pământul de care geniile eroice nu se interesează, unde nu acceptă să-şi ţină decât corpul, în timp ce spiritul lor pluteşte prin cer, acest pământ este invadat de ciobani şi de câinii lor de pază. Ei comandă, conduc, guvernează. Desemnează un scop care e al lor. Mulţimile merg, docile, în pasul care le este indicat. Consimt, fără nici o rezistenţă, la disciplina impusă. Se aranjează, metodic, în cadrul unei Biserici vizibile, care se articulează strâns cu statul. Acesta o susţine cât poate de mult, şi în schimb, Biserica îl face părtaş la caracterul ei de instituţie divină, voită şi instaurată de Dumnezeu, căreia nu mai poţi şi nu trebuie să-i rezişti. Îl recunoaştem în cele de mai sus pe Luther, dar nu numai pe el, ci şi Germania, de la Luther până în zilele noastre. În acest complex de fapte, de idei şi de sentimente, cine va departaja exact ce vine de la Germania spre Luther sau, invers, de la Luther spre Germania?

S-a spus că „luteranismul este o concepţie de viaţă şi ar trebui studiat în întreaga viaţă germană". Este adevărat. Luther este, dacă vreţi, unul dintre părinţii lumii şi spiritului modern, unul dintre părinţii lumii germanice şi, fără îndoială, ai spiritului german. Se înţelege, în măsura în care există „un" spirit german sau „un" spirit modern.

La 27 iunie 1538, lui Philipp Melanchthon, umanist hrănit cu literatură de calitate şi luminat (cu voia sau fără voia lui), în Saxonia sa cu ierni lungi, de o rază a soarelui elen, acestui moderat pentru care cuvântul raţiune îşi păstrase sensul neştirbit îi era permis să se lamenteze. Dar lui Luther? Acesta greşea când se descuraja, când relua cuvinte pe care primul venit dintre prietenii sau inamicii săi le-ar fi spus firesc, fără nici un efort. Greşea, cum adesea o făcuse, atunci când lăsa să vorbească în el omul greoi aşezat la masa sa de burghez într-o casă burgheză din Wittenberg. Omul avea dreptul să fie trist, profetul nu. Cel din urmă nu se înşelase: nu există vame şi închisori pentru idei. Ele sunt insesizabile şi de-a dreptul indestructibile.

Cât despre idei, Luther semănase destule prin toată Germania pentru ca să poată conta pe o lungă supravieţuire. Ce însemna Biserica din Saxonia, cu dogmele şi pastorii săi, templele şi ritualurile sale, faţă de măreaţa posteritate pe care idealistul din 1520 o vedea probabil ridicându-se în Germania care de altfel o întreţinea? Măreaţă şi, uneori, de temut. Căci dintre cei doi, magistrul Philipp, pe care Luther ni-l arată mereu preocupat de soarta Imperiilor şi de problemele dificile ale politicii, şi el, Luther, care nu ştia să se intereseze decât de propria-i persoană, de conştiinţa şi mântuirea sa, doar ultimul avea să exercite mai târziu asupra politicii o acţiune în acelaşi timp logică şi neprevăzută, dar şi foarte puternică. Era ea salutară pentru pacea oamenilor şi fericirea omenirii? Acesta este alt aspect şi acum, cel puţin, nu ne priveşte pe noi.

Nu-l judecăm pe Luther. De altfel, ar trebui să ştim pe care Luther şi după care cod. Al său? al nostru? Sau cel al Germaniei contemporane lui? Nu facem decât să prelungim, până la limitele extreme ale unui prezent pe care nu suntem pregătiţi să-l apreciem cu sânge rece, curba sinuoasă, bifurcată, a unui destin postum.

NOTĂ BIBLIOGRAFICĂ

Bibliografia lui Luther este imensă. În 1906 Bœhmer vorbea de 2.000 de volume, fără a mai pune la socoteală articolele, broşurile etc. De atunci, a crescut considerabil. Cum să nu te pierzi în ea? Specialiştii o ştiu prea bine şi prezenta notă nu este pentru ei. Ea conţine doar noţiuni elementare asupra ediţiilor şi traducerilor din operele lui Luther şi indicaţia lucrărilor cu adevărat esenţiale care-i facilitează studiul. Pentru amănunte vom recurge la bibliografiile speciale (Wolf, Schottenloher) indicate mai departe.

I. OPERELE LUI LUTHER

A. OPERE COMPLETE

Există şapte ediţii. Practic, nu se mai face referinţă decât la ultimele două, cele de la Erlangen şi de la Weimar.

Ediţia de la ERLANGEN, in-8, cea mai răspândită, înglobează:

a) 67 volume de opere în germană: *Dr M. Luthers Sämmtliche Werke*; vol. I, 1826; vol. LXVII *b*, 1857 (vol. I-XX şi XXIV-XXVI în ediţia a doua, 1862-1880 şi 1883-1885). Vol. XXIV-XXXII conţin texte istorice în germană referitoare la Reformă; vol. LIII-LVI, scrisorile în germană; vol. LVII-LXII, *Tischreden*. Vol. LXVI-LXVII, tabele.

b) 33 de volume de opere în latină: *Lutheri Opera*, vol. I-XXIII, *Op. exegetica*; vol. XXIV-XXVI, *Commentaria in Epist. ad Galatos*; vol. XXVII-XXXIII, *Op. ad Reformationis historiam pertinentia*, ed. Schmidt, 1865-1873.

Ediţia de la WEIMAR: *Dr M. Luthers Werke, Kritische Gesamtausgabe*, vol. I, 1883, va cuprinde aproximativ 80 gros in-4. Se apropie de sfârşit. Costisitoare, greu de manevrat (fără tabele parţiale, iar

tabelele generale nu au fost încă făcute), rămâne puţin răspândită în afara Germaniei. Încredinţate unor specialişti, operele se succed în ordine cronologică. Din ediţie fac parte, în afara seriei: 1. *Die Deutsche Bibel*, vol. I, 1906; vol. IX, 1, 1937; 2. *Tischreden*, ed. Kroker, vol. I, 1912; vol. VI cu index, 1921: lucrare excelentă. 3. Corespondenţa, care urmează.

B. CORESPONDENŢA LUI LUTHER

Ediţia ENDERS, *Luthers Briefwechsel*, 18 vol. in-12 (1884-1923, vol. I la XI de ENDERS, de la XII la XVI de KAWERAU, XVII şi XVIIII de FLEMMING şi ALBRECHT) ne-ar fi dispensat de cele precedente, dacă Enders ar fi reprodus în primele 11 volume scrisorile în germană, în loc să le semnaleze trimiţând la ediţiile lui WETTE (*Luthers Briefe, Sendschreiben und Bedenken*, 5 vol., Berlin, 1825-1828 + 1 supl. de SEIDEMANN, 1856) şi IRMISCHER (o parte din Erlangen, vol. LIII-LVI, 1853-56, numai scrisorile germane). Noua ediţie adăugată ediţiei de la Weimar (ed. CLEMEN, vol. I, 1930; vol. VIII, 1938, până la sfârşitul lui 1539) va aduna totul. În fiecare volum, concordanţă cu WETTE şi ENDERS.

C. OPERE ALESE, EDIŢII SEPARATE, TRADUCERI

Mai multe colecţii de opere alese. *Luthers Werke für d. Christliche Haus*, ed. a II-a, Berlin, 1905, 8 vol. plus 2 suplim. de SCHEEL, cu note bune; *Luthers werke in Auswahl* de O. CLEMEN (Bonn, 4 vol., 1912-1913) vizează un public de erudiţi. Mai recentă, ediţia BERGER, A.E., *Grundzüge evangelischer Lebensformung nach ausgewählten Schr. M. Luthers*, Leipzig, 1930.

Numeroase ediţii de lucrări separate. Le menţionăm doar pe cea din cursul anilor 1515-1516 asupra *Epistolei către Romani*, de FICKER: *Luthers Vorlesung über den Römerbrief*, Leipzig, 1908, in-8; a IV-a ed., 1930 (ediţie definitivă care va apărea în colecţia de la Weimar), şi cea din cursul anilor 1517-1518 asupra *Epistolei către Evrei, L. Vorlesung über den Hebräerbrief* de HIRSCH şi RÜCKERT, 2 vol., Lepzig, 1929.

În colecţia *Kleine Texte f. Vorlesungen u. Übungen* de LUTZMANN (Bonn, Marcus şi Weber) au apărut la un preţ mic şi într-un format

comod, în plus cu un Glosar lingvistic al lui GÖTZE, foarte util, mai multe scrieri mari sau culegeri de texte ale lui Luther: *Kleiner Katechismus der deutsche Text in s. geschichtl. Entwicklung*, 1912, nr. 109; *95 Thesen nebst dem Sermon von Ablass u. Gnade*, 1517, ed. CLEMEN, 1917, nr. 142; *Von Ordnung Gottesdienst, Taufbüchlein, Formula Missae*, 1909, nr. 367; *Deutsche Messe*, n. 37.

D. TRADUCERI

Asupra traducerilor mai vechi, v. PAQUIER, *Dictionn. de Théol. Cath.*, IX, 1926, col. 1331, şi mai ales cartea lui MOORE, citată mai jos. *Mémoires de Luther* de MICHELET, 1835, 2, in-8, o selecţie remarcabilă de scrisori şi fragmente din *Tischreden.* Un mic *Luther* de GOGUEL (Renaiss. du Livre, 1926) dă extrase, prea scurte, din operele mari.

F. KUHN a tradus scrisoarea *A la noblesse chrétienne de nation allemande*, 1879. De acelaşi, *Le livre de la liberté chrétienne*, 1879, retradusă de CRISTIANI, *De la liberté du chrétien*, 1914. HORNING a tradus *Le Grand Catéchisme de Luther*, 1854; MEYHOFFER, Scrisoarea pentru înfiinţarea şcolilor creştine în *Les idées pédagogiques de Luther* (teză, Lausanne, 1909); SAUZIN, *Propos de table*, 1932, in-12, 4 vol.; Denis de ROUGEMONT, *Le serf arbitre*, ed. Je Sers, 1936, in-12; şi în sfârşit, GRAVIER, *Grands écrits réformateurs*, într-o colecţie bilingvă, text german original cu traducerea franceză alături (Paris, 1944).

E. DOCUMENTE

Să semnalăm doar că O. SCHEEL a publicat un volum mic, dar valoros de *Dokumente zur Luthers Entwicklung bis 1519* (Tübingen, Mohr, 1911, ed. a II-a, 1929). Selecţie de documente iconografice în SCHRECKENBACH şi NEUBERT, *M. Luther*, ed. I, Leipzig, 1916; ed. a III-a, 1921.

II. LUCRĂRI DESPRE LUTHER

Bibliografie sistematică în vol. II, partea I, a lui Gustav WOLF, *Quellenkunde der deutschen Reformationsgeschichte*, Gotha, Perthes,

1916 (pp. 167-276). Marea *Bibliographie zur deutschen Geschichte im Zeitalter der Glaubensspaltung*, de SCHOTTENLOHER, 6 in-4, Lepzig, 1933-1940.

A. LUCRĂRI ANTERIOARE ANULUI 1900

DESPRE MEDIU

La punctul de plecare, *Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation* de RANKE (Berlin, 6 in-8, 1839-1847). În centru, *Geschichte des deutschen Volkes seit dem Ausgang des Mittelalters* de JANSSEN, (ed. I, 1878 *sqq.*; ed. a XIV-a de PASTOR, 1897-1904; 8 vol.; trad. franc. mediocră, de PARIS, *L'Allemagne et la Réforme*, Paris, 1887 *sqq*). La punctul de sosire, *Geschichte der deutschen Reformation*, de F. von BEZOLD (Oncken, 883 pp., in-8, 1886-1890).

DESPRE OM ŞI OPERĂ

Imaginea clasică a lui Luther înainte de 1900 în J. KÖSTLIN, *M. Luther, sein Leben und seine Schriften*, ed. I, 2 vol., 1875; ed. a V-a, revăzută de KAWERAU, 1903. Opere mai puţin importante de Max LENZ, Th. KOLDE, HAUSRATH, etc. În franceză, F. KUHN, *Luther, sa vie, son œuvre* (3 vol., 1883-1884): imaginea tradiţională a lui Luther, citate.

DESPRE DOCTRINĂ

Domină această perioadă: 1. Studiul sistematic al lui Th. HARNACK, *Luthers Theologie*, 2 vol., 1862-1886 (ed. a II-a de SCHMIDT, 1926); 2. Studiul istoric a lui KÖSTLIN, *Luthers Theologie in ihrer Geschichtlichen Entwickelung*, ed. I, 2 vol., 1863; ed. a V-a, 1903.

DESPRE POLITICĂ

Operele clasice ale lui SOHM, *Kirchenrecht*, vol. I, 1892, şi RIEKER, *Die rechtliche Stellung der evangelischen Kirchen Deutschlands*, Leipzig, 1893. De acelaşi, un articol mai recent, 1898, trad. de CHOISY:

L'idée de l'État et de l'Église chez les théologiens et juristes luthériens, 1900.

B. LUCRĂRI APĂRUTE ÎNTRE 1900 și 1927

Bibliografiile lui WOLF şi SCHOTTENLOHER, citate mai sus. Scurtă sistematizare de L. FEBVRE, „Le progrès récent des études sur Luther", in *Revue d'Histoire moderne*, nr. 1, 1926.

MEDIUL

Monografii, multe axate pe problema ridicată de TROELTSCH (*Die Bedeutung des Protestantimus für die Enstehung der modernen Welt*, 1911) şi reluată de acelaşi în *Soziallehren*; cf. VERMEIL, *Revue d'Histoire et Philosophie religieuse*, Strasbourg, 1921. A se compara ideile lui Troeltsch cu cele ale unui istoric pur, von BELOW: „Die Ursachen der Reformation", 1917 (*Histor. Bibl.*, Oldenburg, nr. 38). În Franța, vol. III din *Origines de la Réforme*, de IMBART DE LA TOUR, 1914, se ocupă în parte de Luther.

OMUL ŞI OPERA

În primul rând, DENIFLE, *Luther und Luthertum in der ersten Entwickelung*, vol. I, partea întâi şi a doua, Mainz, 1904; ed. a II-a revăzută, 1904-1906; vol. II, postum, îngrijit de P. WEISS, 1905. Vol. I, tradus de Abatele PAQUIER, care l-a sistematizat şi a atenuat anumite violențe, a devenit *Luther et le luthéranisme*, Paris, vol. I, 1910 (ed. a II-a, 1913); vol. II, 1911 (ed. a II-a, 1914); vol. III, 1912 (ed. a II-a, 1916); vol. IV, 1916. Nici volumul II, nici lucrarea complementară a lui P. WEISS, *Lutherspsychologie* (Mainz, 1906) nu sunt traduse.

O cărțulie inteligentă a lui BOEHMER, *Luther im Lichte der neuren Forschung* (ed. I, Teubner, 1906, apoi de la ed. a IV-a, 1917, vol. in-8 de 300 p.), ne ajută să ne orientăm în opera de reconstrucție care a urmat atacului lui Denifle.

Două studii importante rezumă activitatea catolicilor şi protestanților din timpul acestei perioade tulburi. Părintele GRISAR a anihilat în mod inteligent atacul lui DENIFLE: I. *Luthers Werden; Grundlegung der Spaltung bis 1530*, Freiburg, 1911, bibliogr; II. *Auf der Höhe des Lebens*,

1911; III. *Am Ende der Bahn*, 1912, tabele cronologice, index. Teologul luteran O. SCHEEL a dat primele două volume din *M. Luther, vom Katholizismus zur Reformation* (I, *Auf der Schule und Universität*, 1916; II, *Im Kloster*, 1917), care, după cum se prezintă, ar urma să înlocuiască opera clasică a lui Köstlin. A se citi de asemenea: K. HOLL, *Gesammelte Aufsätze, I, Luther*, ed. a VI-a, 1923, o tentativă de interpretare liberală a lui Luther.

DOCTRINA

Am menţionat descoperirea lui FICKER. Lucrarea *Dogmengeschichte des Protestantismus* de Otto RITSCHL, al cărei cadru depăşeşte luteranismul, ţine seama de ea: I. *Biblizismus und Traditionalismus*, Lepzig, 1908; II. *Die Theologie der deutschen Reformation,* 1912; III. *Die reformierte Theologie des 16 und 17 Jhrh.*, Göttingen, 1926; IV. *Das orthodoxe Luthertum im Gegensatz zu der reformierten Theologie.* Sunt lucrări greu de citit, prost informate asupra literaturii străine, dar oferind un util tablou de ansamblu al istoriei doctrinale a Reformei. SEEBERG, *Die Lehre Luthers*: o bună expunere istorică a doctrinei (Leipzig, 1917 şi 1920, 2 in-8).

În franceză, cartea Abatelui CRISTIANI, *Du luthéranisme au protestantisme, Évolution de Luther de 1517* à *1528*, reprezintă un efort de înţelegere demn de atenţie. Articolul „Luther" din *Dictionnaire de Théologie catholique* (vol. IX, 1926), datorat canonicului PAQUIER, care l-a adaptat pe DENIFLE, manifestă antipatiile unui catolic, de altfel bine informat. Din punct de vedere protestant, o excelentă lucrare, în două părţi, a lui H. STROHL (Strasbourg, 1922 şi 1924): I. *L'évolution religieuse de L. jusqu'en 1515*; II. *L'épanouissement de la pensée religieuse de L. de 1515 à 1520.* O bogată monografie de R. WILL, *La liberté chrétienne, étude sur le principe de là piété chez Luther*, Strasbourg, 1922.

POLITICA

De reţinut, pentru această perioadă: G. von BELOW, *Die Bedeutungen der Reformation f. d. polit. Entwicklung*, Leipzig, 1918. În franceză, G. de LAGARDE, *Recherches sur l'esprit politique de la*

Réforme, 1926, bibliogr. E. VERMEIL, „Réforme luthérienne et civilisation allemande" (*Mélanges Andler*, Strasbourg, 1924).

C. CÂTEVA LUCRĂRI APĂRUTE DUPĂ 1927

MEDIUL ISTORIC

Asupra răzvrătirii țăranilor, excelenta lucrare de G. FRANZ, *Der deutsche Bauernkrieg*, München și Berlin, 1933 (urmată de două volume de *Akten*). Studiul lui GRAVIER, *Luther et l'opinion publique*, utilizând *Flugschriften* (Teză la Sorbona, 1942).

EVOLUȚIA IDEILOR LUI LUTHER

Pentru punctul de plecare, P. VIGNAUX, *Luther commentateur des Sentences*, Paris, 1935. Asupra paulismului lui L., J. BARUZI, „Luther interprète de Saint Paul", *Revue de Théol. et de Philo.*, Strasbourg, 1928. Despre Luther și Erasm, A. RENAUDET, *Études érasmiennes*; Paris, 1939. Despre ansamblul operei, „Notes sur Luther", partizane dar sugestive, de J. MARITAIN (extras din *Nova et Vetera*, Freiburg, 1928, in-8).

MONOGRAFII DESPRE LUTHER

După publicarea volumului *Un destin, M. Luther*, au apărut succesiv în Franța (între altele): GRISAR, *Martin Luther, sa vie et son œuvre*, rezumat al operei mai mari a lui GRISAR, trad. de MAZOYER, după ed. a II-a, Paris, 1931; STROHL, H., *Luther, esquisse de sa vie et de sa pensée*, La Cause, Neuilly, f.a.; FUNCK-BRENTANO, *Luther*, Paris, 1934. În fine, reprezentând o anumită literatură luterană posterioară anului 1933, KARSTEN KLAEHNEN, *Martin Luther, sa conception politique*, Paris, 1941.

INFLUENȚĂ, RĂSPÂNDIRE

MOORE, *La Réforme allemande et la littérature française, Recherches sur la notoriété de Luther en France*, Strasbourg, Faculté des Lettres, 1930. Să adăugăm acestei lucrări remarcabile: pentru Rabelais,

L. FEBVRE, *Le problème de l'incroyance au XVIe s.*, partea a doua, cartea I, cap. II, Paris, 1943; pentru Margareta de Navarra, H. STROHL, *De Marguerite de Navarre à Louise Schepler*, Strasbourg, 1926, şi L. FEBVRE, *Autour de l'Heptaméron*, Paris, 1944.

POSTFAȚĂ

Prefațând reeditarea acestei cărți în 1944, Lucien Febvre constata, nu fără o oarecare jenă, că „nu găsesc nimic de schimbat” în ceea ce privește conținutul: numai câteva detalii, mai ales în titlurile capitolelor, câteva greșeli de tipar. Nimic important în ceea ce privește demonstrația esențială. A reînnoit afirmația în 1951, la a treia ediție, când spunea: „Nu cred că am de făcut retușuri la textul inițial.” Au trecut cincisprezece ani... Când, în 1962, decanul Henri Strohl (care apreciase atât de mult acest *Martin Luther*[1] a fost invitat de discipolii săi să reediteze cele două lucrări pe care le consacrase în anii 1920 gândirii religioase a lui Luther, a făcut aceeași constatare: „Situația nu s-a schimbat în mod fundamental, cel puțin în Franța.”[2] Din 1962, nici o lucrare importantă nu a reînnoit studiile despre Luther, nici nu a adus rectificări demne de a fi menționate la această admirabilă reconstituire a lui *Luther împlinit* (din 1517 la 1525) în „rolul eroic de profet inspirat”, scrisă în 1927.

În acest timp, imensa bibliografie asupra lui Luther a continuat să se îmbogățească cu numeroase titluri. Pentru a completa aducerea la zi făcută în 1945 de Lucien Febvre, vom semnala doar operele care pot să ofere lămuriri cu privire la perspectivele prezentate în această carte.

---

[1] Îl descrie ca pe „un studiu aprofundat și plăcut al efortului solitar al călugărului Luther și al descoperirii căii către pace și regenerare...”, *Luther jusqu'en 1520*, p. 17.

[2] Henri STROHL, *Luther jusqu'en 1520*, Paris, 1962, prefață (ediția a doua revăzută și corectată la: *L'évolution religieuse de Luther jusqu'en 1515*, publicată în 1922, și *L'épanouissement de la pensée religieuse de Luther de 1515 à 1520*, publicată în 1924).

I. TEXTE

Pentru istoricii francezi, trebuie să semnalăm impresionanta lucrare publicată de „Alliance nationale des Églises luthériennes de France": *Choix d'œuvres de Martin Luther*, 9 volume apărute la Geneva între 1957 şi 1961.

II. MEDIUL

M. BENSING, *Thomas Müntzer und der Thüringer Aufstand 1525*, Berlin, 1966.

G. FRANZ, *Der deutsche Bauernkrieg*, ed. a IV-a corectată, München, 1956.

J. LORTZ, *Die Reformation in Deutschland*, ediţie nouă, Freiburg, 1949.

E. WERNER, *Pauperes christi. Studien zu sozialreligiösen Bewegungen im Zeitalter des Reformpapstums*, Leipzig, 1956.

III. EVOLUŢIA IDEILOR LUI LUTHER

J. ASHEIM, *Glaube und Erziehung bei Luther*, Heidelberg, 1961.

F. E. CRANZ, *An essay on the development of Luther's thought on justice, law and society*, Cambridge (Mass.), 1959.

J. ERBEN, *Grundzüge einer Syntax der Sprache Luthers*, Berlin, 1954.

H. W. KRUMWIEDE, *Glaube und Geschichte in der Theologie Luthers*, Berlin, 1952.

IV. BIOGRAFII (câteva eseuri)

Léon CRISTIANI, *Luther tel qu'il fut* (texte alese), Paris, 1955.

Erik H. ERIKSON, *Young man Luther, a study in psychoanalysis and history*, New York, 1958.

V. H. GREEN, *Luther and the reformation*, New York, 1964.

Albert GREINER, *Luther, essai biographique*, Geneva, 1956.

V. RĂSPÂNDIRE

H. BORNKAMM, *Luther im Spiegel der deutschen Geistesgeschichte*, Heidelberg, 1955.

G. H. WILLIAMS, *The radical reformation*, London (USA), 1962.

E.W. ZEEDEN, *Martin Luther und die Reformation im Urteil des deutschen Luthertums*, Freiburg, 1950.

VI.

În sfârşit, cu ocazia celei de a 450-a aniversări a celor 95 de teze, istoricii din Germania de Est au subliniat în mod remarcabil continuitatea studiilor luterane germane publicând două lucrări importante:

G. ZSCHÄBITZ, *Martin Luther Grösse und Grenze*; partea I, *1483-1526*, Berlin, 1967, care se prezintă ca „prima biografie marxistă a lui Luther".

O însemnată culegere de articole, sistematizări şi bilanţuri ale cercetării, bogat ilustrată, intitulată *450 Jahre Reformation*, coordonată de L. STERN şi M. STEINMETZ, Berlin, 1967.

R.M.

INDEX METODIC ȘI ALFABETIC

I. LUTHER
SCRIERI DIVERSE
Comment. in Rom., 86
Împotriva Papalității de la Roma, 115
Unterricht auf etl. Artikel, 107
An den christl. Adel 115-117, 157-158, 171
De Captivitate 88
De Libertate 133
Von der Beichte 120
De Abroganda Missa 137
Formula Missae, Deutsche Messe 173
Ein' feste Burg 126
Resolutiones de Indulgentiis 137-138
Treue Vermahnung 157, 174
Ordnung eines gem. Kastens 173 n. 1
Von weltlicher Obrigkeit 174, 178, 179
Ermahnung zum Frieden 176-178
Wider d. himml. Propheten 174, 179
De Servo Arbitrio 189, 206, 210
Tischreden 14, 93, 129, 136, 143, 171, 188, 192, 195, 196, 199-200, 204

LUTHER, OMUL
Portrete 199
L. băutor și gurmand 23, 31, 193, 199
Omul obișnuit 198, 199, 203
L. și Katharina 14, 31, 88, 155, 191-193, 198, 202, 203, 204
Vulgarități și scatologie 199, 203
Dificultăți materiale 186, 198
Poetul și paradisul 200
Evadarea în afara lumii 181-183, 200

GENEZA LUTERISMULUI
La mănăstire 12, 13, 15-17, 31-32, 34
Tulburări și mortificări 15-17, 26-28
Staupitz, vezi mai jos
Lecturile lui L. 36
Occamism 37
Călătoria la Roma 17, 52-53
Revelația 19, 43-45, 48

PSIHOLOGIA LUI LUTHER
Freudism? 33-35
Orgoliul 27, 85
Senzualul 27-28, 33, 34
Excese și provocări 87-88
Luther nu, Hristos da 172
Conducător sau condus? 124

BAZELE ȘI ELEMENTELE CREDINȚEI
Justitia Dei 18-19, 26-27, 46-47
Dumnezeu iritat 16, 26
Păcatul 26, 44, 47, 57, 193
Concupiscentia carnis 27-28, 33-35, 49
Opera legis 47

Faptele bune 38
Falsa securitate 50
Credința 46, 49, 56, 121-123, 172, 173, 181-183
Îndreptarea și mântuirea prin credință 45-47, 49-50, 106
Cuvântul lui Dumnezeu 86, 118, 121, 122, 125, 133, 153, 167, 171, 194
Biblia și *Evanghelia* 25, 28, 86, 116, 122, 145
Legea și *Evanghelia* 28, 121-122
Liberul Arbitru sau Liberul Arbitru Aservit? 189, 206, 210
Predestinarea 37-38, 47, 206
Purgatoriul 69-70, 108

BISERICA ȘI SACRAMENTELE

Sacerdoțiul universal 72, 120
Regatul lui Hristos 165, 168, 171
Biserica Luterană 117-121, 156, 168, 172, 173
Botezul 107, 120, 172, 206
Împărtășania sub cele două forme 109, 156, 172
Liturghia 156, 172, 173
Confesiunea 156, 172
Împotriva sectelor 198

CHESTIUNI MORALE

L. și Morala 37, 49, 125
Păcatul eliberator 112, 192-193
Pecca fortiter 88, 112, 192-193
Antilegalistul 195, 203
Conștiința 133
Căsătoria 202-203
Celibatul ecleziastic 154-155
Creștinul în lume 123, 182-183, 197, 211
Adevărul 86, 87

CHESTIUNI POLITICE

L. ignoră politica 112-113, 124
Independent față de principi 150-151, 158, 174-175
Divinitatea principilor 196
Supunerea față de autoritate 175, 196-197
Spiritual și pământesc 175, 196-197, 211
Herr Omnes 157, 179, 198

VEDERI DE ANSAMBLU

L. liberal? 133
L. reformator? 56, 209-210
L. părinte al lumii moderne? 212-213
Împotriva rațiunii 188
Si vellem? 204
L. și Melanchthon, vezi mai jos
L. omul german 73, 102-104, 143, 152

II. DIVERSE

Albrecht de Brandenburg 19, 61, 63, 67, 70-71, 117, 151
Aleandro 101, 113, 117, 127, 135, 139, 147
Aristotel 17, 54, 66, 116
Augustinismul 53
Biel 37, 38, 39
Biserica germană 82-83
Burghezia 76-78
Bucer 109, 129, 130, 187
Carol Quintul 99, 113, 126, 127, 128, 129, 135, 200
Cajetan 50, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 113, 136
Conciliul de la Trento 53 n. 2, 210
Cranach 132, 209
Denifle12, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 38, 39, 45, 46, 85, 174, 199, 221, 222

Diavolul 142, 143, 195
Dürer 76, 139, 140, 170
Eck 88, 100, 104, 107, 113-114
Eisleben 10, 14, 197
Erasm 12, 13, 20, 47, 54, 72, 85, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 102, 103, 104, 109, 114, 116, 126, 139, 140, 154, 170, 186, 188, 189, 190, 192, 205, 206, 210, 223
Faust 143, 162, 215
Ficker 24, 46, 47, 49, 56, 86, 218, 222
Frederic cel Înțelept 17, 64, 126, 200
Fugger 60, 62, 75, 99, 116
Gide 162
Goethe 143
Gunther 66, 67, 176
Holbein 84
Hus 113, 129, 130, 132, 149
Hutten 20, 90, 98, 99, 100, 102, 103, 104, 105, 109, 114, 115, 116, 117, 129, 130, 132, 136, 138, 139
Karlstadt 100, 154, 155, 156, 157, 166, 169, 172, 180, 187, 188, 192, 198
Laillier 72
Leitzkau 71
Lombard 17, 24, 27
Maritain 33, 39, 212, 223
Melanchthon 14, 32, 46, 88, 100, 102, 109, 112, 141, 142, 145, 149, 150, 153, 166, 167, 193, 204, 205, 206, 207, 208, 215
Michelet 178, 179, 219
Münzer 165, 166, 179, 180, 187, 192, 198
Nietzsche 56, 57, 58, 162
Pavel (Sfântul) 3, 18, 19, 34, 56, 57, 58, 102, 108, 145
Principi 75-76, 174-175, 177
Proudhon 213
Rabelais 10, 146, 204, 211, 223
Relicve 64, 67
Roma 4, 13, 17, 18, 20, 24, 39, 52, 53, 60, 61, 62, 63, 64, 67, 72, 73, 81, 90, 100, 102, 103, 104, 105, 106, 108, 109, 113, 114, 115, 118, 119, 126, 128, 140, 147, 154, 186, 187
Scheel 10, 12, 31, 36, 40, 53, 64, 218, 219
Seripando 106, 107
Sickingen 99, 101, 114, 130, 139, 150
Spalatin 47, 93, 115, 127, 128, 129, 132, 148, 151, 152, 153, 155, 167, 187, 191
Staupitz 17, 18, 25, 35, 39, 40, 41, 54, 87, 108, 137
Tauler 21, 24, 32, 36
Tetzel 60, 63, 64, 65, 67, 68, 70, 71
Troeltsch 30, 221
Valla 115
Vitrier 72
Weller 88, 193, 204
Wycliffe 72
Zwingli 95, 187, 200, 201

TABLA DE MATERII

Cuvânt înainte la prima ediţie 5
Cuvânt înainte la a doua ediţie 7

PARTEA ÎNTÂI
EFORTUL SOLITAR 11
Capitolul I De la Köstlin la Denifle 12
I. Înainte de călătoria la Roma 13
II. De la Roma la indulgenţe 17
III. Un inoportun 21
IV. Argumentaţia lui Denifle 24
Capitolul II Revizuiri: înainte de Revelaţie 30
I. Monahia lui Luther 31
II. De la Gabriel la Staupitz 35
Capitolul III Revizuiri: Revelaţia 43
I. Ce este Revelaţia? 43
II. Consecinţele sale 48
III. Luther în 1516 52

PARTEA A DOUA
ÎMPLINIREA 59
Capitolul I Afacerea indulgenţelor 60
I. Albert, Fugger, Tetzel 60
II. Reacţia lui Luther 65
III. Cele 95 de Teze 70
Capitolul II Germania din 1517 şi Luther 74

I. Mizerii politice 74
II. Nelinişti sociale 80
III. Luther în faţa Germaniei 85
Capitolul III Erasm, Hutten, Roma 90
I. *Du bist nicht fromm!* 90
II. Adepţii lui Hutten 98
III. *Credis, vel non credis?* 104
Capitolul IV Idealistul din 1520 111
I. *Manifestul* către nobilime 111
II. Să construieşti o Biserică? 117
III. Curajul de la Worms 123
Capitolul V Lunile de la Wartburg 135
I. Germania răvăşită 136
II. Eroica trudă de la Wartburg 140
III. Făurirea unui stil 144
IV. Idealism înainte de toate 147
V. Violenţa sau cuvântul 152
VI. Credincios, dar nu şef 156

PARTEA A TREIA
RETRAGEREA IN SINE 161
Capitolul I Anabaptişti şi ţărani 162
I. Zwickau 163
II. Să predici sau să acţionezi 168
III. Biserica, statul 171
IV. Ţăranii 175
V. Cele două cetăţi 181
Capitolul II Idealism şi luteranism după 1525 185
I. Pro fide: Erasm este raţiunea 186
II. Sfidarea lumii: Katharina 190
III. Supunerea faţă de autoritate 194
IV. Luterism şi luteranism 202
Concluzii 208
Notă bibliografică 217
Postfaţă 225
Index metodic şi alfabetic 228

O biografie a lui Luther? Nu. O judecată asupra lui Luther, nimic mai mult.

Intenţia noastră a fost de a trasa curba unui destin care a fost simplu, dar tragic; de a repera cele câteva puncte cu adevărat importante prin care a trecut; de a arăta cum, sub presiunea căror circumstanţe, elanul său primar a trebuit să fie domolit, iar traseul iniţial, deviat; de a pune în acest mod, vorbind despre un om cu o vitalitate ieşită din comun, problema raporturilor dintre individ şi colectivitate, dintre iniţiativa personală şi necesitatea socială care este, poate, problema capitală a istoriei.

Lucien Febvre

În curs de apariţie:

- *Mihai Viteazul*
  de P.P. Panaitescu
- *Commonwealth-ul bizantin*
  de Dimitri Obolenski

ISBN: 973-653-194-5

